

Ибтидаи мектәб вә мектәбәгәдәр тәрбијә

1970-чи илдән чыхыр.

Январ — феврал

№ 1 (103)

1987

(МЕТОДИК МӘЧМУӘ)

Азәрбајчан ССР Маариф Назирлијинин органи
«Азәрбајчан мектеби» журналына элавә

БУ НӨМРӘДӘ:

• Мектәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләринин ишнин јени тәләбләр сөвијәсинә	3
Фәнләрин тәдриси вә иш тәчрүбәси	
М. Мәммәдов — Охудан билик, бачарыг вә вәрдишләрин һесаба алышмасы вә гијәтләндирилмәси	5
Г. Шүкүрова — Биликләрин мәнимсәнилмәси процесиндә шакирдләрин мүстә- гит иши	8
А. Нурушов, Ә. Әлијев — Ријазийәт дәрсләриндә шакирдләрин јарадычылыг фәәлијәтинин тәшкили	11
С. Садыгов, Ф. Хәлилов — III сифлә һәрәкәтә анд мәсәләләрин тәдриси	15
Н. Казымов — Әмәлләр сывасына даир гәјдаларын өрәдилмәси	19
Ә. Имәнов — Ријазийәтдан мәсәлә һәллишин өрәдилмәси тәчрүбәсиндән	21
Ј. Сејидов — Несахлама процесиндә јол верилән сәһвләр вә онларын арадан гадырылмасы	24
Н. Исмајлазәдә — Тәлимнин техника васитәләриндән истифадәнин имкәни вә јоллары	27
З. Сәмәзов — Әмәк тәлимин мәшғәләләриндә шакирдләрдә электротехника үзрә вәрдишләрин јарадылмасы	30

Мәсләһәт

Ә. Шүкүров — Олбирлилик мектебин I—IV сифләриндә әмәк тәлиминдән програм материалнын планлашдырылмасы	34
Алтыјашлылар проблеми	
Г. Гочәлијева — Алтыјашлыларын ишгини иккишаф етдирмәнин бәзи јоллары	38
И. Амијев — Ријазийәт дәрсләриндә ојун вә әјләнчәли мәсәләләр	39
М. Пәримова — Алтыјашлыларда комплектошдирилмиш I сифләрдә сиф- дәнкәрич охунун планлашдырылмасы	41

Тәрбијә мәсәләләри

Узјаповлар ишләсиндә тәрбијә һаггында	44
Ј. Талыбов — Шакирдләрин мүнүм тәрбијә васитәси олан Совет дәвләти сим- воллары һаггында	51
• Г. Сәрдаров, Н. Сәфијев — Ана дили дәрсләриндә әмәјә мәнһәббәт тәрбијәси тәчрүбәсиндән	55
Н. Сәлимов — Әтраф аламлә танышлыг процесиндә социалист биркәјәшәјиш гәјдаларинин өрәдилмәси һаггында	57
Ш. Нүсәјнов — Шакирдләрин естетик тәрбијәсиндә музейләрин ролу	60
Р. Агајев — Ушагларда хејрхәлилик һиссини формалашдырылмасы	62

Мектәбәгәдәр тәрбијә

Ушаг багчасында идман бәјрамылары вә әјләнчәләри	65
Ш. Тагыјев — Мектәбә һазырлыг группарында садә мәсәләләрин тәртиби вә һәлли	72
• Н. Әлијева — Ушагларын әмәк тәрбијәсиндә музигинин ролу	75
К. Әлијева — Ушагларын тәрбијәсиндә шифали хәлгә јарадычылыгындан истифадә	76
* * *	
Редаксиямызы почтундан	78
* * *	
З. Вәлизадә — Күнчүг	80

«ИБТИДАИ МЕКТЕБ ВЕ МЕКТЕБЕГЕДЕР ТЕРБИЕ»

(«Начальная школа и дошкольное воспитание»)

Методический сборник. Приложение к журналу

«Азербайджан мектеби» — органа Министерства просвещения
Азербайджанской ССР, № 1 (103), 1987.

В НОМЕРЕ:

Работу учреждений дошкольного воспитания — на уровень новых требований	3
Обучение предметов и опыт работы	
Н. Мамедов — Учет и оценка знаний, умений и навыков по чтению	5
Г. Шукюрюва — Самостоятельная работа учащихся в освоении знаний	8
А. Нурушов, А. Алиев — Организация творческой деятельности учащихся на уроках математики	11
С. Садыгов, Ф. Халилов — Обучение задач о движении в III классе	15
Н. Кязимов — Изучение правил о порядке действий	19
А. Иманов — Из опыта изучения решения задач по математике	21
Ю. Сеидов — Допускаемые ошибки в процессе исчисления и их устранение	24
Н. Исмаилзаде — Возможности и пути использования техническими средствами обучения	27
З. Самедов — Привитие навыков по электротехнике в занятиях трудового обучения у учащихся	30
Консультация	
А. Шукюрюв — Планирование программного материала по трудовому обучению в I—IV классах одиннадцатилетней школы	34
Проблемы шестилеток	
Г. Гюзалиева — Некоторые пути развития речи шестилеток	38
И. Алиев — Игры и разлекательные задачи на уроках математики	39
М. Пиримова — Планирование внеклассного чтения в комплектованных шестилетками I классах	41
Вопросы воспитания	
О воспитании в семье Ульяновых	44
Ю. Талыбов — Символы советского государства как способ нравственного воспитания учащихся	51
К. Сардаров, Н. Сафиев — Из опыта воспитания любви к труду на уроках родного языка	55
И. Салманов — Об изучении правил социалистического общежития в процессе ознакомления с окружающей средой	57
Ш. Гусейнов — Роль музеев в эстетическом воспитании учащихся	60
Р. Агаев — Формирование чувства доброжелательности у детей	62
Дошкольное воспитание	
Спортивные праздники и развлечения в детских садах	65
Ш. Тагиев — Оформление и решение простых задач в подготовительных группах школ	72
И. Алиева — Роль музыки в трудовом воспитании детей	75
Г. Алиева — Пользование устным народным творчеством в воспитании детей	76
* * *	
Из редакционной почты	78
* * *	
З. Велизаде — Купюры	80

Адрес редакции: 370000, город Баку, ул. Низами, 58.

Телефоны: 93-55-82, 93-13-45, 32-37-33.

Город Баку, издательство «Коммунист» ЦК КП Азербайджана.

Мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләринин ишини јени тәләбләр сәвијјәсинә

Өлкәмиздә елми-техники тәрәггини жүксәк вүс'әт алдыгы һазырки јенидәнгурма вә сүр'әтләндирмә дөврүндә һәјәтимызын бүтүн сәһәләриндә гаршыја чыхан вәзифәләри партија инсан амплинии артан ролу илә әләгәләндирир. Бу вәзифәләр нә гәдәр мүрәккәб вә чәтин оларса, совет адамлары о гәдәр шүурлу, фәал, јарадычы фәалијәт көстәрмәлидирләр. Совет чәмијјәтиндә һәр һансы әмәк жүксәк дүшүнчә вә мәс'улијјәтлә јеринә јетирилир. Лакин елә иш вар ки, өлкәмизин кәләчәји онун вичданла, савадлы вә јарадычылығла јеринә јетирилмәсиндән асылдыр. Бу, бөјүмәкдә олан нәслин тәрбијәсидир. Она көрә дә инди һәр бир маариф ишчиси, һәр бир тәрбијәчи Сов.ИКП XXVII гурултајынын тәрарларынын һәјәтә кечирилмәсиндә ролуну ајдын көрмәли, өз јерини дәгиг мүәјјәнләндирмәлидир. Бунсуз ушағларын тәлим вә тәрбијәсини јакшылашдырмаг чәтиндир.

Ушағлара Ленин гајғысы һәјәтимызын нормасы олмушдур. Бу исә ганунаујун һалдыр. Ахы шәхсijјәтин аһәнкдә "инкишафынын әсәсы мәһз еркән ушағлыг илләриндә гојулур.

Педагог әмәји чох инчә вә мүрәккәб ишдир. Бәзиләри белә һесаб едирләр ки, тәрбијәчинин вәзифәси ушағлары саҗамат сахлајыб апасына тәһвил вермәкдән ибарәтдир. Белә нөгтеји-нәзәр тәрбијәчинин фәалијјәтинин характери һагғында һәгиги тәсәвүрдән чох узағдыр. М. Горки јазырды ки, педагог, һәр шејдән әввәл, тәрбијәчидир. О, чәмијјәтимизин кәләчәк вәтәндашынын әлиндән тутуб һәјәтә дахил етмәлидир.

Ушағларын тәрбијәси вә инкишафы вәзифәсинин мүвәфғәгijјәтлә һәлл мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләри үчүн кадрларын һазырланмасынын кешилләнмәсиндән асылдыр. Ресубликамызда белә һазырлыг В. И. Ленин адына АПИ-дә вә дөрд педагожи мәктәбдә кедир. Ачыг демәк ләзимдыр

ки, педагожи мәктәбләрин һазырладыгы кадрлар күнүн тәләбинә чаваб вермир. Тәсәдүфи дејилдир ки, онларын тәкмилләндирилмәсинә даһа бөјүк еһтијач һисс олунур.

Педагожи кадрларын ихтисасынын артырылмасы вә тәкмилләндирилмәсиндә курс тәдбирләри илә јанашы методбирләшмәләр дә мүнһум рол ојнајыр. Заманын тәләбләрини нәзәрә алмағла јенидәнгурма процесиндә методкабинетләр билаваситә сәмәрә верән јени формалара әсасланмалыдыр. Бунун үчүн илк нөвбәдә курсларда тәдрисин кејфијјәтини јакшылашдырмаг, тәлимин фәал методларындан кешиш истифалә етмәк ләзимдыр. Мүһазирәләрлә јанашы семинар мәшғәләләрини кечирилмәсинә, мәшғәләләрин, педагожи процесин билаваситә мушаһидә едилмәси вә тәһлилнә, габагчыл тәчрүбәнин јайылмасына кешиш јер верилмәлидир.

Тәкмилләндирмә институтлары, методкабинетләр мүһазирәчиләрин тәркиби үзәриндә чидди дүшүнмәли, өз фәнини мүкәммәл билән, билдикләрини динләјичиләрә мәзмунлу, марағлы вә чәлбедичи шәкилдә чатдырмагы бачаран шәхсләр сечмәлидир.

Методкабинетләрин фәалијјәтиндә педагогларын курсларда һазырлығынын сәмәрәлилији мүнтәзәм өјрәнилмәли вә тәһлил едилмәлидир. Методкабинетләрин илләр боју јаранмыш әһәһәләрини гәтијјәтлә горумаг методик ишләри јени тәләбләр бахымындан гурмаг ләзимдыр.

Педагогларын ихтисасларынын артырылмасынын әһ күтләви формасы методбирләшмәдир. Методбирләшмәләр ардычыл мәрузәләр тәшкил етмәк тәчрүбәсиндән әл чәкмәли, даһа чох габагчыл тәчрүбәнин өјрәнилиб јайылмасы үзәриндә дүшүнмәлидир. Методкабинетдәки һәр бир чыхыш ачыг тәдбирләрлә (музакирәләрә бахыш, ојушларын, кәзинтиләрин, ичтиман-фәјдалы әмәјин, валидејиләр ичласы-

нын тәшкили вә кечирилмәси), практик мәшгәләрлә мушајәт олуналыдыр.

Мушаһидәләр көстәрир ки, хүсуси ушаг багчалары илә јанашы дикәр ушаг багчаларында да дефектли ушагларла раст кәлмәк мүмкүндүр. Буну нәзәрә алараг ихтисаслашдырылмыш мәктәбгәдәр тәрбијә мүәссисәләриндә ушагларла ишләмәк үчүн мүтәхәссис-дефектологларын һазырланмасы гајгысына галмаг вахтыдыр.

Мәктәб ислаһатынын ән мүһүм мәсәләләриндән бири бөјүмәкдә олан нәслин физики тәрбијәсинин тәкмилләшдирилмәсидир. Ушаг багчалары гаршысында һәр бир ушагы мөһкәм, сағлам бөјүтмәк вәзифәси гојулур. Бу вәзифәнин һәлли ушагларын һәјәтынын горунмасы вә сағламлығынын мөһкәмләндирилмәсинә хүсуси диггәт јетирилмәсини, оларын физики инкишафына, организмнин мөһкәмләндирилмәсинә, һәрәки бачарыг вә вәрдишләрин јаранмасына, сәмәрәли тидаланманын тәшкилине диггәтин артырылмасыны тәләб едир.

Ушагларын физики тәрбијәси системиндә сәһәр кимнастикасы чох мүһүм јер тутур. Ушагларын сағламлығы үчүн кәзинтиләр дә бөјүк әһәмијјәтә маликдир.

Мәктәбгәдәр тәрбијә мүәссисәләриндә ушагларын сағламлығына хидмәт едән тәдбирләр сон вахтлар јахшы нәтичә верир. Ушаглар арасында хәстәләнмә һаллары вә нәтичә етибарилә давамийјәтти позулмасы азалмышдыр.

Бунула белә, бир чох ушаг багчаларында ушагларын һәрәки фәаллығына диггәт јетирилмәдијиндән оларын организминдә функционал позунтуја јол верилир, үмуми давамлылыглары ашагы дүшүр.

Ушаг багчаларынын бир гисминдә ушагларын тәмиз һавада олмаларына да лазыми әһәмијјәт верилмир.

Сон вахтлар ушагларын гамәтнин нөгәанлы инкишафына сәбәб мебелин оларын бојуна ујгун олмамасы илә изаһ едилмәлидир.

Әсас истигамәтләрдә ушагларда коллективизм, вичданлылыг, дузлук вә догручулук, хејрханлыг кими һиссләрнин тәрбијә едилмәси хүсуси гојд олувур. Педагожи коллективләрнин вәзифәси көрпәлик илләриндән ушаглары вәтәншәрвәр, бейнәлмиләлчи кими тәрбијә етмәкдир.

Ушаг багчаларында әмәк тәрбијәси үзрә ишин јахшылашдырылмасы да һәмишә диггәт мәркәзиндә дурмалыдыр. Әмәјә, әмәк адамларына мөһәббәт, күчләри чатан әмәкдә, халғын хејринә ичтимаи-фајдалы әмәкдә иштирак етмәк, коллектив әмәкдә фәалијјәт көстәрмәјә алышмаг кими фәлијјәтләр кичик јашлардан тәрбијә олунамалыдыр. ССРИ Назирләр Советинин «Ушагларын мәктәбгәдәр ичтимаи тәрбијәсини даһа да јахшылашдырмаг вә олары мәктәбдә тәлимә һазырламаг һаггында» тәрарында гојд едилир ки, мәктәбгәдәр тәрбијә мүәссисәләринин башлыча вәзифәси ушаглары мәктәбдә мүвәфғәтијјәтлә тәлим алмаға һазырламагдан, оларын шәхсийјәтини һөртәрәфли инкишаф етдирмәкдән ибарәтдир. Бүтүн бу мәсәләләр методбирләшмәдә өјрәдилмәлидир.

Бир чох мәсәләләрнин мүвәфғәтијјәтлә һәлли мүәссисә рәһбәрләринин шәхсийјәтиндән асылыдыр. Мәктәбгәдәр тәрбијә мүәссисәсинин рәһбәри мүәссисәнин бүтүн фәалијјәтини дәгиг планлашдырмалыдыр. Буну үчүн о, багчада тәрбијә-тәдрис имканларыны диггәтлә өјрәниб тәһлил етмәли вә перспективи ајдын көрмәлидир.

Нәһәјәт, мәктәб ислаһатынын һәјәта кечирилмәси ушагларын әнлә тәрбијәси илә дә сых бағлыдыр. Сов.ИКП Програмында ушагларын тәрбијәсиндә валидејиләрин мәсулијјәти артырылмышдыр. Ән јахшы әнләнин төмрүбәсини өјрәниб практикада тәтбиқ етмәк лазымдыр. Јалныз әнлә вә ушаг багчасынын биркә сәји бөјүмәкдә олан нәслин күнүн тәләбләри сәвијјәсиндә тәрбијә олунамасына имкан вәрә биләр.

Охудан билик, бачарыг вә вәрдишләрнн һесаба алынмасы вә гижмәтләндирилмәси

Мәммәд МӘММӘДОВ

В. И. Ленин адына АПИ-нин досенти

Һазыркы дөврдә партија вә һөкүмәтимиңиз әтәләтнн, рөгәмләри шиширтмәжин, башабәлә фаизләринн, һај-күј-чүлүјүн, кағызбазлыгын, зәиф иши рөвнәгләндирмәклә көздән һәрдә асмағын вә с. мәнфи һалларын бүтүн саһәләрдә сүр'әтли ирәлиләјишимизә бөјүк зәрәр јетирдијинн кәскин тәңгид едир. Шиширтмә гижмәтләр, башабәлә фаизләр тәлимнн кејфијјәтинн јүксәлтмәјә бөјүк әнкәл төрәдир. Бәзи мұәллимләр 100 фаиз мәннмәсәмә вердији үчүн тәрифләнир, башгаларына нүмунә көстәрилир. Архасында һәгиги билик, бачарыг вә вәрдишләр олмалан ијјин хәтиринә исә јазылан «5» вә «4» гижмәтләр тәләји мұәллимләрә етибар олунмуш балаларын кәләкә инкишафына зијан вурур. Бүнәврәси I сннифдән гојулан һәминн һөһсанларын көкү кет-келә дәрннләшир вә арадан галдырылмасы мүшкүл ишә чеврилир. Буна мұвафиг олараг шакирдләринн хејли һиссәси јухары сннифләрдә вә али мәктәбләрдә имтаһанларә «тәфәккүрүн ифлиһи» адландырылан шпаргалкасыз чаваб верә билмир.

Объектив, әдәләтли гижмәтләндирмә бүтүн саһәләрдә олдугу кими тәлимдә дә сәфәрбәредичи рола маликдир. Шиширдилмиш гижмәтләр исә әксинә, чашгыңлыг јарәдыр, шакирдләри кәркнн тәлим әмәјинә сөвг етмир, онларын сәјинн азалдыр, ловға вә ја тәнбәл бөјүмәләринә сәбәб олур.

Объектив гижмәтләндирмә дедикдә, шакирдләринн гижмәтинн јерли-јерсиз ашағы салмағы дејил, онлары дүзкүн гижмәтләндирмәји нәзәрдә тутуруг. Бу исә мұәллиминн үмуми вә пешә һазырлыгы, вичданы, әгидәси, чәфақәшлији, һәр бир гижмәтә етдији имзанын мәс'улијјәтинн баша дүшмәси вә с. илә әләғәдардыр.

Мәктәб ислаһаты шакирдләринн һамысыны һәгиги «5» вә «4» гижмәтләрдә охутмаға көзәл имкан верир. Сннифдә шакирдләринн нормал сајы, акладын 20 саата ендирилмәси, имкан олан јерләрдә бәдән тәрбијәси, әмәк тәлимнн вә мусигиннн ихтисас мұәллимләринә тапшырылмасы I сннифдән IV сннифә кими бир мұәллиминн дәрә демәси, програм вә дәрсликләринн тәкмилләндирилмәси, мұәллимләрнн методик әдәбијјат, әјәни вәсаит, дидактик материал вә с. илә тәһзининн јакшылашдырылмасы белә имканлардан дидир.

Кениш музакирә олунмуш програм ләјиһәсиндә оху үзрә I—IV снниф шакирдләринә вериләчәк билијин, ашыланаҗаг бачарығын мәзмуну, һәчми вә бунларын гижмәтләндирилмәси үзрә конкрет көстәриш верилмишдир.

Алтыјашлылардан ибарәт I сннифләрдә «Оху»дан балла дејил, шифаһи һәвәсләндиричи сөзләрдә гижмәт вермәк мәсләһәт билинир. I снниф шакирдләриннн охудан билик, бачарыг вә вәрдишләринә «5», «4», «3» гижмәтләр вермәк үчүн конкрет нормалар мұәјјәнләндирилмишдир.

«Оху» үзрә шакирдләринн билик, бачарыг вә вәрдишләриннн ваһид гижмәт нормаларыннн олмамасы үзүндән субъективизм үстүн јер тутмуш, нечә дејәрләр, гижмәтвәрмәинн һәрә өз аршыны илә өлчмүшдүр. Она көрә бәзән бир мұәллиминн вердији «3»-лә дикәриннн «5» гижмәти кәмијјәтчә чидди фәргләнсә дә, мәзмунча, кејфијјәтчә чох аз фәргләнир. Белә һәрч-мәрчлијә сөн гојмаг бахымындан ваһид нормаларын олмасы бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. Чүнки гижмәт нормалары сәдәчә рөгәмләр јазмағы дејил, мұәллиминн әмәли нәтичәсинн, програм материалынын мәнимсәниләмәсинн, ша-

кирднн сәјини, мұвәффәғијјәтини, ча-
тышмаалылары әкә етдирир. Буна-
ра мүнтәзәм нәзарәт конкрет көстә-
риш вермәји тәләб едир, јазылан һәр
бир гијмәт үчүн мұәллимин мәсулиј-
јәтини артырыр. Бүтүн мәктәпләрдә
шакирдләрин билик, бачарыг вә вәр-
дишләринин ејни сәвијјәдә олмасыны
тәмин едир. Оларын јухары синиф-
ләрә вә ја бир мәктәбдән башга мәк-
тәбә шиширтмә гијмәтләрдә кечмәлә-
ринә сон гојур. Гијмәтин нә дәрәжәдә
објектив верилдијини тез үзә чыхарыр.
Һәр шејдән әввәл, шакирдләрдә дәр-
сә, өјрәнмәјә дүзкүн мүнәсибәт јара-
дыр, оларын марағыны артырыр. Тә-
лимдә бу чәвәтин ролу бөјүкдүр. Ша-
кирд мұәллимдән, валидејидән горх-
дугуна көрә дејил, дахили тәләбата
әсәсэн һәвәс вә шүүрлу дүшүнчә илә
гијмәт алмаға алышыр.

Аварылан сөһбәтләр вә мұшаһидә-
ләр көстәрир ки, охудан аңчаг ша-
кирдләрин билији гијмәтләндирилир.
Ити һафизә, јаддасахлама јолу илә
мәтнин һағыл едән, әзбәрләјән ша-
кирдләрин билијинә «5», «4» гијмәт
верилир. Дүшүнән, мұһакимәли, охун-
муша шәхси мүнәсибәт көстәрмәји ба-
чаран, лакки бир гәдәр јаваш даны-
шан, шәр сөјләдикдә чошан шакирд-
ләрин билијинә «3», «2» верилир. Би-
лијин тәтбиғинә, һәјәтлә әләгәләнди-
рилмәсинә, охунмушлардан шакирд-
ләрин өзләринә әгли нәтичә чыхарды-
рылмасына аз фикир верилир. Ша-
кирдләрин дүзкүн, шүүрлу, әмоцио-
нал, сүр'әтли оху вәрдишләри исә гиј-
мәтләндирилмир.

Дәрәликләрин «Оху» адландырыл-
масы тәсадүфи дејил. Бу, һәмки дәр-
ликләр вәситәсилә ишин биринчи вә
башлыча мәгсәдинин шакирдә китабы
үзүндән јахшы охумағы өјрәтмәк ол-
дугуну көстәрир. Доғрудур, синифдә
мәтн охудулур, евә дә «охујун, һағыл
един. Охујун, әзбәрләјин» тапшырыгы
верилир. Мұәллим нөвбәти дәрсә евә
верилмиш мәтн үзүндән бир нечә нә-
фәрә охутмағда башлајыр. Белә иш-
ләрдә шакирдләрин оху вәрдишини
никишаф етдирмәк гәршија хүсуси
мәгсәд кими гојулмур. О, һағылетмәјә,
әзбәрләмәјә, мәзмуну һафизәдә чап-
ландырмаға, тәкрар јолу илә јада сал-
маға бир вәситә олур. Оху вәрдиши
балларла гијмәтләндирилмәдикдә мұ-
әллим вә шакирдләр бу ишә лазими
гәдәр диггәт јетирмирләр; савад тә-
лими дөврүндән сонра мұәллимин өј-
рәдичи ишин хејли әнфләјир; шакир-

днн бачардыгы кими охумасы үстүн-
лүк тәшкил едир. Бәзи шакирдләр I
синфин сонунда, һәтта II—III синиф-
ләрдә белә, китабы үзүндән һәрфләјә-
һәрфләјә охујур вә ја һеч охуја бил-
мирләр. Беләләри нечә билик газана
биләрләр?! Һәмки шакирдләрә әввәл-
ки рүбләрдә «2» гијмәт верилир, дәр-
слинин сонунда исә «3» гијмәтлә си-
нифдән-синифә кечирилир. Она көрә
мұәллим аңчаг билији дејил, оху вәр-
дишләрини дә балла гијмәтләндирмә-
ли вә ону никишаф етдирмәји һәр бир
дәрсин мәгсәдиндә хүсуси олараг көс-
тәрмәлидир.

Биз бир нечә илдир ки, педагожи
практика заманы синиф мұәллимләри-
нә вә тәчрүбәчиләрә оху вәрдишинин
никишафыны дәрсин планында мүн-
тәзәм олараг мәгсәдди бир бөвди ки-
ми гејд етдиририк. Јени дәрсин пә-
һиндә үзүндән охуја кифәјәт гәдәр
вахт ајрылыр. Мұәллимин рәһбәрлији
илә ән чох әнф шакирдләр охутдуру-
лур. Мәһасы чәтин сөзләр пәһ олун-
тур, охунушу чәтин сөзләрә хүсуси
диггәт јетирилир. Интонасија, вургу,
фасилә, һарада сүр'әтли, һарада бир
гәдәр јаваш охумағ, тәләффүзү јазы-
лышындан фәргләнән сөзләр үзрә тез-
тез дүзәлишләр, көстәришләр вери-
лир, иш вә јахшы охудугу һәр бир ша-
кирдин нәзарләринә чатдырылдыр.

Сәбирлә, тәмкинлә, кәркин әмәк
сәрф етмәдән, һағиш мәһнада мәгсәд-
ли мәшг етдирмәдән шакирдләрин
оху вәрдишини никишафы гәввәдичи
сәвијјәдә галхмаз. Оху вәрдиш олду-
гундан дәнә-дәнә мәшг тәләб едир. Ән
јахшы актјор мәшг етмәдән ролу пәһ
едә билмәз, сәһнәдә—тамаһачы гәр-
шысына чыхмаз. Евә мәзмуну өјрән-
мәклә бәрәбәр үзүндән јахшы охума-
ға диггәт јетирмәк дә шакирдләрин
нәзәринә хүсуси чатдырылыр. Кечмиш
дәрсин сорғусу мәрһәләсиндә мәтн
һиссә-һиссә бир нечә шакирдә охут-
дурулур вә оху вәрдиши гијмәтләнди-
рилир. Һағыл едән дикәр шакирдлә-
рин исә билији гијмәтләндирилир.

Шакирдләрин оху вәрдишинин вә-
зијјәти хүсуси дәфтәрдә учота алы-
шыр. Ајры-ајры шакирдләрин ады
гәршысында: «Јаваш, лакки дүзкүн вә
шүүрлу охујур», «Сүр'әтли охујур, аң-
чаг бәзи сөзләри тәһриф едир. Чүм-
ләдәки вә мәтндәки фикри сәтин ба-
ша дүшүр», «Дүзкүн, шүүрлу, сүр'әт-
ли вә кифәјәт гәдәр әмоционал оху-
јур», «Тәләстик охујур. Бәзи сәс-һәрф-
ләри башгасы илә әвәз едир» кими

гејдләр апарылып. Белә учот һәр бир шакирдә фәрди иш апармага, нөгсәиләры арадан галдырмага имкан верир, онларын охусунун дүзкүнлүгүнү, шуурлулугуну, сүр'әтини, эмоционалдыгыны тәдричән артырыр. Мүшәһидәләр көстәрир ки, бә'зи муәллимләр I синифин илк күнләриндән шакирдләри фәаллар—пассивләр, гүввәлиләр—зәифләр олмага ики група бөлүрләр. Эң чох гүввәлиләрлә мәшгул олурлар. Һәр бир дәрәдә онлар 4—5 дәфә ајага галдырылып, әмәли фәалијјәтә чәлб олунурлар; онлара кечмиш дәрси охутдуруп, данышдырыр, суал верирләр, јени дәрәдә дә беләчә. Һәр-дән бир мәтн зәиф шакирдләрә дә охутдурулуур. Белә шакирдләрин охусу сәбри, тәмкинн олмајан муәллимләри әсәбиләшдирир. Муәллим әзијјәтә гатлашмаг әвәзинә јолдашлары гаршысында шакирдә тә'нәли сөзләр демәк вә «евдә чохла охујарсан» тапшырыгы вермәклә өз вәзифәсини јеринә јетирмиш һесаб едир.

Дөвләт ивә муәллимә әмәк һаггыны бир нечә фәал шакирдә дәрә демәјә көрә јох, програм матерналыны синифдәки бүтүн шакирдләрә лазыми сәвијјәдә өјрәтмәјә көрә верир.

Доғрудуур, мәктәб ислаһаты елмн-техники тәрәггини сүр'әтләндирмә илә әлағадар аиләнин—валидејиләрин үзәринә муәјјән вәзифәләр гојмушдур. Лакин бу һеч дә о демәк дејил ки, муәллими—өјрәдәни евдә гејри-иһтисасды валидеји әвәз етмәли, онун ишиндәки нөгсәни, бошлуғу валидеји арадан галдырмалыдыр.

Валидеји шакирдә үмуми шәкилдә—мәктәб ләвазиматы алмаг, евдә оху кушәси тәшкил етмәк, муәллимин тапшырығларыны јеринә јетирмәјә нәзарәт етмәк, дәрәсә вахтында көндәрмәк, билији даярәсиндә баша салмаг вә с. дә көмәк едә биләр. Тә'лимин ағырлығыны евә көчүрмәјә мејл едән муәллимләр сәһв едирләр. Һағлы оларат алтыјашлылардан ибарәт I синиф шакирдләринә ев тапшырыгы вермәмәк, онлары елә дәрәдәчә өјрәтмәк тәләб олунур.

Башга синифләрдә дә габагчыл муәллимләр шакирдләри ев тапшырыгы

илә јүкләмәји нисләјир, дәрәсә, әсәсэн, синифдә өјрәдирләр. Зәифләри «2» гијмәт вермәклә горхутмаг, «евдә чохла охујарсан» тапшырыгы вермәк, үстүнә гишгырмагла дејил, һавәсләндирмәк, үрәк-дирак вермәк, өз күмүнә инам јаратмагла синифдә өјрәтмәк һәр бир муәллимин борчудур.

Бә'зи шакирдләр утаныр, һәјәчанлаңыр, горхуја дүшүр, охумаг үчүн әл галдырмырлар. Бә'зи аиләләрин һәр шеји мәктәбин үстүнә атмасы, үзүрсүз сәбәбә көрә ушағын дәрәсә кечикмәси, дәрә бурахмасы кими нис вәрдишләр дә системли билик, бачарыг вә вәрдишләр газанылмасына мане олур.

Муәллимдән үз көрән бә'зи шакирдләр әркөјүнлүк едир, «мән охујум», «мән данышым» дејә гишгыра-гышгыра әл галдырыр, өзләрини көстәрир, ловғалыг кими нис вәрдишә јијәләвирләр. Белә шакирдләри истәдикләри вахт охутмадыгда, данышдырмадыгда күсүрләр.

Шакирдә јекуи гијмәти верәркән муәллим даһа диггәтли олмалы, «оху»дан програмын нәзәрдә тутулдуғу бүтүн көстәричиләри нәзәрә алмалыдыр.

Елә вахтлар олуб ки, шакирдләрә балла гијмәт вермәк мәгсәдәүјгүн һесаб едилмәјибдир. Бу, психоложи бачымдан шакирдләрдә гијмәт алмаг үчүн јох, билик газанмаг үчүн охумаг лазым олдуғу фикрини ашыламаг мәгсәдини дашымышдыр. Тәчрүбә көстәрир ки, шакирдин билик, бачарыг вә вәрдишләри гијмәтләндирилмәдикдә о, пассивләшир. Гијмәтләндирмә шакирдин ичрачылығыны артырыр, күндәлик практик фәалијјәтинә муәллимин вә валидејини нәзарәтини күчләндирир. Јахшы илә ниси, чалышганла тәнбәли фәргләндирир.

Сов.ИКП XXVII гурултајынын вә мәктәб ислаһатынын көстәришләринә чидди әмәл етмәклә шакирдләрә верилән билик, бачарыг вә вәрдишләрини кејфијјәтини муитәзәм јүксәлтмәк вә бунлары һесаба алыб, реал гијмәтләндирмәк муәллимин педагожи фәалијјәтинин муһүм бир сәһәсини тәшкил едир.

Биликләрин мәнимсәнилмәси процесиндә шакирдләрин мүстәгил иши

Гәндаб ШҮКҮРОВА

Бакынын Киров рајонундакы 3 нөмрәли мәктәбин мүәллимә

Мәктәб ислаһатында тәлимни сәмәрә вә кејфијәтини јүксәлтмәк мүһүм вәзифә кими гаршыја гојулмушдур. Бу вәзифәни һәјата кечирилмәси тәлимни мәзмун, форма вә методларыны тәкмилләшдирмәклә, тәлимдә шакирдләрин фәаллыг вә мүстәгиллијини јүксәлтмәклә сых бағлыдыр. Инди мәктәб өз јетирмәләринә тәкчә мүәјјән һәчмдә билик вермәклә кифәјәтләнә билмәз. Бунунда јанашы, кәңчләрә јарадычы дүшүнмәк вә ишләмәк габилијәти, биликләри мүстәгил сурәтдә әлдә етмәк тәләбаты вә бачарыгы, өзүнүтәһсил вәрдишләри ашыламаг гејдинә галмаг лазымдыр. Бу бачарыг вә вәрдишләрин бүвөврәси пәә ибтидаи синифләрдән гојулмалыдыр. Ибтидаи тәлимдә мүстәгил ишләмәји өјрәнмәјән шакирдләр тәлимдә бөјүк чәтинликләрә гаршылашыр, биликләри шүүрлу мәнимсәјә билмир, тәдричән әзбәрчилиик јолуна дүшүрләр.

Шәхс тәҗрүбәмдән инанмышам ки, тәлимдә шакирдин мүстәгил фикрини ојатмадан, ону марағлы, рәңкарәнк чалышмалара чәлб етмәдән өјрәнмәјә, јарадычы ишә олан марағыны гојујуб сахламаг чәтиндир. Тәкчә гуру тәләбкарлыгла, формал чиддиликлә, «2» вермәк горхусу илә ушағлары тәлимдә чәлб етмәк олмаз. Бу аңчаг ишә зијан вурур, балачаларын тәлимә һәвәсини, бахышларындакы севинч ғығылчымларыны сөндүрүр. Әксинә, тәлимдә шакирдләрин мүстәгил дүшүнмәләри вә ишләмәләри үчүн нә гәдәр әлверишән шәраит јарадылырса, тәлим процеси бир о гәдәр сәмәрәли нәтичәләр верир. Буну нәзәрә алараг мән дәрсләрдә, хүсусән јени билијин мәнимсәнилмәси процесиндә шакирдләрин мүстәгил ишинә бөјүк јер вермәјә чалышырам. Бу заман көркәмли рус педагогу вә психологу К. Д. Ушинскинин белә бир мулаһизәсини әсас тутурам ки, мүәллим тәрәфиндән изаһ едилмиш фикир һеч заман шакирдин

башында онун өзүнүн һасил етдији фикир гәдәр мөһкәм вә шүүрлу јерләшмәз, онун там мүлкәјјәтинә чеврилмәз.

Биликләрин мәнимсәнилмәси процесиндә шакирдләрин мүстәгиллијини тәмин етмәк үчүн ики тип мүстәгил ишдән истифадә едирәм: шакирдләри јени билији мәнимсәмәјә һазырламаг мәғсәди күдән мүстәгил ишләр вә биләваситә јени билијин мәнимсәнилмәси процесиндә тәтбиғ едилән мүстәгил ишләр.

Биринчи һалда мүстәгил иш шакирдләрдә јени өјрәниләчәк билијә марағ ојадыр, билијин даһа шүүрлу вә әсан мәнимсәнилмәсинә көмәк көстәрир. Шакирдләри јени мөвзуну мәнимсәмәјә һазырламаг мәғсәди илә мүхтәлиф нөв тапшырығлардан истифадә едирәм: јени мөвзу илә әлағәдәр әввәлләр кечилән мувафиг материалын тәклары; шакирдләрин мүхтәлиф фактлар үзәриндә мушаһидәләринин тәшкили вә бу әсасда илк нәтичәләрин чыхарылмасы; јени билијин бәзи үнсүрләрини мүстәгил тапдырмаг үчүн шакирдләри чалышмалара, әмәли ишләрә чәлб етмәк; јени материалла илк танышылыг мәғсәди илә дәрәлик үзәриндә мүстәгил иш; јени биликлә әлағәдәр проблем вәзијјәт јарадыб, шакирдләри бу проблем үзәриндә дүшүндүрмәк, јени гајданы онлара тапдырмаг.

Көстөрилән мүстәгил иш нөвләринин тәтбиғи үчүн ибтидаи тәлимдә бөјүк имканлар вардыр. Бу имкандан бачарыгла истифадә етмәк лазымдыр. Мән мүхтәлиф фәһләрдән кечилән дәрсләрдә шакирдләри јени билији мәнимсәмәјә һазырлајан чалышмалара келиш истинад едирәм. Мәсәләп, II синифдә Азәрбајҗан дилиндән «Чүмлә» мөвзусуну изаһ етмәздән әввәл шакирдләри белә бир тапшырығын ичрасына чәлб едирәм: аңағындакы ики сүтунда верилән сөзләри муғажисә едни; һансында битмиш фикир вар?

Чобан гузулары отарыр.

Јашыл ишыг јанды.

Чобан гузулары...

Ишыг, јашыл, јанды.

Ушаглар биринчи сүтунда битмиш фикир олдуğunu, икинчи сүтунда жа-зылмыш сөзлөрин исе һеч бир фикир билдирмөдијини сөйлөјирләр. Мүәллимин көмөји иле олар һәмни сөз-лөри дүзкүн ардычылыгыда бирләш-дириб чүмлө дүзалдырләр. Бундан сонра шакирдлөрин фәаллыгы шара-итинде мүәллим јени билији изаһ едир. Нәтичәдә јени мөвзү дәрс процесинде шүүрлү мәнимсәниади: ушагларын һамысы чүмлөнин вә билдирдијини вә ову һечә дүзәлтмәк мүмкүн олдуğunu баша дүшдүләр.

Шакирдлөри јени мөвзуну мәнимсә-мәјә һазырламаг мәгәсәди иле бә'зән әввәлләр кечилмиш биликлөри һафи-зәдә мөһкөмлөндирмәк фәјдалыдыр. Бу һалда шакирдлөри јени материал даһа јахшы мәнимсәмәјә һазырламаг мүмкүндүр. Педагожи вә психоложи тәдқиғатлардан да ајлын олур ки, кеч-иниш вә јени биликләр арасында әләгә вә ассиасијаларын јаралдылмасы мә-нимсәмә процесинде мүһүм рөл ојна-јыр.

Мән биликләр арасында әләгә јә-ратмаг мәгәсәди иле суал вә тапшыры-ларын сечилмәсинә дигәтлә јанашы-рам. Әввәлләр кечилмиш биликлөрин тәкрярынны јени кечилчәк материалын характериндән асылы олараг мүәјјән-ләшдирирәм. Мәсәлән, ријазижатдан вурма әмәлини кечмәздән әввәл ша-кирдлөри белә бир тапшырыг үзәрин-дә ишләдирәм: ашагыдакы мисаллары мугәјисә ет:

$$\begin{array}{ll} 2+2+2= & 4+4= \\ 2 \cdot 3= & 4 \cdot 2= \end{array}$$

Ушаглар топлама иле бағлы мисал-лары дүзкүн ичра едир, ләкин вурма әмәлинде чәтивлик чәкирләр. Мүәл-лим јени билијин изаһында шакирд-лөрин мүстәгил ишинә әсәсләныр: еј-ни топлананларын топланмасына баш-га сөзлә вурма дејидир. Јә'ни «2» әдә-ди топланан кими 3 дәфә көтүрүлүр (2 · 3), јахуд «4» әдәди топланан ки-ми 2 дәфә көтүрүлүр (4 · 2). Она көрә-дә топлама вә вурмаја анд мисаллар-да ејни чаваб алыныр. Шакирдләр топлама вә вурма әмәлләри арасында әләгәни баша дүшүр, вурма әмәлинин һесабламаны асанлашдырдығыны дәрк едирләр.

Шакирдлөрин мүстәгил иши бә'зән јени билијин мүәјјән үнсүрүнү өзүндә әкс етдирир. Белә мүстәгил иш вәси-тәси иле мән шакирдлөрин дигәтинин өјрәнилчәк материалдакы һәр һансы

бир чәһәтә әввәлчәдән јөнәлдир, јени билијин мүәјјән үнсүрүнү онларын өзлөринә тапдырмага чалышырам. Мәсәлән, Азәрбајҗан дилиндән ша-кирдлөри аһәнк гауну өјрәтмәјә һа-зырламаг мәгәсәди иле «Галын вә ичә саитләр» мөвзусуна истинад едирәм. Шакирдләрә әввәлчә ичәрисиндә јә-һыз галын вә ја ичә саитләр олан сөз-ләр фикирләниб тапмагы (бу әввәлки дәрсләрдә кечилмишдир), даһа сонра исе һәм галын, һәм дә ичә саитләри олан сөзләр тапыб јазмагы тапшыры-рам. Ушаглар тапшырыгын өһдәсиндән мүстәгил кәлә билдирләр. Нәтичәдә белә сөзләр алыныр:

аґач	китаб
довшан	мишар
үзүм	шап
мејвә	радио
газет	шакирд

Шакирдлөрин мүстәгил ишинә әсәс-ланараг јени мөвзуну изаһ едирәм: биринчи сүтундакы сөзләр аһәнк га-унуна табе олан, икинчи сүтундакы сөзләр исе аһәнк гаунуна табе ол-мајан сөзләрдир. Мүстәгил иш ша-кирдлөри јени гајданы шүүрлү мәним-сәмәјә һазырлајыр.

Нәзәрдән кечилән һалларда шакирд-лөрин мүстәгил иши мүәллимин ишин-дән әввәл кәлиб шакирдлөри јени мөвзүја дахил едир, мүәллимин шәр-һи вә ја мүсаһибәси үчүн материал верир. Дәрсин мәгәсәдиндән, мөвзунун хусусијәтиндән асылы олараг шакирд-лөрин мүстәгил ишини јеринә көрә тәтбиғ етмәк мүмкүндүр. Мүстәгил иш тәкчә јени билијә һазырлыг про-цесиндә дејид, билаваситә биликлөрин мәнимсәнилмәси процесиндә дә хусу-си јер тутур. Бу мәгәсәдә чалышма-лардан, китаб үзрә ишдән, мүсаһибә үсулундан истифадә едилә биләр. Чә-лышырам ки, шакирдләр дәрсләрдә пассив отурмасынлар, јени билијин мәнимсәнилмәсиндә фәәл иштирак ет-синләр, ләзыми сәј вә мүстәгиллик көстәрсинләр.

Јени билијин мәнимсәнилмәси замә-ни шакирдлөрин мүстәгил фикрини ојатмагда проблем вәзијәт јаратма-гын бөјүк әһәмијјәти вардыр. Бу һал-да ушаглар гојулмуш суаллар үзә-риндә дүшүнүр, тәфәккүрлөрини ишә салыр, мүәјјән мулаһизәләр прәли сү-рүрләр. Евристик мүсаһибә мүхтәлиф фактлар (тәбвәт, дил, ријази факт-лар) үзәриндә шакирдлөрин мушаһи-дәсини тәшкил етмәјә, онлары факт-

ларын тәһлилинә, мугајисәләрә вә нәтичәләр чыхармага јөнәлтмәк үчүн әлверишли имкан јарадыр. Ријазийәтдан «Һасилин јердәјишмә хәссәси» мөвзусунун тәдриси заманы шакирдләри ашағыдакы мисалларын һәллиһә чәлб едирәм:

$$\begin{array}{r} 4 \cdot 2 = \\ 2 \cdot 4 = \end{array} \qquad \begin{array}{r} 6 \cdot 3 = \\ 3 \cdot 6 = \end{array}$$

Сонра мисаллар әсасында мүсаһибә тәшкил едиләр. Шакирдләр суалларын көмәји илә вуругларын јеринин дәјишијини, һасилин исә дәјишмәдјини сөјләјирләр. Беләликлә, гајда вә ганунаујунлуг шакирдләрә һазыр шәкилдә верилмир, онларын өзләринин фәал иштирақы илә «тапыдыр». Бу чүр ахтарычылыг иши башга фәиләрдә дә тәтбиғ едилир.

Јени билијин мәнимсәнилмәсиндә шакирдләри мүстәгил фәалијјәтә чәлб етмәк васитәләриндән бири кими китаб үзәриндә иш үсулу мүһүм рол ојнајыр. Бу бир тәрәфдән јени материалы шүүрлу мәнимсәтмәјә, о бири тәрәфдән исә китабла мүстәгил иш бачарыглары ашыламага имкан верәр. Јени биликлә әлағалар шакирдләрин китаб үзәриндә мүстәгил иши мүхтәлиф мәзmunда олур: верилмиш суаллара чаваб тапмаг; мәтилә таныш олмаг; мүәјјән һиссәни тапыб охумаг, мәтидәки әсас фикри тапмаг, мәтни охујуб мәзмунуну өјрәнмәк; мәтнин планыны тәртиб етмәк; план үзрә материалы өз-өзүнә данышмаг вә с.

Оху дәрсләриндә, һә әшјдән әввәл, кечилән материалын (ше'рин вә ја һекајәнин) шакирдләр тәрәфиндән дүзкүн баша дүшүлмәси вачиб мәсәләдир. Чох заман ушаглар бә'зи ифадә вә чүмләләри баша дүшмәдикләриндән материалы ифадәли охумагда вә өјрәнмәкдә чәтилик чәкирләр. Буну нәзәрә алараг мән дәрсләрдә лүгәт үзрә ишә хүсуси јер верирәм; шакирдләр мәтидәки чәтн сөзләри ајырыр, онун үзәриндә фикирләширләр. Мәсәлән: Н. Зијанын «Мәним бабам» ше'ринин тәдрисиндә шакирдләрә ше'ри сәссиз охумагы, орадакы баша дүшүлмәјән сөз вә ифадәләри сечмәји тапшырырам. Онлар мәтидәки *әсла*, *баш чәкир*, *бел*, *ләк*, *тағаудә чыхмаг* сөзләрини дөфтәрләринә јазырлар. Бу сөзләрин

мә'насы изаһ едилир. Сонра ше'рин мәзмуну үзрә иш апарырам:

— Баба һансы ишләри көрүр? Бир күн ата бабаја вә деди? Баба она нечә чаваб верди?

Бир нечә шакирд ше'рин мәзмунуну өз сөзләри илә данышыр. Мәти үзрә сечмә оху тәшкил едирәм: ушаглар бабанын иши севмәсинә даир; онун ишлә мәшғул олмасына даир, ата илә сөһбәтинә даир олан јерләри тапыб охујурлар. Ше'рдәки башлыча фикир мүәјјән едилир. Беләликлә, ше'рин мәзмуну, онун тәрбијәви идејасы шакирдләрә там ајдынлашыр. Мәти үзәриндә апарылан белә фикри иш ше'рин өзбәрләнимәсини асанлашдырыр.

Өјрәнилән материал үзәриндә фәал тәфәккур иши—тәһлил, тәркиб, групплашдырма, мугајисә, системләшдирмә, мәтнин планынын тәртиби, әсас фикри мүәјјән едилмәси, мувафиг нәтичә чыхарылмасы вә с. јени билијин шүүрлу вә мөһкәм мәнимсәнилмәсинин мүһүм шәртини тәшкил едир.

Тәчрүбә көстәрир ки, јени билијин мәнимсәнилмәси процесиндә шакирдләри рәйкарәнк мүстәгил ишинин тәшкили онларын дәрә боју фәаллығына вә мәнимсәмәнин кејфијјәтинә мүсбәт тә'сир көстәрир. Чохлик тәчрүбәмиз педагожи әдәбијјәтдә ирәли сурүлмүш белә бир нәтичәни тәсдиг едир ки, мәнимсәмәнин кејфијјәти бу процесдә шакирдләрин мүстәгил ишләринин комплекс тәртиби илә (китаб үзәриндә иш, чалышмалар, дүшүндүрүчү суаллара чаваб) сых бағлыдыр. Бунула һәм мәнимсәмә процесиндә мүхтәлиф анализаторларын биркә фәалијјәти тә'мин едилир, һәм дә һафизәнин һәртәрәfli ивкисафы (ешитмә, көрмә вә һәрәки һафизә) үчүн әлверишли шәраит јараныр (М. Исмиханов, Ибтидан тә'лимдә шакирдләрин мүстәгил иши, Бақы, Маариф, 1978, сәһ. 47). Бу фикрә ону да әлавә етмәк олар ки, јени билијин мәнимсәнилмәсиндә мүхтәлиф зейни вә практик характерли чалышмаларын ичрасы дәрәдә шакирдләрин мүстәгил ишинин хүсуси чәкисини хејли артырмага имкан верир; бу да өз нөвбәсиндә јени билијин биләваситә дәрә процесиндә, һәм дә шүүрлу вә мөһкәм мәнимсәнилмәсини тә'мин едир.

Ријазиијат дәрсләриндә шакирдләрин јарадычылыг фәалијјәтинин тәшкили

Абдулла НУРУШОВ,
Әзиз ӘЛИЈЕВ
педагожи елмәр намизәдләри

Јарадычы фәалијјәт ичтиман әһәмијјәтә малик олан, орижинал мәнсул верән фәалијјәтдир. Мәсәлән, алимләрин, ихтирачыларын фәалијјәти јарадычы фәалијјәтдир. Чүнки белә фәалијјәтин нәтичәси һеч кәсә мә'лум олмајан, ичтиманјјәтә хејирли бир кәшфлә, јахуд мәнсулдарлығы артыран сәмәрәләшдиричи тәклифлә әлағадардыр. «Јарадычы фәалијјәт» аңлајышы јашлылар вә мәктәбдиләр үчүн мүхтәлиф сәвијјәләрдә тәтбиғ едилмәдир.

Шакирд тәлим әмәјиндә онун өзүнә әввәлләр мә'лум олмајан нәтичә вә ја мәнсул әлдә едирсә, бу, онун үчүн јениликдир.

Кичикјашлы мәктәбдиләрин јарадычы фәалијјәти—онларын әввәлләр мәнмәсәдији билик, бачарыг вә вәрдишләри мүстәғил тәтбиғ етмәклә, билији башга вәзијјәтләрә көчүрмәклә, мә'лум фәалијјәт јолларындан комплекс шәкилдә истифадә етмәклә јени мәнсул, мә'лумат алмаларыдыр.

Ријазиијат дәрсләриндә шакирдләрин јарадычылыг фәалијјәтини: 1) мисалын ән сәмәрәли һәлли јолунун танылмасы; 2) мәсәлә тәртиби вә онун чеврилмәси; 3) стандарт олмајан чалышмаларын һәлли; 4) мәнтиги чалышмалар; 5) әмәк вә политехник мазмунлу чалышмалар; 6) һәндәси мазмунлу мәсәләләр; 7) әјләнчәли мәсәләләр; 8) ријазии ојунлар васитәсилә инкишаф етдирмәк. Буларын бәзиләрини нәзәрән кечирәк.

Мисалын ән сәмәрәли һәлли јолунун танылмасы. Бу һөв чалышмалар һесаб әмәли гаунларына, компонентләрин дәјишмәсилә әмәл нәтичәләринин дәјишмәсинә вә јуварлағлашдырмаја әсасән јеринә јетирилр. Һәмин нәзәр биликләрдән башга шакирдән тәфәккүр әмәлијјәтләри олан мушаһидә, муғажисә, тәһлил вә тәркибдән истифадә етмәји бачармағ тәләб олунур. Бурада јарадычылыг (јенилик) мә'лум һәлл јолларындан шакирдин ән сәмәрәлисини сечиб аз гүввә вә аз

вахт сәрф едәрәк чаваб тапмасындадыр. Мәсәлән: чәмдән әдәдин чыхылмасына аңд нүмунә кәстәрәк.

Мисалы үч үсулла һәлл едиб, ән сәмәрәлисини кәстәрин $(14+6)=4$

$$1) 14+6=20; \quad 20-4=16$$

$$2) 14-4=10; \quad 10+6=16$$

$$3) 6-4=2; \quad 14+2=16$$

Икинчи үсул ән сәмәрәлидир.

Мисалы һәминә үч үсулла һәлл етмәк вачиб дејил. Мүәјјән вәрдиш газандыгдан сонра бирдән-бирә сәмәрәли үсулла һәллә кечмәк лазымдыр.

Мәсәлән:

$$(30+7)+3=30+(7+3)=30+10=40$$

Даһа сонра аралыг һесабламалары апармадан чавабы бирдән јазмағ олар. Мәсәлән, $54+6=60$.

Фикирдә һесаблама белә апарылмышдыр.

$$54+6=(50+4)+6=$$

$$=50+(4+6)=50+10=60$$

Дикхәр һесаб гаунларынын тәтбиғи илә охшар чалышмалар ејини гајда илә јеринә јетирилир.

$$1+9=9+1=10$$

$$32+8=(30+2)+8=30+(2+8)=30+10=40$$

$$23+19=23+(7+12)=(23+7)+12=30+12=42$$

$$59+27=59+(1+26)=(59+1)+26=60+26=86$$

$$24+16=24+(6+10)=(24+6)+10=30+10=40$$

$$402+129+48+271=(402+48)+(129+271)=450+$$

$$+400=850$$

$$241+324=(200+40+1)+(300+20+4)=(200+$$

$$+300)+(40+20)+(1+4)=500+60+5=565$$

$$14-7=14-(4+3)=(14-4)-3=10-3=7$$

$$48-28=48-(20+8)=(48-8)-20=40-20=20$$

$$63-24=63-(20+4)=(63-20)-4=43-4=39$$

$$60-23=60-20-3=40-3=37$$

$$64-31=64-30-1=34-1=33$$

$$250-130=250-(50+80)=(250-50)-80=200-$$

$$-80=120$$

$$17-4=(10+7)-4=10+7-4=40+28=68$$

$$5-18=5-(10+8)=5-10+5-8=50+40=90$$

$$73-22+27-22=(73+27)-22=100-22=220$$

$$43-20=43-(2-10)=(43-2)-10=260$$

$$35-14=35-(2-7)=(35-2)-7=70-7=930$$

$$(84+48):4=34:4+48:4=21+12=33$$

$$96:6=(60+36):6=60:6+36:6=10+6=16$$

$$252:4+148:4=(252+148):4=400:4=100$$

$$840:5=(840:10)\cdot 2=84\cdot 2=168$$

$$135:3,5=(135\cdot 4):(3,5\cdot 4)=540:14=38\frac{2}{7}$$

$$735:49=735:(7\cdot 7)=735:7:7=105:7=15$$

$$496:16=496:(2\cdot 8)=496:2:8=248:8=31$$

Бурада дөрд эмәлә аид мисалларын жалпыз сәмәрәли јолла һәлли нүмунәләри кәстәрилмишидир. Јери кәлмишкән гејд едәк ки, булар шифаһи чалышмалардыр вә шакирдләр аралыг һесабламалары фикирләриндә јеринә јетирмәли, лазым кәлдикдә исе һәлли јухарыдакы кими јазыб һәлл үсулулу асасландырмағы бачармалыдырлар.

Мәсәлә тәртиби вә онун чеврилмәси.

Кичикјашлы мәктәблиләрдә мәсәлә һәлл етмәк бачарығынын формалашдырылмасында мәгсәдјөнлү јарадычы ишләрин мүнүм ролу вардыр.

Мәсәлә тәртиби вә чеврилмәсинә аид чалышмалардан мәгсәд кәмијјәтләр арасында әләгә вә асылылыглар һаггында биликләрин тәтбиғи сәһәсини кенишләндирмәк вә бунунла өјрәни-

лән биликләрин дәривлијинә һәлл олмагдыр.

Әкәр һазыр мәсәләнин һәлли процесиндә шакирдләр һәр дәфә бу вә јәдикәр һәјәти мүнәсибәтләри, ријәзи мүнәсибәтләрә чевириләрсә, мәсәлә тәртиби вә чеврилмәсиндә, тәрсинә, ријәзи мүнәсибәтләр һәјәти мүнәсибәтләрлә әвәз олунур. Јалпыз белә икитәрәfli процес биликләрин тамлығыны вә дәривлијини тәмин едә биләр.

Верилән шәрт үчүн суалын сечилмәси вә верилән суалын дәјишдирилмәси үзрә чалышмаларын мәсәлә һәллинин мүхтәлиф мәрһәләләриндә ролу мүхтәлифдир. Мәлүмдур ки, илк вахтларда I синиф шакирдләри суалын гојулушу илә марагланмыр, чавабы тез демәјә тәләсирләр. Бу мәрһәләдә суалын гојулушуна дигәтин артырылмасы вә онун дәјишдирилмәси үзрә иш мәсәләнин тәркиб һиссәси кими онун маһијјәтинин дүзкүн баша дүшүлмәсинә көмәк едир. Мәсәләнин шәрти үзрә тәхмини иш системинә нүмунә:

I синиф

Тапшырыг.

1. Мәсәләнин суалын дәјишини.

Мәсәлә. Јухары рәфдә 7, ашагы рәфдә исе 5 китаб варды. Ашагы рәфдә нечә китаб аз иди?

2. Верилән шәртә суал сечин.

Шәрт.

Бир гутуда 6, о бириндә 4 гәләм варды.

3. Мәсәләнин шәртиндә чатышмајан әдәлләри јазын.

а) **Мәсәлә.** I-чи улдузчугда 5 октябрјат варды. Икинчидә бир нечә октябрјат чох иди. Икинчи улдузчугда нечә октябрјат варды?

4. Суал вә верилән әдәлләрә көрә мәсәлә дүзәлдин.

Суал. Арзу чәми нечә килограм көбәләк јыгды?

I күн 4 кг, II күн 5 кг.

5. Мәсәләни давам етдирәрәк сәдә мәсәләни мүрәккәб мәсәләјә чевирин.

Мәсәлә. Ушаглар көбәләк јыгырды. Јашар 8, Рүфәт исе 10 көбәләк јыгды. Ушаглар нечә көбәләк јыгдылар?

Јеринә јетирилмәси нүмунәси.

Шәрт ејнидир.

Суал. Ики рәфдә чәми нечә китаб вардыр?

Суал. а) Ики гутуда нечә гәләм варды? б) Икинчи гутуда нә гәдәр гәләм аздыр? в) Биринчи гутудан икинчидә нә гәдәр гәләм гојмаг лазымдыр ки, онлар бәрәбәр сәјдә олсун?

Биринчи улдузчугда 5 октябрјат варды. Икинчидә 3 октябрјат чох иди. Икинчи улдузчугда нечә октябрјат варды?

Мәсәлә. Арзу I күн 4 кг, II күн 5 кг көбәләк јыгды. Гыз чәми нечә килограм көбәләк јыгмышды?

Ушаглар көбәләк јыгырды. Јашар 8, Рүфәт исе 10 көбәләк јыгды. 5 көбәләк јемәли дејилди. Ушаглар нечә јемәли көбәләк јыгмышдыр?

6. Икн садэ мэсэлэдэн бир мүрөккэб мэсэлэ дүзэлдин.

1) Синфин күллэринэ 5 оғлан вэ 3 гыз гуллауг едир. Күллэрэ нечэ ушаг гуллауг едир?

2) Синфин күллэринэ 8 ушаг гуллауг етмэли иди. Онлардан 2 нэфэри нөв-батчилијэ кетди. Күллэрэ гуллауг ет-мэк үчүн нечэ ушаг галды?

7. Мэсэлэнин суалыны дәјишэрэк ону садэдэн мүрөккэб мэсэлэјэ чеви-рин. Елдар ағачдан 6 армуд, Илгар исэ 3 эдэд аз армуд дәрди. Илгар не-чэ армуд дәрмишиди?

II синиф

1. Ифадэ гурмагда һәлл олунмуш мэсэлэјэ охшар мэсэлэ дүзэлдин.

Нәби 5 ләк, һәчәр исэ 2 ләк артыг алаг етди. һәчәр нечэ ләк алаг етди?

$$5+2=7$$

2. Эдәди ифадэјэ эсасэн мәтили мэ-сэлэ тәртиб един.

$$32-25$$

3. Верилэнин тәрси олан мэсэлэ гу-рун.

Мэсэлэ. һәр бири 24 гәнијэ олан 3 үмуми дәфтэрин дәјэри нэ гэдәрдир?

4. Артыг верилэнлэри олан мэсэлэ шәртини дәгигләшдири.

Бостанда 20 ләк вардыр. Суламаг үчүн һәр ләкэ 3 ведрэ су лазымдыр. 16 ләки суламаг үчүн нечэ ведрэ су лазымдыр?

5. Шәртлэ чатырмајан верилэнләр үчүн лазыми эдәдләр сечин.

Ушаглар дағдан ашағы-сүрүшүрдү-ләр. Онлардан бир нечэ нэфэр мешә-дэ сүрүшмәјэ кетди вэ дағда 12 ушаг галды. Нечэ ушаг мешәјэ сүрүшмәјэ кетмишиди?

6. Гыса јазылыша көрэ мэсэлэ дү-зэлдин.

Чиб дәфтэри 15 гәп.

Үмуми дәфтэр 9 гәп. баһадыр.

7. Чәдвэлэ эсасэн мэсэлэ дүзэлдин.

Үмуми-дәфтэри.	Рејсәтин сәјы.	Үж.
Ғни.	4	16 јешик.
	?	20 јешик.

8. Эдәди ифадэјэ эсасэн мэсэлэ тәр-тиб един.

Синфин күллэринэ 5 оғлан вэ 3 гыз гуллауг едирди. Онлардан 2 нэфэри нөв-батчилијэ кетди. Күллэрэ гуллауг етмэк үчүн нечэ ушаг галды?

Елдар ағачдан 6 армуд, Илгар 3 эдэд аз армуд дәрди. Икн оғлан ағач-дан чәми нечэ армуд дәрмишиди?

Һәчәр 7 ләк, Нәби исэ ондан 2 ләк аз алаг етди. Нәби нечэ ләк алаг етди?

Синифдэ 32 шакирд охујур. Онлар-дан 25 нэфэри гыздыр. Синифдэ нечэ оғлан охујур?

Үмуми дәфтэрлэрин дәјэри 72 гәп-кидир. Онүн гијмәти 24 гәпик олар-са, нечэ үмуми дәфтэр алымышидыр?

16 ләки суламаг лазымдыр. Сула-маг үчүн һәр ләкэ 3 ведрэ су тәләб олунур. Бу ләклэри суламаг үчүн нечэ ведрэ су лазымдыр?

26 ушаг дағдан ашағы сүрүшүрдү. Онлардан бир нечэ нэфэри сүрүшмәк үчүн мешәјэ кетди вэ дағда 15 ушаг галды. Нечэ ушаг мешәјэ сүрүшмәјэ кетмишиди?

Шакирд чиб дәфтэринэ 15 гәп., үму-ми дәфтэрэ исэ 9 гәп. чох хәрчләди. Шакирд нэ гэдэр пул хәрчләди?

Автомашына 3 рејсэдэ 16 јешик јүк кәтирилди. Јүкгалдырмасы ејни олан машында 20 јешик белә јүкү дашымаг үчүн нечэ рејс етмэк лазымдыр?

Икн I синфин һәр бириндэ 32 ша-кирд охујур. Икинчи синифләрдэ исэ 4 нэфэр артыг шакирд охујур. II си-нифләрдэ нечэ шакирд охујур?

$$32 \cdot 2 + 4$$

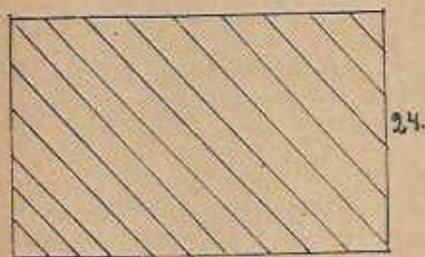
9. Тәвлия әсасән мәсәлә тәртиб еднн.

$$5 \cdot 12 = 4 \cdot x$$

1. Бериләнләрн һәрфләрден нбарәт олан мәсәләннн шәрти үчүн әдәдләр сечнн вә шәртдә јерннә јазын.

Мәсәлә: һәр бнрндә b кнлограм олан a кнсә картоф дашынмалыдыр. Һәр машын C кнлограм јүк тутарса, нечә машын лазымдыр?

2. 1-чн шәклә әсасән мәсәлә дүзәлднн.

32.

Шәкнл 1.

3. Тәвлия әсасән мәсәлә дүзәлднн.

$$x = 6 \cdot 3 + 12 \cdot 2$$

Стандарт олмајан чалышмаларын һәлли.

Мәсәлә: Тири 6 һнссәјә бөлмәк үчүн ону нечә јердән мишарламаг лазымдыр?

Һәлли: Белә мұһакимә јүрүдүлүр: тири 2 һнссәјә бөлмәк үчүн ону бнр јердән, 3 һнссәјә бөлмәк үчүн 2 јердән, 4 һнссәјә бөлмәк үчүн 3 јердән вә с. 6 һнссәјә бөлмәк үчүн $6 - 1 = 5$ јердән мишарламаг лазымдыр. Бу, ашағыдакы 2-чн шәкнлдән дә көрүнүр.

Шәкнл 2.

Бу тнп бүтүн мәсәләләрнн һәллиндә һәмнн хүсуснјәтн нәзәрә алмаг лазымдыр.

Мәсәлә: 12 метрлик тири 5 јердән мишарлајараг бәрәбәр һнссәләрә бөлдүләр. Һәр һнссәннн узунлуғу нә гәдәрднр?

$$\text{Һәлли: } 12 : (5 + 1) = 12 : 6 = 2 (\text{м.})$$

Мәсәлә: Узунлуғу 240 м олан дүз јол бојунча бнр-бнрндән бәрәбәр мәсәфәдә 31 днрәк гојдулар. Днрәкләр арасындакы мәсәфә нә гәдәрднр?

$$\text{Һәлли: } 240 : (31 - 1) = 240 : 30 = 8 (\text{м})$$

Екскурснјаја келәркән ушағлар һәр снннфдә 5 нәфәр олмага 12 сыраја дүзүлмүшдүләр. Гајыдаркән һәр сырада 4 ушағ дурмушдур. Гајыдаркән ушағлар нечә сыраја дүзүлмүшдү?

III снннф

Һәр бнрндә 60 кг олан 250 мешок картоф дашынмалыдыр. Һәр машын 3 т јүк тутарса, нечә машын лазымдыр?

Бостан дүзбучағлы шәкнлдәднр. Ону узунлуғу 32 м, енн нсә 8 м гысадыр. Бостаннн һасарыннн узунлуғуну тапнн.

Шакирд рәсм үчүн 3 гәләм вә 2 дәфтер алды. Гәләмнн гнјмәтн 6 гәп, дәфтерннкн нсә 12 гәпнкднр. Шакирд алдығы шејләрә нечә гәпнк вермншдн?

«Пулу хырдала» ојуну

Хырда пулла апарылан мүстәғнл ишләр шакирдләрнн идрак габнлнјјәтн вә тәшәббүскарлығыннн ннкншаф етднрнлмәсн үчүн зәнкнн материал вернр.

Чалышма: Дәјәрн 5 гәп. олан хырда пулу бүтүн мүмкүн үсулларла хырдалајын.

Кәстәрнш. Шакирдләрдә 1 гәп, 2 гәп, 3 гәп вә 5 гәпнклик кағыздан, јахуд әсл хырда пуллар олмалыдыр. Ојун 2 нәфәр арасында апарылыр. Әввәлчә ојунчулардан бнрн днкәрншә пулу хырдаламағы тәклнф еднр, сонра роллар дәјншднрнлнр.

Һәр ојунчу чәмн хырдаланан пулуи ннғларына бәрәбәр хырда пуллары сыра илә партасы үзәрннә гојур. Кнм ону даһа чох үсулла хырдалаја бнлсә, о, күнүн ән јахшы касснрн һесаб олуноур.

Чалышма. 10 гәпнклнјн мүхтәліф үсулларла хырдалајын. Мүәллнм бнлмәлднр кн, 10 гәпнклнјн 20 үсулла хырдаламаг олар.

- 1) $1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 = 10$
- 2) $1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 2 = 10$
- 3) $1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 3 = 10$
- 4) $1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 2 + 2 = 10$
- 5) $1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 2 + 3 = 10$
- 6) $1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 5 = 10$
- 7) $1 + 1 + 1 + 1 + 2 + 2 + 2 = 10$
- 8) $1 + 1 + 1 + 1 + 3 + 3 = 10$
- 9) $1 + 1 + 1 + 2 + 2 + 3 = 10$
- 10) $1 + 1 + 1 + 2 + 5 = 10$

- 11) $1 + 1 + 2 + 2 + 2 + 2 = 10$
- 12) $1 + 1 + 2 + 3 + 3 = 10$
- 13) $1 + 1 + 3 + 5 = 10$
- 14) $1 + 2 + 2 + 2 + 3 = 10$
- 15) $1 + 2 + 2 + 5 = 10$
- 16) $1 + 3 + 3 + 3 = 10$
- 17) $2 + 2 + 2 + 2 + 2 = 10$
- 18) $2 + 2 + 3 + 3 = 10$
- 19) $2 + 3 + 5 = 10$
- 20) $5 + 5 = 10$

Пулун хырдаланмасына аид мөсәлэләр һәлләи дә мараг доғурур.

Мәсәлә. Шакирд 6 гәлијә хәткеш алды вә 4 әдәд хырда пул верди. Булар нечә гәликлик пуллар иди? Мәсәләни хырда пулларын көмәји илә һәлләи едиң вә нәтичәни рәғәмләрлә јазың.

Әјләнчәли чалышмалар

Белә чалышмалар ибтидаи синиф шакирдләриндә бөјүк мараг доғурур, онларда дигтәтлик, шүүрлүдүг кејфијјәтләри ашылајыр.

Чалышмалар

1. Гасара 5 сәрчә гонду. Кәләкбаз пишик бирини тутду. Гасарда нечә сәрчә галды? (галмады, һамысы учду).

2. Отағын дөрд күнчү вар вә һәр күнчәдә бир пишик отурмушдур. Һәр

пишијин гаршысында 3 пишик вардыр. Отагда чәми нечә пишик вар? (4 пишик).

3. Гошулмуш ики ат 20 км гачды. Һәр ат нечә километр гачмышды? (20 км.).

4. Бир ајағы үстүндә дуран өрдәјин чәкиси 3 кг-дыр. Өрдәк ики ајағы үстүндә дурарса, чәкиси нә гәдәр олар? (3 кг).

5. 8 март гадынлар бајрамында 9 әдәд гызылкул алдылар. Онлары ики ана вә ики бала арасында бәрабәр бәлмәк олармы? (олар, ана, бала, нәвә—булардан икиси ана вә икиси баладыр).

6. Анар алтынчы мәртәбәдә, Вугар исә үчүнчү мәртәбәдә јашајыр. Анар евләринә чатмаг үчүн 60 пиллә галх-малыдыр. Вугар нечә пиллә галх-малыдыр? (30 пиллә).

7. 4 л. вә 5 л су тутан ики бидон вар. Онларын көмәји илә ведрәјә 3 л сују нечә төкмәк олар?

8. Чилдлә бирликдә китабын гәймәти 22 гәпикдир. Чилд китабдан 20 гәп учуздыр. Китаб вә чилд ајры-ајрылыгда нечәјәдир? (20 гәп вә 2 гәп).

9. Оглаң алдығы шејләрә 19 гәп вермәлидир. Онун бүтүн пуллары 3 гәпиклик, кассирин хырда пуллары исә 5 гәпикликдир. Онлар бир-бирини борчуну верә биләчәкдирми?, нечә?

(3 гәп \times 8 = 24 гәп;

24 гәп — 19 гәп = 5 гәп)

10. Әдәди ики дәфә артырдыгда һәмни әдәд нә гәдәр артар?

11. Дөрдбуцаглы шәкилдә отагда 10 стулу елә јерләшдирин ки, һәр диварда бәрабәр сајда стуллар олсун.

12. Дөрд дәнә 5 рәғәми вә әмәл ишәрәләрини көмәјилә 100 әдәди дүзәддиң.

[$(5+5) \times (5+5)$; $(5 \times 5 - 5) \times 5$]

III синифдә һәрәкәтә аид мәсәләләрин тәдриси

Садыг САДЫГОВ

В. И. Ленин адына АПИ-нин кафедра мүдири, профессор,

Фикрәт ХӘЛИЛОВ

Бақыдакы 254 нөмрәли мәктәбин мүәллими

Шакирдләрин ријазии габилјјәтләрини иккишәф етдирилмәсиндә мәсәлә һәлли хусуси әһәмијјәт кәсб едир. Мәлумдур ки, мәсәлә һәллинин илкин

әсәсләри ибтидаи синифләрдә гојулур. Һәмни синифләрдә шакирдләр мүстәғил дүшүнмәк, мәсәләдә нәјин верилдијини, вериләнләрә көрә нәјин

тапылмасынын талоб олдугуну, верилэнлө ахтарылан арасында нэ кими элагэ олдугуну мүэжжэ етмэк мачбуриджэтинде галыр вэ бу саһэдэ мүэжжэ илкин бачарыг вэ вэрдншлэрэ јижэлэнирлэр.

Мәсәләнин дүзкүн һәллини тә'мин етмэк үчүн онун шәртини шакирдләр тәрәфиндән ајдын дәрк олунмасына чалырмаг лазымдыр. Бунун үчүн шакирдләр ашагыдакылары билмәлидирләр:

1. Мәсәләдә нэ верилмишидир?

2. Нәји таямаг талоб олунур?

3. Верилэнлө ахтарылан арасында нэ кими элагэ вардыр?

Әкәр верилэнлө ахтарылан арасында бирбаша элагэ ашкар көрүмүрсә, онда көмәкчи мәсәләжә бахмагла верилән мәсәләнин һәллини ајры-ајры садә мәсәләләрнин һәллинә кәтирмәк лазымдыр.

Төмрүбә көстәрир ки, шакирдләрнин мүстәгил дүшүмә габилитјэтинин инкишаф етдирилмәсиндә, бу саһэдә онларда илкин бачарыг вэ вэрдншләр јарадылмасында һәрәкәтә аид мәсәләләрнин әһәмийјәти бөјүкдүр. Белә мәсәләләр, адәтән, политехник мәзмунлу олмагла практик әһәмийјәт кәсб едир. Бунун әһәмийјәтли чәһәтләриндән бири дә өлчү ваһидләрнин хырдаланмасына (бөјүк адлы әдәдләрни кичик адлы әдәдләрлә көстөрмәк: мәсәлән, километри метрләрә, метри, десиметрә вэ с. хырдаламаг) вэ чеврилмәсинә (кичик адлы әдәдләрни бөјүк адлы әдәдләрлә әвәз етмәјә), шакирдләрнин фәза тәсәвүрләрнин инкишафына көмәк едир.

Һәрәкәтә аид мәсәләләр, әсасән, III синифдән е'тибарән нәзәрдә тутулур. Белә ки, III синифдә шакирдләр сүр'әт, заман, мәсафә аилајышлары илә таныш олурлар вэ кедилән јолун һесаблинамасы үчүн, јол дүстуру адланан $S = Vt$ дүстуруну өјрәнирләр.

Шакирдләр бу тип мәсәләләр һәлл етмәклә сүр'әт, заман вә мәсафә арасындакы функционал асылылығы мүэжжэ едирләр ки, бу да јухары синифләрдә бөјүк әһәмийјәтә маликдир.

Һәрәкәтә аид мәсәләләрдә үч көмијјәт иштирак едир вэ бунлардан һәр бири мәсәләдә ахтарылан көмијјәт ола билдијиндән һәрәкәт мәсәләләрни үч типдә олур:

1. Мәсафә вә замана көрә сүр'әтин тапылмасына аид мәсәләләр.

2. Заман вә сүр'әтә көрә мәсафәнин тапылмасына аид мәсәләләр.

3. Мәсафә вә сүр'әтә көрә заманын тапылмасына аид мәсәләләр.

Һәрәкәтә аид мәсәләнин һәллинә башланмаздан әввәл «гаршы-гаршыја һәрәкәт», «һәрәкәтин бир вахтда вә мүхтәлиф вахтларда башлзымасы», «сүр'әт», «мәсафә» вэ с. аилајышлар конкрет мисаллар васитәсилә ајдылашдырылмалыдыр.

Бу тип мәсәләләрнин шәртини мәнимсәтмәк үчүн әјани вәсаитләрдән истифадә етмәк, мәсәләнин шәртини шәкил, рәсм вә таблолар васитәсилә ајдылашдырмаг фәјдалы олур. Әјанилик шакирдин зейнини даһа сәмәрәли ишләмәјә мачбур едир, мәсәләдә верилән көмијјәтләрлә ахтарылан арасында дүзкүн мүнәсибәтин мүэжжэ едилмәсинә јардым көстәрир.

Фикримизи конкрет мисалларла әсасландыраг.

Мәсәлә: Хизәкчи 5 саат јолда олмуш вә 90 км јол кетмишидир. Һәр саатда бәрабәр мәсафә кетмиширсә, хизәкчи бир саатда нэ гәдәр мәсафә кетмишидир?

Мәсәләнин шакирдләр тәрәфиндән шуурлу мәнимсәнилмәси үчүн мәсәләжә аид ашагыдакы схеми вермәк әлвәришли олар:

Белә схем бир тәрәфдән әјанилијә сәбәб олур, диқәр тәрәфдән дә, шакирдләрни даһа мүрәккәб мәсәләләрни схем васитәсилә һәлл етмәјә алындырыр.

Сүр'әт	Заман	Мәсафә
?	5 саат	90 км

$$90:5 = 18 \text{ (км)}$$

Демәли, хизәкчи саатда 18 км јол кетмишидир.

Бу вә бу типдән олан мәсәләләрнин һәлли илә ашагыдакы нәтичә чыхарылыр.

Һәрәкәтин сүр'әтинин тапмаг үчүн мәсафәни ифадә едән әдәли замана ујгун олан әдәдә бөлмәк лазымдыр. $V = S:t$ бурада V —сүр'әти, S —мәсафәни, t —заманы көстәрир.

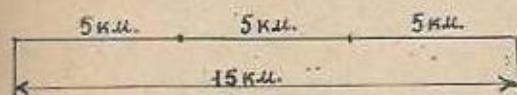
Мәсәлә 2. (№ 307). Пијада 5 км сүр'әтлә һәрәкәт едәрәк 3 саат јолда олмушдур. Пијада бу мүддәтдә нэ гәдәр јол кетмишидир?

Гејд едәк ки, һәрәкәтә аид мәсәләләрнин һәлли заманы һәллә аид јухарыдакы кими чәдвәлини чәкилмәси вә ја ујгун шәкил чәкилмәси мәсәләнин шакирдләр тәрәфиндән даһа шуурлу

мәнімсәнилмәсінә көмәк едир.

Сур'әт	Заман	Мәсафә
5км/саат	3саат	?

$$5 \cdot 3 = 15 \text{ (км)}$$

Беләликлә, ашағыдакы үмуми нәтичә чыхарылыр:

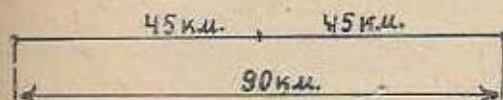
Мәсафәни тапмаг үчүн, сур'әти замана вурмаг лазымдыр.

$$S = V \cdot t$$

Мәсәлә 3: (№ 316). Сәрнишин автобусда 90 км кетди. Автобусун сур'әти саатда 45 км иди. Сәрнишин автобусда нечә саат кетмишдир?

Мәсәләнин һәллине үзгүн чадвал вә шәкил ашағыдакы кими верилдр:

Сур'әт	Заман	Мәсафә
45км/саат	?	90км

$$90:45 = 2 \text{ (саат)}$$

Сонра исә ашағыдакы үмуми нәтичә чыхарылыр: һәрәкәтдә заманы тапмаг үчүн мәсафәни көстәрән әдәди сур'әти ифадә едән әдәдә бөлмәк лазымдыр.

$$t = S:V$$

Гејд едәк ки, бу дүстурларын һәр үчүнүн шакирдләр тәрәфиндән дүзкүн охунмасына вә ифадә олунмасына чалышмаг лазымдыр. Бу, һәм шакирдләрдә бу типдә олан мәсәләләрин һәллини шүүрлу мәнімсәнилмәсінә көмәк едәр, һәм дә јухары снинфләрдә белә мәсәләләрин (мәсәлән, 4—5-чи снинфләрдә һәрәкәтә анд мәсәләләрин вә ја 7-чи снинфдә квадрат тәнлијә кәтирмәклә һәлл едилән һәрәкәтә анд мәсәләләрин) һәлли үчүн зәмин јаратмыш олар.

Гејд едәк ки, белә мәсәләләрин тәдриси процесиндә тәрә мәсәләләрин тәртиби вә һәлли дә чох фәјдалыдыр. Чалышмаг лазымдыр ки, тәрә мәсәләләр шакирдләр тәрәфиндән вә ја биләваситә онларын иштиракы илә тәр-

тиб едилсин. Мәсәлән, сонунчу мәсәләјә анд ашағыдакы кими мәсәләләр дүзәлтмәк олар:

1. Сәрнишин автобусла һәр саатда ејни јол кетмәклә 2 саат јол кетди. О, 90 км јол кетмиши. Автобусун сур'әти саатда нечә км олмушдур?

2. Сәрнишин автобусда саатда 45 км олмага, 2 саат јол кетмиши. Сәрнишин автобусла не гәдәр јол кетди?

Һәрәкәтә анд мәсәләләрин тәдриси процесиндә шакирдләрлә мүстәгил иши ашағыдакы истигамәтләрдә апармаг олар:

а) Мәсәләјә үзгүн чертјожун шакирдләр тәрәфиндән мүстәгил чәкилмәси.

б) Верилән чертјожа әсәсэн шакирдләр тәрәфиндән мәсәлә тәртиб едилмәси вә ојун һәлли.

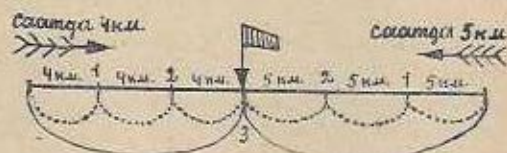
в) Верилән мәсәләјә тәрә мәсәләләрин тәртиб едилмәси вә һәлли.

III снинфдә гаршылыгы һәрәкәтә анд мәсәләләр дә нәзәрдә тутулур.

Ики пијада ејни заманда ики кәндән гаршы-гаршыја јола чыхды вә 3 саатдан сонра көрүшдүләр. Бир саатда биринчи пијада 4 км, икинчи пијада 5 км кетмишдир. Кәндләр арасындакы мәсафәни тапын.

Бу мәсәләнин һәллини ики јолла вермәк олар.

1. Планлы һәлл илә.
2. Ифадә дүзәлтмәклә.

I јол

1. Көрүшәнә гәдәр биринчи пијада не гәдәр јол кетди?

$$4 \cdot 3 = 12 \text{ (км)}$$

2. Көрүшәнә гәдәр икинчи пијада не гәдәр јол кетди?

$$5 \cdot 3 = 15 \text{ (км)}$$

3. Кәндләр арасындакы мәсафә не гәдәрдр?

$$12 + 15 = 27 \text{ (км)}$$

II јол

Кәндләр арасындакы мәсафә не гәдәрдр?

$$(5 + 4) \cdot 3 = 9 \cdot 3 = 27 \text{ (км)}$$

Гејд едәк ки, мәсәләнин II јолла һәллине даһа чох үстүнлүк вермәк лазымдыр. Чүнки бу, һәрәкәтә анд бәзи мәсәләләрин тәнлик гурмаг јолу илә һәлл олунмасына зәмин јарадыр ки, бу да олдугча әһәмијәтлидир.

Фикримизи конкрет мисалла изаһ едәк:

Мәсәлә № 464 (3).

Араларындагы мөсафә 27 км олан ики көндән ејни вахта гаршы-гаршыја ики пијада јола чыхды, 3 саатдан сонра көрүшүдөр. Биринчи пијада саатда 4 км сүр'әтлө кедирди. Икинчи пијада һансы сүр'әтлө кедирди?

Икинчи пијаданын сүр'әти саатда x км. олсун.

Онда тәклик белә олар:

$$(4+x) \cdot 3 = 27$$

$$4+x = 27:3$$

$$4+x = 9$$

$$x = 9 - 4$$

$$x = 5$$

Икинчи пијада саатда 5 км. јол кедирди.

Гејд едәк ки, бу типдә мәсәләләрин тәклик гурмагда һәллине даһа чох үстүлүк верилмәлидир. Белә ки, бу шакирдләрин јухары синифләрде тәдрис олувачаг мәсәләләрин тәклик гурмагда һәлл етмәләрине зәмин јарадыр.

469, 470, 471, 485 вә с. нөмрәли мәсәләләр дә бу төбилдәндир. Гаршылыгы һәрәкәтә анд мәсәләләрн тәхминән үч група бөлмәк олар.

1. Гаршы-гаршыја һәрәкәтә анд мәсәләләр.

2. Әкс истигамәтдә һәрәкәтә анд мәсәләләр.

3. Ејни истигамәтдә һәрәкәтә анд мәсәләләр.

III синифдә демәк олар ки, сонунчу типә анд мәсәләләр нәзәрдән кечирилмир.

Биринчи груп мәсәләләри артыг нәзәрдән кечирмишик.

Инди исә әкс истигамәтдә һәрәкәтә анд мәсәләлә баһаг.

Мәсәлә: 544 (1). Бир гәсәбәдән ејни вахта ики пијада әкс истигамәтдә јола дүшүдөр. Пијадалардан биринин сүр'әти саатда 5 км, о биринин сүр'әти саатда 4 км иди. Пијадалар 3 саатдан сонра бир-бириндән һансы мөсафәдә оларлар?

1. Пијадалар 1 саатда бир-бириндән нечә километр узаглашар?

$$4+5=9 \text{ (км)}$$

2. Пијадалар 3 саатдан сонра бир-бириндән һансы мөсафәдә оларлар?

$$9 \cdot 3 = 27 \text{ (км)}$$

544(2) вә 544(3) бу мәсәләләр тәрә мәсәләләрдир. Нөмин мәсәләләрин һәллини тәклик гурмагда һәлл едилмәси даһа әлверишлидир.

Мәсәлә: 712. Бир аэродромдан ејни заманда бир-биринә әкс истигамәтдә ики тәјјарә учду. 3 саатдан сонра

онлар арасындагы мөсафә 3540 км олду. Онлардан бири саатда 620 км сүр'әтлө учурду. Икинчи тәјјарә һансы сүр'әтлө учурду?

Јухарыда дејилдији кими бу мәсәләнин дә һәллини һәм планлы, һәм дә тәклик гурмагда вермәк олар. Гејд етдијимиз кими мәсәләнин тәклик гурмагда һәлли даһа әлверишлидир.

Икинчи тәјјарәнин сүр'әти саатда x км олсун.

Онда тәклик белә олар.

$$(620+x) \cdot 3 = 3540$$

$$620+x = 3540:3$$

$$620+x = 1180$$

$$x = 1180 - 620$$

$$x = 560$$

Чаваб: Икинчи тәјјарә саатда 560 км сүр'әтлө учурду.

Мәсәлә (318). Кәтер 90 км мөсафәни саатда 30 км сүр'әтлө кетди. Кәри гајыдаркән 1 саат чох вахта сәрф етди. Кәтер гајыдаркән јола нечә саат сәрф етмишидир?

Һәлли:

1. Кәтер 90 км мөсафәни нечә саатта кетди?

$$90:30 = 3 \text{ (саат)}$$

2. Кәтер кәри гајыдаркән јола нә гәдәр вахта сәрф етди.

$$3+1 = 4 \text{ (саат)}$$

Чаваб: Кәтер гајыдаркән јола 4 саат вахта сәрф етди.

Мәсәлә (319): Велосипедчи 34 км кетмәли иди. О, саатда 14 км сүр'әтлө 2 саат јол кетди. О, даһа нә гәдәр јол кетмәли иди?

Һәлли:

1. Велосипедчи 2 саатта нә гәдәр јол кетди?

$$14 \cdot 2 = 28 \text{ (км)}$$

2. О, даһа нә гәдәр јол кетмәли иди?

$$34 - 28 = 6 \text{ (км)}$$

Чаваб: Велосипедчи даһа 6 км кетмәли иди.

Мәсәлә (320): Велосипедчи шәһәр илә гәсәбә арасындагы мөсафәни саатда 16 км сүр'әтлө 3 саатта кетди. Кәри гајыдаркән о, һәмни мөсафәни 4 саатта кетди. Велосипедчи кәри гајыдаркән һансы сүр'әтлө кедирди?

Һәлли:

1. Шәһәрлә гәсәбә арасындагы јол нә гәдәрди?

$$16 \cdot 3 = 48 \text{ (км)}$$

2. Велосипедчи кәри гајыдаркән бир саатда нечә километр јол кедирди?

$$48:4 = 12 \text{ (км)}$$

Чаваб: Велосипедчи кәри гајыдаркән, саатда 12 км сүр'әтлө һәрәкәт едирди.

Эмэллэр сырасына даир гаждаларын өјрөдилмәси

Нәриман ҚАЗЫМОВ

В. И. Ленин адына АПИ-нин досенти

Мәктәб ислаһатында гаршыја гојулан муһум вәзифәләрден бири мәктәбдә тәдрис-тәрбијәнин сәвијјәсини үксәлтмәкдән ибарәтдир. Буна һаил олмаг үчүн тоһлавмыш тәчрүбәјә әсәсләнараг мөвчуд програмлары, дәрс-дикләри, дәрс вәсантләрини вә тәлим методларыны тәкмилләшдирмәк ләзым кәлир.

Јени програмларда ибтидан синифләрдә ријазийјәтин тәдриси кәјфијјәтинин үксәлдилмәси проблемни, башга сөзлә, шакирдләрдә һесаблама вәрдишләринин вә мәсәлә һәлләтмә бачарығынын формалашмасы проблемләри јевә дә ән актуал проблем олараг гәлир.

Һесаблама вәрдишләринин мөһкәм формалашмасы эмәлләр сырасына аид гаждаларын өјрәнилмәси илә сых әһәгәдәр олдуғундан ибтидан синиф шакирдләринин эмәлләр сырасына аид гаждалары мөһкәм мәнвәмсәмәләринә һаил олмаг ләзымдыр.

Ибтидан синиф муәллимләринә көмәк мөгәсәдилә ашағыда, эмәлләр сырасына аид гаждаларын өјрәдилмәсини мүмкүн вариантларындан бирини беририк.

Эмәлләр сырасына аид гаждаларын бәзиләриндән I синифдә истифадә едилсә дә, бу гаждалар II синифдә өјрәнилир.

Әввәл анчаг тоһлама вә чыхма, сонра исә анчаг вурма вә бөлмә эмәлләри олан мө'тәризәсиз ифадәләрдә эмәлләри апарма сырасына аид гаждалара баһылыр.

I синиф шакирдләри 50—34+10; 90—40—15; 52+18—19; II синиф шакирдләри исә 3:10:5; 80:10:2; 56:8:3 шәклиндә ифадәләрдә, һәмин ифадәләрин охунушу, јазылышы вә гижмәтинин таһылмасы илә таһын едиллирләр. Мәсәлән, 54—34+10 ифадәси «50-дән 34 чыхмаг вә алынган нәтичәјә 10 әләвә етмәк» кими охунур.

Шакирдләр јухарыда көстәрилән шәкилдә ифадәләри охумағы, јазмағы вә гижмәтинин таһа билмәји бачардығларындан, II синифдә «Эмәлләр сырасы» мөвзусу өјрәниләркән мөгәсәд онларын диггәтини эмәлләрини апарыл-

масы сырасына чәлб етмәкдән вә ујғун гаждалары ифадә етмәкдән ибарәтдир. Шакирдләр мүстәғил олараг муәллимин сәндији мисәлләри һәлл едир вә эмәлләри һансы сыра илә апардығларыны изаһ едирләр. Сонра гажданы өзләри ифадә едир, јахуд дәрсликдән охујурлар. Шакирдләр анчаг тоһлама вә чыхма эмәлләри даһил олан ифадәләрин гижмәтини таһаркән апардығлары изаһата әсәсән ашағыдакы гажданы ифадә едирләр:

— Мө'тәризәсиз ифадәдә анчаг тоһлама вә чыхма эмәлләри вериләрсә, онда һәмин эмәлләри јазылдығлары сыра илә (башга сөзлә, солдан саға) јеринә јетирмәк ләзымдыр.

Анчаг вурма вә бөлмә эмәлләри даһил олан ифадәләрин гижмәтинин таһылмасына аид зһарылан изаһат әсәсиндә ашағыдакы гаждада ифадә олу-нур:

— Мө'тәризәсиз ифадәдә анчаг вурма вә бөлмә эмәлләри вериләрсә, онда һәмин эмәлләри јазылдығлары сыра ил (башга, сөзлә солдан саға) јеринә јетирмәк ләзымдыр.

Муәллим дәриһал шакирдләрин диггәтини бу гаждалара эмәл едилмәсинин важиблијинә чәлб етмәлидир. Чүнки әкс һалда, доғру олмајан бәрәбәрлик алына биләр. Мәсәлән, 80—36+20 ифадәсинин гижмәти даһил едилән гаждаја әсәсән јох, эмәлләри башга сыра илә апармагла таһыларса, 80—36+20=24 олар. Һалбуки һәмин ифадәнин гижмәти ујғун гаждаја әсәсән 80—36+20=64 олуур. Јахуд 70:10:7 ифадәсинин һәгиги гижмәти 70:10:7=49 олдуғу һалда, ујғун гаждаја эмәл едилмәсә, 70:10:7=1 алынар.

Гәјд етмәк ләзымдыр ки, анчаг вурма вә бөлмә эмәлләри даһил олан мө'тәризәсиз ифадәләрдә эмәлләрин апарылмасы сырасы үчүн гәбул едилән гажда бу һал үчүн чәбр курсунда гәбул едилән гажда илә дүз кәлир. Белә ки, чәбр курсунда а:в=с ифадәси һесаб курсунда олдуғу кими һәсил јох, гисмәт һесаб едиллир. Јә'ни бурада ифадәдә көстәрилән эмәлләр јазылдығлары сыра илә јох, башга сыра илә јеринә јетирилир; а:в=с шәклиндә

ифадэнин гүжүмөтүнү тапмаг үчүн эв-
вэл вурма эмэли, сонра исә бөлмә
эмэли апарылыр. Экәр ибтидан си-
нифләр үчүн жаратылачаг јени ри-
зидјат дәрсликтәриндә көстөрилән уј-
гунсузлук арадан галдырыларса, он-
да эмәлләрни апарылмасы сырасына
анд јухарыда верилән икинчи гәјда
эвәзинә һесаб курсунда ашагыдакы
гәјдалар габул едилмәлидир:

1-чи гәјда. Мө'тәризәсиз ифадәдә
анчаг вурма эмэли вериләрсә, вурма-
ны јазылдыгы сыра илә (башга сөзлә,
солдан сага) јеринә јетирмәк лазым-
дыр).

2-чи гәјда: мө'тәризәсиз ифадәдә
анчаг бөлмә эмэли вериләрсә, бөлмә-
ни јазылдыгы сыра илә (башга сөзлә,
солдан сага) јеринә јетирмәк лазым-
дыр.

3-чү гәјда. Мө'тәризәсиз ифадәдә
анчаг вурма вә бөлмә эмәлләри вери-
ләрсә, онда эввэл вурма эмәлини, сон-
ра исә бөлмә эмәлини јеринә јетирмәк
лазымдыр.

Сонра мө'тәризәли ифадәләрә эмәл-
ләр сырасына анд гәјдалар дахил еди-
лир. Бу мәгәддә шакирдләрин таныш
олдуглары, охумагы вә јазмагы бачар-
дылары вә гүжүмөтүнү тапа билдиклә-
ри $95 - (56 - 24)$; $60 : (30 - 20)$; $70 : (2 \cdot 5)$
шәклиндә бир нечә ифадә нәзәрләп
кечирилир. Эмәлләри апарма сырасы
изаһ едилир вә бунун асасында ујгун
гәјда ифадә едилир.

Мө'тәризәли ифадәдә эввэл мө'тә-
риза итәрисиндә көстөрилән эмәл је-
ринә јетирилир. Сонра һәр ики пиллә-
дән эмәлләри олан мө'тәризәсиз ифа-
дәләрә эмәлләри апарма сырасына
анд гәјдалар дахил едилир. Эмәлләр
сырасына анд гәјдалар шәртләшди-
рилдијиндән бу гәјдалары һәм һазыр
шәкилдә, һәм дә дәрсликдән охутма-
ла шакирдләрә чатдырмаг олар.

Дахил едилән гәјдаларын мәнимсә-
нилмәси үчүн мәшгәтдиричи чалыш-
маларла јанашы, һәм дә эмәлләрин
апарылмасы сырасынын изаһыны тә-
ләб едән мисаллар һәлл едилир.

Эмәлләр сырасына анд гәјдаларын
дүшүнәрәкдән мәнимсәнилмәси үчүн:

$$30 + 40 : 5 = 14 \quad 54 - 24 : 6 = 50$$

$$30 + 40 : 5 = 38 \quad 54 - 24 : 6 = 5$$

$$8 \cdot 5 + 30 : 5 = 46$$

$$8 \cdot 5 + 30 : 5 = 14$$

шәклиндә мисаллары, јә'ни эмәллә-
рин јеринә јетирилмәси сырасында
јол верилән сәһвин изаһы тәләб еди-
лән чалышмаларын верилмәси дә фај-
далыдыр. Бу нөв чалышмалар јазы
тахтасына јазылдыгдан сонра верилән
мисаллар чүтүндән һесабламанын
эмәлләр сырасына анд гәјдаларда
апарылмаларыны сечиб јазмаг вә јол
верилән сәһвин сәбәбни ајдылаш-
дырмаг тәклиф олувур. Сәһв изаһ
едилдикдән сонра, шакирдләрдән мө'-
тәризәдән истифадә етмәклә эмәлләр
сырасыны елә дәјишмәк тәләб олувур
кә, бу дәјишиклик ифадәнин верилән
гүжүмөтү алмасына сәбәб олсун. Мәсә-
лән, биринчи ифадәнин гүжүмөтүнүн 14
олмасы үчүн ону $(30 + 40) : 5$, дөрдүн-
чү ифадәнин гүжүмөтүнүн 5 олмасы
үчүн ону $(54 - 24) : 6$ вә алтынчы ифа-
дәнин гүжүмөтүнүн 14 олмасы үчүн ону
 $(8 \cdot 5 + 30) : 5$ шәклиндә јазмаг лазым-
дыр.

Эмәлләр сырасына анд гәјдаларын
һамысынын тәтбиғи тәләб олунап мү-
рәккәб ифадәләрин гүжүмөтүнүн һеса-
ланмасына анд чалышмалар бахыл-
масы хүсусилә фајдалыдыр. Мәсәлән,
јазы тахтасында вә шакирдләрин дәф-
тәриндә $48 : 6 + 2 \cdot 3$ шәклиндә ифадә
јазылар вә гүжүмөтү һесабланылыр. Сон-
ра мүәллимин рәһбәрлији алтында
мө'тәризәләрни көмәји илә һөмин ифа-
дәдә эмәлләрни јеринә јетирилмәси
сырасы дәјишдириләрәк:

$$48 : 6 + 2 \cdot 3 \quad 48 : (6 + 2 \cdot 3)$$

$$48 : (6 + 2) \cdot 3 \quad (48 : 6 + 2) \cdot 3$$

ифадәләри алыныр вә гүжүмөтләри һе-
сабланылыр.

Белә чалышмаларын тәрси чәтин
олса да, даһа марағлы олдугундан вә
эмәлләрин јеринә јетирилмәси сырасы
дәјишидикдә ифадәнин гүжүмөтүнүн дә-
јишмәсинә шакирдләри ивандырды-
гундан бу нөв чалышмалар да бах-
маг фајдалыдыр:

Чалышма.

$$48 : 6 + 2 \cdot 3 = 14 \quad 48 : 6 + 2 \cdot 3 = 4$$

$$48 : 6 + 2 \cdot 3 = 18 \quad 48 : 6 + 2 \cdot 3 = 30$$

јазылышларында мө'тәризәни елә го-
јун ки, ифадә верилән гүжүмөтү аласы.

II вә III синифләрдә көстөрилән нөв
чалышмалар бахылмасы эмәлләрин
јеринә јетирилмәси сырасына анд гәј-
даларын мәнимсәнилмәсинә сәбәб
олур.

Ријазижатдан мәсәлә һәллинин өјрәдилмәси

тәчрүбәсиндән

Әһрәман ИМАНОВ

Ордубад рајону Кәнзә кәнд орта мәктәбинин муәллими

Ибтидан сивифләрлә ријазии тәсәвүрләрнин ашыланмасы вә оиларын мәһкәмләндирилмәсиндә мәсәләләр күстәсна әһмијјәтә маликдир. Мәсәлә ријазижаттын елә бир сәһәсидир ки, оуи васитәсилә бүтүн ријазии билликләр мүнтязәм тәкрар едилмәклә шакирд тәфәккүр вә һафизәсинин әбәди һәсулуна чеврилур. Һәмнин мәһсул вә сонрақы мөвзуларын мәһимсәһиләсиндә истигамәтвәричи рол ойнајыр.

Мәсәлә һәлли әтраф аләмнин чисм вә һадисәләрнин ријазижатла әләғәндирилмәсини тәмин етмәклә, әтраф аләм һаггында тәсәвүрләрнин ријазижатла әләғәли шәкилдә јаранмасын, шакирдләрнин шитгинин инкишафын тәмин едир, онларда дүшүнмә, дәрәкәтмә, муһакимәјүрүтмә, даим ахтарышдаолма, нәтичәчыхарма вә с. һәмнин кејфијјәтләрнин инкишафына сәбәб олур.

Мәлумдур ки, ушаг тәбиәти тапмачаја чоһ һәрис олур. О, тапмачанын сөзләринә әсасланарәг онуи чавабын чы тапыр. Буну нәзәрә аларәг мән мәктәбә јени кәлмин шакирдләрә мәсәлә һәллинин өјрәдилмәсинә тапмачаларда башлајырам. I сивифдә сәһәдә тәлимдә доврүндә буну даһа әлвәришли һесаб едирәм, чүнки һәмнин дәрәдә ријазии билликләр, о чүмләдән мәсәләләр дә шифаһи шәкилдә өјрәдилдир; ријазижат дәрәләри, хүсусилә 10-дәк әдәдләрнин өјрәдилмәсин процес мәтнин олмајан әһ сәдә мәсәлә типдә чалышмаларла зәһкиндр. Һәмнин чалышмалардақы ријазии аңлајышлардан мувафиг сөзләрлә әләғәли истифадә едилдикдә мәтнин мәсәлә хүсусијјәтинин өзүндә әкс етдирир. Бу бәһәддан натурал әдәдләр сирасында һәр сонрақы әдәдин алынмасына аңд чалышмалар, даһа доғрусу, әдәдләрнин тәркибинин өјрәдилмәсинә аңд чалышмалар хүсусилә характерикдир. Һәмнин чалышмалар шәкил вә тәсвирләрдә верилмәсинә баһмајарәг, һәр һалда мәтнлә ифадә штијјачына мәруздур. Муәллим чалышманын бу штијјачындан јарадычылыгга истифадә

етмәклә мәсәлә аңлајышыны мәтнлә шакирдләрә өјрәтмәлидир. Она һәлл олмаг лазымдур ки, илк мәшғәләләрдән шакирдләрдә мәсәләнин шәрти вә суалы һагда дәгиг тәсәвүр јарансын, чүнки мәсәләнин шәрти вә суалы муәјјәнләшдирилмәдән оуи һәлли һаггында дүшүнмәк јерсиздир.

Әдәдләрнин тәркибинин өјрәдилмәсинә һәср етдијим дәрәдә һәмнин әдәдин һансы әдәдләрнин топланмасындан алындыгына аңд мисаллары мәсәлә шәклинә салыр, шәрт вә суал һаггында там тәсәвүр јарадырам. Белә бир мисал:

7 әдәдин тәркибинә аңд

$$6+1=7$$

$$5+2=7$$

$$4+3=7$$

бәрабәрликләринә ујғун ашагыдақы суаллары верирәм. Һансы ики әдәдин чәми 7-дир?

5 илә һансы әдәдин чәми 7 едәр?

4 вә 3 әдәдләрнин чәми нечә олар?

Суалларын һәр үчүндә мәсәлә хүсусијјәти олса да, шәрт көзә чарначаг дәрәдәдә конкрет дејил. Мән һәмнин суаллары мувафиг сөзләрлә кенишләндирәрәк мәсәлә шәклинә салырам.

4 вә 3 әдәдләрнин чәми нечә олар? —суалы үзрә һесаб чөткәсиндә әјани оларәг биринчи мәфтилдә әввәл 4 ашыг, сонра 3 ашыг салыр, буну ашагыдақы чүмлә илә ифадә едир вә изаһат верирәм: Мән чөткәдә әввәл 4, сонра 3 ашыг салдым. Ушаглар, бу, бир чүмлә олмагга һәм дә ријазии аңлајышдыр. Бу чүмләјә конкрет оларәг мәсәләнин шәрти дејилир ки, о да мәнннә етдијими билдирир. Сивифдә мурачивәт едирәм: «Мән нә етдим?», «Чөткәдә нечә дәфә ашыг салдым?», «Әввәлчә нечә ашыг салдым?», «Сонра нечә ашыг салдым?», «Мән чәми нечә ашыг салдым?».

Зазы дахтасындақы чүмләдә әввәлчинч дөрд суалын чавабыны көстәрирәм: «Мән ашыг салдым», «Әввәл вә сонра ашыг салдым», «Әввәл 4 ашыг салдым», «Сонра 3 ашыг салдым».

Бешинчи суалын чавабынын конкрет оларәг көзә чарнамадыгыны әј-

дынлашдырыб элава едирэм ки, бу суалы чавабны биз ахтармалыжыг, өзү да мәсәләни шәртиндән. Елә буна көрә дә һәмий суалы шәртин архасынча јазмаг лазымдыр. «Чәми нечә ашыг салдым?» суалыны јазы тахтасына јазыр, сонра мәсәләни бүтөвлүкдә охујурам: Мән эввал 4, сонра исә 3 ашыг салдым. Бир даһа элава едирэм ки, эввал јаздығым чүмлә мәсәләни шәртин, сонраки исә суалы адланыр.

Бундан сонра мәсәләни һәллини әјани олараг бир даһа нүмајиш етдирир вә һәмий суалы да чавабны (мәфтилдәки чәми 7 ашығын олдуғуну) ајдынлашдырырам. Беләликлә, шакирдләрдә мәсәлә һағгында илк төсөвүр јарадырам.

Мәсәлә аңлајышыны мөһкәмләндирилмәсиндә онун тәртиби мүстәсна әһәмийјәтә маликдир, чүнки белә мәсәләләр көмәкчи васитәләрини ријазии биликләрлә әлағәләндирилмәси илә сабитләшир. I—III сныфләрдә шәклә, суала, шәртә, тәнлијә вә ифадәјә әсәсэн мәсәлә тәртибинә кениш јер верилмишидир. Бүтүн бунлар мәсәлә тәртибиндә шакирдләрини бу вә ја дикәр мәнбәјә истинад едәрәк јарадычылығыны истиғамәтләндирир вә фәаллығыны артырам.

Мән неч бир истинад мәнбәји олмајан шакирд әјләмчәси вә мәшғулијјәти илә бағлы мәсәләләр тәртибинә кениш јер верирәм. Белә мәсәләләр тәртиби заманы шакирд өз әјләмчә вә мәшғулијјәтини, ону марағландыран һадисәләри ријазийјәтлә әлағәләндирирмәји, ријазии билијини тәтбиғ етмәји өјрөнир. Мүчәррәд аңлајышлар јарадычы тәхәјјүдүн көмәји илә конкретләшәрәк, ријазии терминләрлә әһкинләшмиш мәсәлә шәклинә дүшүр. Унутмаг олмаз ки, һәгигәтә ујғунлуг нәзәрә алынмалыдыр.

Тәртиб олунчағ мәсәләни нәјә һәср едиләчәји һағгында неч бир изаһат вермир, аңчағ күндәлик мөвзунун мәһимсәнилмәсинә хидмәт едәчәјими нәзәрдә тутурам. Адаы әдәдләрин топланмасы мөвзусу илә әлағәдар мәсәлә тәртибиндә она диггәт јетирирәм ки, шакирдләр өз мәшғулијјәтләрини адаы әдәдләрлә бирликдә ифадә етмәји бачарсынлар.

Мәсәлә: Мән вә гардашым јәј тәтлиндә колхозун мәһсул јығымында иштирак едирдик. Бир күндә мән 120 кг, гардашым исә 180 кг әрик јығдым?

Мәсәләдән көрүнүр ки, шакирд өз кечмиш фәалијјәтини ријазийјәтлә

әлағәләндирирмәклә бәрәбәр, ријазии билијини фәалијјәт сәһәсиндә тәтбиғ етмәји дә бачарыр. Дүздүр, мәсәләдә олан сөзләр шакирдин јәјдә көрдүју ишнин һесабатыдыр. Нәр һалда бурада ријазии фикир габарыг шәкиллә диггәти чәлб едир.

Белә мәсәләләр тәртиби ибтидан ријазии биликләри мөһкәмләндирирмәклә бәрәбәр, шакирдләрин иштиғи инкишаф етдирир вә беләликлә дә онларда фәаллығ тәрбијә едир.

Башға сәһәләрдә олдуғу кими мәсәлә һәллиндә дә садәдән мүрәккәбә доғру принципи нәзәрә алымағла програм материалы јеринә јетирилир. Нәр һансы садә мәсәлә бир ријазии әмәллә һәлл едилир. Ријазии әмәлин јохланмасы гајдасы рәһбәр тутулмағла садә мәсәлә һәллини јохланмасы мејдана чыхыр. Бу исә ријазийјәтдә «тәрә мәсәлә» адаы алтында програма дахил едилмишидир. Тәрә мәсәләләрин өјрөдилмәси чох мүрәккәб бир процесидир. Бу мүрәккәблијин арадан галдырылмасы мүәллимдән өз ишнин јарадычылығла јанашмағ, тәлимдә сәмәрәлилик ахтарышында олмағ тәләб едир.

Бу баһымдан мәсәләни сөзләрлә һәлл едилмәси гајдасынын өјрөдилмәсинә үстүнлүк верирәм, чүнки бу заман кәмијјәтләр арасындакы әлағә, онларын биринин дикәриндән асыллығы һағда шакирдләрдә там ајдын төсөвүр јараныр, һәллдәки сөзләри ифадә едән әдәдләрлә әвәзәтмә заманы һәмий төсөвүрләр өз мүсбәт тәсирини көстөрир. Сөзләрлә һәлли дәриндән мәһимсәмиш шакирд бу вә ја дикәр ријазии әдәдләрлә һәлл етмәдә неч бир чәтивлик чәкмир, кәмијјәтләр арасындакы әлағә вә асыллығлардан истифадә едәрәк нәтичә чыхарыр, һәлли баша чәтдырыр.

Мәсәлә: Дон үчүн топдан 3 м нарча кәсдикдән сонра топда 10 м нарча галды. Топда нечә метр нарча вар иди?

Мәсәләни һәлл үчүн тәһлил едир, суал-чавабла ајдынлашдырырам ки, кәсилән вә галан нарча мәсәләни шәртин, эввалчә топда олан нарча исә мәсәләни суалыдыр. Демәли, мәсәләни һәллиндә мәғсәд эввалчә топда нечә метр нарча олдуғуну тапмағдыр. Изаһ едирәм ки, эввалчә топ там иди, дон үчүн кәсилән вә галан нарча кәсикләрдир. Әкар бу кәсикләри бир даһа битиширмәк мүмкүн олса, јенә эввалки топ алынар.

Эввалча топда олан парча мүчүрөд, дон үчүн кәсилән вә галан парча исе конкретдир. Дон үчүн парча кәсилдиклән сонра топда олан парча азалыб, дон үчүн кәсилән парча топда чыхылыб, бундан сонра исе топда јенә парча галыб. Биз кәсилән парчаны јеринә гојсаг, топдакы эввалки парчаны аларыг.

Бу изаһатдан сонра һәлли дә сөзләрлә јазы тахтасына јазырам.

Галан парча + кәсилән парча = эввал топда олан парча. Сонра элава едирәм: инди кәлин бу сөзләрин эвәзнә онларын мәсәләдә көстәрилән эдәди гүјмәтләрини јазаг: онда $10+3$ ифадәси мәсәләнин шәртини, һәмини ифадәнин гүјмәти исе мәсәләнин суалыны эдәјәчәк: јә'ни $10+3=13$ (м).

Мәсәләнин сөзләрлә һәлли, үмуми шәкилли ријазә ифадәләрин өјрәдилмәсинә, бир нөв, һазырлыг олур.

Мәсәләни сөзләрлә һәлли онун маһијәтинин дәриндән дәрк едилмәсинә иқдәмәт етдијиндән, тәрә мәсәләләрин өјрәдилмәси нини асаылашыр. Дүз мәсәләјә мөһдудийјәт јохдур. һәр һансы әмәлдә һәлл олунан садә мәсәләни дүз мәсәлә адландырмаг олар, ләкин һәмин мәсәләјә истиһад едәрәк тәртиб олунан мәсәләни тәрә мәсәлә адландырырыг.

Бир чох мүәллимләр гүјмәт, миғдар, дәјәр; сүр'әт, заман, мәсафә; узунлуғ, ең, саһә вә саир кими кәмијјәтләрлә ифадә олунан мәсәләләри тәрә мәсәлә адландырырлар. Нәзәрә алмағ лазымдыр ки, һәмин мәсәләләр вурма вә бөлмә әмәлләринә эсаыланыр. Ләкин мән топлама вә чыхма әмәлләринә эсаыланан мәсәләләрдә дә тәрә мәсәлә тәртибинә кениш јер верир, ашагыдакы кими өјрәдирәм.

Бир даһа јухарыдакы мәсәләјә гајыдаг, һәмин мәсәләни дүз мәсәлә адландыраг; даһа доғрусу, кәсилән вә галан парча мә'лум, эввалки парча ахтарыландырса, онда тәрә мәсәләдә:

1) топдакы парча вә кәсилән парча мә'лум, галан парча исе ахтарылан;
2) топдакы парча вә галан парча мә'лум, кәсилән парча исе ахтарылан олачагдыр.

Һәмин тәрә мәсәләләри дә эввал сөзләрлә, сонра исе эдәди гүјмәтләрлә һәлл едирәм. Беләликлә, тәрә мәсәлә һагда шакирдләрдә тәсәввүр јаратдырам.

Ибтидан синифләрдә мәсәлә һәллини өјрәдилмәсиндә мүрәккәб мәсәләјә кечмәк синиф мүәллимләриндән

јүксәк һазырлыг вә нешә усталыгына малик олмагы тәләб едир. Бир чох садә мәсәләләр вардыр ки, онларын мүрәккәб мәсәләјә чеврилмәси имканы мәсәләнин шәртиндә габарыг шәкилдә диггәти чәләб едир. Белә мәсәләләрин мәтни әсас суал атылмагла јени, тамамилә башга мәзмуну әһәтә едән суалла тамамланыр. Ләкин һәлл просеси атылмыш суалын бәрпасы илә, јә'ни биләваситә онун иштиракы илә давам едир. Даһа доғрусу, һәллини башлангыч суалы олур.

Мән садә мәсәләни шакирдләрин иштираклары илә мүрәккәб мәсәләјә чевирирәм.

Мәсәлә: мәктәблиләр 24 армуд ағачынын вә бундан 9 дәнә чох алма ағачынын дибини белләдиләр. Мәктәблиләр нечә алма ағачынын дибини белләдиләр?

Изаһ едирәм ки, мәктәблиләр армуд вә алма ағачларынын дибини белләдиләр. Диби белләнән армуд ағачларынын сајы мә'лумдур, алма ағачларынын сајы исе мә'лум дејил. Одур ки, мәсәләдә биздән диби белләнән алма ағачларынын сајыны тапмағ тәләб олунур.

Мәсәләни һәлл етмәдән ашагыдакы суалла шакирдләрин диггәтинин бир даһа мәсәләјә јөнәлдирәм: Әкәр диби белләнән алма ағачларынын да сајы мә'лум олсајды, мәсәләдә биздән нә сорушула биләрди? Шакирдләр тәрәддүд етмәдән:—Мәктәблиләр чәми нечә ағачын дибини белләдиләр?—чавабыны верирләр. Бундан сонра шакирдләрин фәрдији суал нитонасијалы чавабы мәсәләнин мәтниндә олан суалын јеринә гојуб мәсәләни охујур вә бир нечә шакирдә охудурам.

Беләликлә, мәсәлә мүрәккәб мәсәләјә чеврилир. Ләкин мәсәләнин мүрәккәб мәсәлә олмасы һаггында шакирдләрә һеч бир мә'лумат вермирәм. Мәсәләнин һәлли һаггында тәһлил изаһаты апарырам.

—Сизин тәртиб етдијиниз суалда биздән сорушулур ки, мәктәблиләр чәми нечә ағач диби белләдиләр?

Һәмин суала шакирдләрән сөзләрлә чаваб алмагла мәсәләни һәллине башлајырам.

—Чәми нечә ағач дибинин белләндијини тапмағ үчүн нә етмәк лазымдыр? (Диби белләнән армуд вә алма ағачларынын сајыны бир јерә јығмағ).

—Бу мүмкүндүрмү? (Јох).

—Нә үчүн? (Чүнки диби белләнән алма ағачларынын сајы мә'лум де-

жил).

— Эввал мәсәләдә биздән нә сорушудурду? (Мәктәблиләр нечә алма ағачынын дибини белләдиләр?).

— Бу суала чаваб тапмаг бизә ла-зымдырмы? (Бәли).

— Бәс буну тапмаг үчүн нә етмәк лазымдыр? (Армуд ағачларынын са-йыны 9 гәдәр артырмаг).

Елә бурадача суал-чавабы дајанды-рыб изаһ едирәм ки, ушаглар, көрүр-сүнүз, биз мәсәләдә дибини белләнән ағачлары ахтардығымыз һалда, алма ағачларынын да сайыны тапмалы ол-дуг. Бир суала чаваб вермәк үчүн һә-

мин суалдан эввал башга бир суал вә она чаваб ахтармалы олдуг. Бурада биз ики суала чаваб ахтардыг. Елә она көрә дә белә мәсәләләр мүрәккәб мәсәлә адланыр.

Садә мәсәләнин бу гајда илә мүрәк-кәб мәсәләјә чәсвилмәсинин мүсбәт тәсирини сонрадан мүрәккәб мәсәләләр-ин һәлли заманы мәсәләнин әсас су-алына хидмәт едәчәк јени суалларын тәртиб едилмәсиндә өзүнү көстәрир. Шакирд мүчәррәд аylaншылары му-һакимә јүрүтмәклә конкретләшдирир вә мәғәдинә һайл олур.

Һесаблама просесиндә јол верилән сәһвләр вә онларын арадан галдырылмасы

Јасин СЕЈИДОВ

Агсу рајону, Гәшәд орта мәктәбинин мүәллим

Ријазийјатын тәдрисиндә әсас проб-лемләрдән бири шакирдләрдә һесаб-лама бачарығынын формалашдырыл-масыдыр. Шакирдләрин һесаблама бачарығына јијәләймәләри мүрәккәб просес олдуғундан онлар эввалчә бу вә ја дикәр һесаблама пријомуну мә-нимсәмәли, тәкрат мәшгләр нәтичә-синдә һесабламаны тез јеринә јетирмә-ји өјрәймәли вә тәдричән нәтичәни эз-бәр јада салмагы бачармалыдырлар.

Һесаблама заманы шакирдләрин јол вердикләри бәзи сәһвләри мүәл-лим вахтында һесаба алмалы вә он-ларын арадан галдырылмасы јоллары-ны арашдырмалыдыр.

Тәчрүбә көстәрир ки, шакирдләр 10 даирәсиндә һесабламаны өјрәнәркән топлама вә чыхмада сәһвә јол верир-ләр. Онлар һәмин әмәлләрини һәр ики-сини бәзән ејни гајдада топламаг ки-ми јеринә јетирирләр. Белә сәһвини мейдана кәлмәсинә сәбәб биринчи нөв-бәдә шакирдләрини һесаблама матери-алларындан кифајәт гәдәр истифадә етмәмәләри вә буна көрә дә һәр ики һесаб әмәлинин ријазини мазмунуну әја-ни олараг мәнимсәмәләридирир. Буну нәзәрә адараг мүәллим эввалчә ша-кирдләрини һесаблама материалларын-дан истифадә етмәклә топлама вә чых-ма әмәлләринини ријазини мазмунуну мә-нимсәмәләринә хүсуси фикир вермә-лидирир. Шакирдләр билмәлидирирләр ки, натурал әдәдләр чохлуғунда алынән

нәтичә топлама заманы илк көтүрүлән әдәддән (биринчи топланандан) бөјүк, чыхма заманы исә кичик олмалыдыр. Бу ријазини факты шакирдләрдә форма-лашдырмагдан өтрү эввалчә әјанилик-лә, кет-кедә әјаниликсиз мисаллар һәлл етдирилмәлидирир:

1)	$5+3=8$	5	8
	$6+4=10$	6	10
	$8+7=15$	8	15
2)	$4-1=3$	4	3
	$5-3=2$	5	2
	$12-7=5$	12	5
3)	$8-3=5$	8	5
	$9-5=4$	9	4
	$6-3=3$	6	3
	$7+1=8$	7	8
	$4+5=9$	4	9
	$12+7=19$	12	19

Белә мисалларын көмәјин илә ша-кирдләрә зшылајырам ки, һәр һансы натурал әдәдә сыфурдан фәргли истә-нилән натурал әдәди әлавә етдикдә о, бөјүјүр. Һәр һансы натурал әдәддән сыфурдан фәргли истәнилән натурал әдәди чыхдыгдә исә бу әдәддән кичик әдәд алыныр. Чыхылан натурал әдәд верилән натурал әдәддән (јәһини аза-ландан) кичик нә ја бәрәбәр ола би-ләр.

4) мүгајисә апарат:

а) $6+4$ $6-4$
 $15-3$ $15+3$

б) ујғун ишарәләри јазып:

$7+3$ $7-3$ $16+2$ $16-2$
 $14-9$ $14+9$ $13-4$ $13+4$

$$12+6 \quad 12-6$$

в) һансы эмәлләри јеринә јетир-мәк олмәз?

$$8+3 \quad 11-4 \quad 3-9 \quad 4-7$$

$$2+5 \quad 2-3 \quad 7-8 \quad 1+6$$

Бу чүр мисаллар васитәсилә ашағыдакы кими үмумиләшмә аярмаг олар:

1. Белә мисаллар шакирдләри натурал әдәдләр чохлуғида топлама, чыхма вә оларын мугәјисәсинә анд әддә етдикләри конкрет биликләрин вә алајышларын мөһкәмләшмәсинә вә формалашмасына сәбәб олур:

а) $a+v=c$ исә онда a с, v с вә c а, с в.

б) $a-v=c$ исә онда c о, с о олдуғда

a с вә a в олур.

в) $a+v > a-v$, јә'ни ики натурал әдәдин чәми һәмшә оларын фәргиндән бөјүк олур; $a-v < a+v$, јә'ни ики натурал әдәдин фәрги һәмшә оларын чәминдән кичик олур.

Тәчрүбә көстәрир ки, шакирдләрә сонунчу нәтичәләри мөһкәм ашыламадығда онлар јухарыда көстәрилән кими сәһвләрә јол верирләр.

2. Шакирдләр мө'тәризәнин олдуғу әмәлијатлары јеринә јетирәкән, чәм вә фәрги әләвә едәркән, јахуд чыхаркән сәһвләрә јол верирләр. Мәсәлән:

$$1) 70 - (50 + 8) = 70 - 50 + 8 = 20 + 8 = 28$$

$$2) (30 + 18) - 15 = (30 - 15) + (18 - 15) = 15 + 3 = 18$$

$$3) 70 - (50 - 8) = 70 - 50 - 8 = 20 - 8 = 12$$

Белә сәһвләрә әләғәдәр ашағыдакы кими мисаллар һәлл етдирмәк мәсләһәтдир.

$$1) 70 - 58 = 28$$

$$70 - 58 = 70 - (50 + 8) = (70 - 50) - 8 = 20 - 8 = 12$$

$$78 - 50 = 28$$

Шакирдләр көрүрләр ки, онлар 70-дән $50+8=58$ -и чыхмајыблар. Буниңла әләғәдәр изәһ едилмәлидир ки, һәр һансы әдәдән чәми чыхмаг үчүн топлананлардан һәр бирини ајрылығда, јахуд топлананларын чәмини һәмшә әдәдән чыхмаг лазымдыр. Олар вәсә чәми чыхаркән топлананларын бирини чыхмыш, диқәрини әләвә етмишләр; буна көрә дә 70-дән 58-и чыхмаг әвәзинә $70+8=78$ -дән 20-ни чыхыблар. Буну белә үмумиләшдирмәк олар:

$$a - (v + c) = (a - v) - c$$

$$2) (40 + 12) - 8 = 52 - 8 = 44$$

$$(40 + 12) - 8 = 40 + (12 + 8) = 40 + 4 = 44$$

Изәһ едилир ки, бир нечә әдәдин чә-

миндән һәр һансы әдәди чыхмаг үчүн бу әдәдин топлананларынын анчаг бириндән (бу топланан һәмшә әдәдән бөјүк, јахуд она бәрәбәр олмәлидир) чыхмаг кифәјәтдир. Шакирдләрә ајдын олур ки, онлар топлананларын һәр бириндән 8-и чыхмышлар вә буниңла да сәһвә јол вермишләр. Буну белә үмумиләшдирик:

$$(a + v) - c = (a - c) + v \quad a \quad c \quad v \quad c$$

$$(a + v) - c = a + (v - c) \quad v \quad c$$

$$3) 70 - (50 - 8) = (70 - 50) + 8 = 20 + 8 = 28$$

Изәһ едирәм ки, һәр һансы натурал әдәдән ики натурал әдәдин фәргини чыхмагдан өтрү бу әдәдән азаланы чыхыб, чыхылана әләвә етмәк лазымдыр.

Шакирдләр көрүрләр ки, онлар сәһвә едәрәк 70-дән һәм азаланы (50-ни), һәм дә чыхыланы (8-и) чыхмышлар.

3. Тәчрүбә көстәрир ки, шакирдләр топлама вә чыхма заманы бә'зән ашағыдакы сәһвләрә јол верирләр:

$23 + 6 = 29$ әвәзинә, онлуғларын үзәринә тәкликләри (6-ны) әләвә едәрәк

$$23 + 6 = 63 \text{ алырлар.}$$

$89 - 7 = 82$ әвәзинә 7-ни (сәккиз) 8 онлуғдан чыхараг $89 - 7 = 19$ алырлар.

$$78 - 20 = 58 \text{ әвәзинә } 78 - 20 = 76,$$

$$44 + 40 = 84 \text{ әвәзинә } 44 + 40 = 48$$

алырлар.

Белә сәһвләрин арадан галдырылмасы үчүн мүүәллим ујғун мисаллар һәлл етдирмәклә шакирдләрә мәним-сәтмәлидир ки, тәкликләрдә тәкликләри, онлуғларла онлуғлары вә с. топламаг, тәкликләрдән тәкликләри, онлуғлардан онлуғлары вә с. чыхмаг лазымдыр. Бу мөгәддә, апарылан әмәлијатын мазмунунун шифаһи изәһ едилмәси фәјдалыдыр:

— 23-дә нечә тәклик вар? (Ијирми үч).

Ијирми үч тәклијин үзәринә алты тәклик әләвә етдикдә нечә тәклик алынар? (Ијирми доғгуз).

— Сән нечә тәклик алмысан (Алтмыш үч).

Нәзә сәһвә јол вермисэн? (Үч тәклијин үзәринә алты тәклик әләвә етмәк әвәзинә ики онлуғ үзәринә онлуғ әләвә етмишәм).

— « $89 - 7$ » ифадәсиндә 7 тәкликдир, јохса онлуғ тәклик?

— једдини нәдән чыхмәлијыг? (Доғгуз тәкликдән).

— Сән нечә етмисэн? (8 онлуғдан једдисини чыхмышам).

— « $78 - 20$ » ифадәсиндә ијирмидә нечә онлуғ вар? (Ики онлуғ).

— Буну нөлөн чыкмалысан? (Једди онлугдан).

— Сән нечә етмисән? (Сәккиз тәкликдән икисини чыкышам).

— $44 + 40$ ифадәсиндә 44-үн үзәринә нечә онлуг алава етмәлисан? (Дөрд онлуг).

— Дөрд онлугу нәјини үзәринә алава етмәлисан? (Дөрд онлугун).

— Нечә онлуг алыһыр? (Сәккиз онлуг).

— Сән нечә етмисән? (Дөрд онлугу дөрд тәклијини үзәринә алава етмишәм).

Шакирдләр бәзән артыг әмәлијатлар, јахуд әмәли јеринә јетирмишләр. Мәсәлән, $45 + 10 = 56$; $95 - 70 = 20$.

Көрүндүјү кими, биринчи мисалда 1 һәм дөрдүн вә һәм дә бешини үзәринә алава едилмишдир. Икинчи мисалда икә доғтуз онлугдан једди онлуг чыкылмыш, беш тәклик икә нәзәрә алынмамышдыр.

Белә сәһвләри арадан галдырмаг үчүн мүәллим јеринә јетирилән әмәлијатын доғрулуғуну шакирдләрә јохлатдырмалыдыр. Бундан сонра компонентләрлә әмәл нәтичәси арасындакы асылылыгдан истифадә едилмәлидир. Белә ки, 56-дан 45-н чыкдыгда 10, 10-у чыкдыгда икә 45 алынмалыдыр. 10-у чыкмаг даһа садә вә әл-вериплидир. $56 - 10 = 46$ алыһыр ки, бу да әмәлијатын дүзкүн јеринә јетирилмәдијини көстәрир. Бурада белә дә һәрәкәт етмәк олар. Көстәрилән сәһвә јол верән шакирдә $45 + 10$ чәмини тапмаг тапшырылыр. Бу заман шакирд өз билдији кими һәрәкәт етдикдә әввәлки нәтичәни алмајачаг.

Икинчи мисалын һәллини јохламаг үчүн чыкыланла (70) фәрги (20) топламаг лазымдыр. $70 + 20 = 90$ алыһыр ки, бу да әмәлијатын дүзкүн јеринә јетирилмәдијини көстәрир.

Шакирдләрә аилатмаг лазымдыр ки, тәкликләрлә тәкликләр онлугларла онлуглар топланмалыдыр. Тәкликләри топладыгда алынған тәкликләрини сәји ондан чох оларса, бир онлуг онлугларын үзәринә алава едилир. Тәкликләрдән тәкликләр, онлуглардан онлуглар чыкылмалыдыр.

Азаланын тәкликләри чыкыланын тәкликләриндән аз онлугда азаланын бир онлугуну хырдалајараг онун тәкликләри үзәринә алава етмәк лазымдыр.

4. Шакирдләр вурма вә бөлмә процесиндә бәзән ашағыдакы кими сәһвләрә јол верирләр:

1) Вурма чәдвәлиндәи истифадә едәркән, әсасән, 6×8 ; 7×9 , 8×7 , 8×9 кими һасилләрини тәјјини заманы сәһв бурахылыр. Буна јол вермәмәк үчүн һәмин һасилләри вә ејни заманда чәдвәл үзрә вурманы тез-тез тәкрарламаг лазымдыр.

2) 0-а вә 1-ә вурмада дәјишиклијә јол верирләр ки, бу да сәһвә сәбәб олур:

$$5.0 - 5; 9.1 - 0; 0.3 - 3$$

3) Шакирдләр $88:22 = 44$; $33:33 = 11$ кими сәһвләрә јол верирләр. Бурада сәһвә јол верилдијини аилатмаг үчүн нәтичәнин доғрулуғуну јохлатдырыр. Бу заман 44×22 һасилинин 88-дән, 11×33 һасилинин икә 33-дән чох бөјүк онлугу вә бөлмәнин дүзкүн апарылмадыгы көрүнүр.

Шакирдләрә аилатмаг лазымдыр ки, онлар онлуглары онлугларә бөлүб тәкликләр јериндә јазараг сәһв нәтичә алмышлар. Онлара изаһ едилмәлидир ки, онлуглары онлугларә бөлмәк (јәни 4 вә 1 алмаг) кифајәтдир.

4) Галыгы бөлмә заманы шакирдләр даһа чох сәһвә јол верирләр. Бу, дүзкүн олмајан галығын вә ја гисмәтин алынмасында өзүнү көстәрир:

$$43:5 = 7 \text{ (галыг 8)} \quad 68:7 = 8 \text{ (галыг 12)} \\ 76:9 = 7 \text{ (галыг 13)} \quad 31:5 = 5 \text{ (галыг 6)}$$

Шакирдләр 1-чи мисалда садәчә оларәг 43-ү 5-ә, 2-чи мисалда 68-н 7-јә, 3-чү мисалда 76-ны 9-а, 4-чү мисалда 31-н 5-ә бөлмүш, алынған галыгларә фикир вермәмишләр.

Бу сәһви арадан галдырмаг үчүн һәр дөфә мисал һәлли заманы шакирдләрә хатырлатмаг лазымдыр ки, бөлмә дүзкүн апарылдыгда галыг бөлән-дән кичик олмалыдыр.

Шакирдләр ашағыдакы кими сәһвләрә дә јол верирләр:

$$52:6 = 7 \text{ (галыг 4)}$$

Көрүндүјү кими, бурада алынамаг галыг тапылмамышдыр. Белә сәһви арадан галдырмагдан өтрү апарылған әмәлијатын доғрулуғуну јохлатмаг лазымдыр. Шакирдләр билмәлидирләр ки, бөләни гисмәтә вуруб, алынған һасилин үзәринә галыгы алава етдикдә бөлүнән алынмалыдыр. Бурада $6 \times 7 = 42$; $42 + 4 = 46$ олур. Шакирдләр көрүрләр ки, гисмәтдә 7 јох, 8 алынмалыдыр.

Беләликлә, шакирдләри дәрин билликлә сийаһландырмаг үчүн онлары даим дүшүнмәјә вә ахтарыша сөвг етмәк лазымдыр.

Тәлимдин техники васителериндән истифадәнин имкан вә јоллары

Низами ИСМАЈЫЛЗАДӘ

Азәрбајҗан ЕТПЕИ-нин ТТВ вә ЕҺТ бөлмәсинин мүдир

XX әсрдин синасыны муәјҗән едән елми-техники тәрәтти һајатымыза күчәу тәсир кәстәрир. Бу тәсир өз әкәсин тәлим-тәрбијә сәһәсиндә дә бирүзә верир. Бунунла әлағәдәр мөвчуд тәлим-тәрбијә процесин елми-техники тәрәтти илә ајағлашмалы, даим тәкмилләшмәли вә интенсивләшмәлидир. Дәирүн бу тәләби Сов.ИКП XXVII гурултајында ајдын әкс олуи мушдур. «...тәһсилдин сәмәрәлидигинин јүксәлмәсинә, кәмчләрдин мүстәгил һајата вә әмәјә һазырланмасынын көкүндә јакшылашдырылмасына, јени чәмијјәтин шүүрлу гуручуларынын тәрбијә едилмәсинә даһа гәтијјәтлә һаил олмағ лазымдыр» (М. С. Горбачов, Совет Иттифағы Коммунист Партијасынын XXVII гурултајына Сов.ИКП Мәркәзи Комитәсинин Слјаси мәрүзәси, Бақы, 1986, с. 66).

Тәлим-тәрбијә процесинин тәкмилләшдирилмәсинин әсәс мәрһәләләри, оиун һајата кечирилмәси јоллары мүһүм дәвләт сәһәди олан «Үмумтәһсил вә пешә мәктәби ислаһатынын әсәс истигамәтләри»ндә әтрафлы шәрһ едилмишдир. Орада дејилир: «Совет мәктәбинин ән мүһүм, даим вәзифәси бәјүмәклә олан нәслә елмләрдин әсаслары үзрә дәрин вә мөһкәм биликләр вермәк, һәмдин биликләри тәчрүбәдә тәтбиғ етмәк вәрдишләри вә бачарығы ашыламағ, материалист дунјакөрүшү формалашдырмағдыр. Дәрә планларыны, програмларыны, дәрәликләри, тәдрис-әјани вәсантләри социал-игтисади вә елми-техники тәрәттинин тәләбләринә, шакирдләрин јаш хүсусијјәтләринә үҗуулашдырмағ лазым кәләчәкдир» (Үмумтәһсил вә пешә мәктәби ислаһаты һағгында. Сәвәдләр вә материаллар топлусу, Бақы, 1984, сәһ. 50).

Көрүндүју кими, партија вә дәвләтмин тәлим-тәрбијә процесинин тәкмилләшдирилмәси проблеминә хүсуси дигтәс јетириләр.

Мәктәбәгәдәр тәрбијә очағы олан ушағ бағчаларында тәлим-тәрбијә процесинин оптималлашдырылмасы, тәдрис-мадди базанын мөһкәмләнди-

рилмәси, һәмдин процесин мүасир сәһијјәјә галдырылмасы зәрури мәсәләләрдән биридир. Бунунла әлағәдәр тәдрис мүәссисәләринин, мәктәбәгәдәр вә мәктәбдәшкәнар тәрбијә мүәссисәләринин, мадди-техники базасыны мөһкәмләндирмәк тәләб олуиур.

Республикамызда сон илләр бу сәһәдә хејли ишләр көрүлмушдур. һазырда ушағ бағчаларында тәлим-тәрбијә ишләринин тәшкилиндә тәлимдин техники васителериндән истифадә проблем кими гаршыја гојулмушдур. Мәлүмдур ки, ушағ бағчаларында техники васителеринин тәтбиғи тәлим-тәрбијә процесинин даһа сәмәрәли тәшкилинә, бу процесин интенсивләшдирилмәсинә, ушағларын фәаллашдырылмасына мүсбәт тәсир кәстәрир. Ләкин мүшәһидәләр, бағча үзрә мөвчуд методик әдәбијјәтлә танышлығ кәстәрир ки, бу сәһәдә көрүләси ишләр чохдур. Чәтнәликләр ушағ бағчаларынын тәлимдин техники васителәрилә тәғһизиндә, еләчә дә онлардан истифадә методикасында өзүнү бирүзә верир. Буна көрә дә охучуларә тәғдим етдијимиз мәғаләдә ушағ бағчаларында тәлимдин техники васителәрдән истифадәнин бәзи мәсәләләринин шәрһ етмәји мәғсәд кими гаршымыза гојмушур.

Илк нөвбәдә мөвчуд «Ушағ бағчаларында тәрбијә вә тәлим програмы» үзәриндә дајанмағ истәрдик. Програма танышлығ кәстәрир ки, бурада тәрбијәчиләрә техники васителәрдән истифадәјә даир лазыми төвснјә верилмир. Бағчада тәлим-тәрбијә ишиндә истифадә үчүн төвснјә едилән методик вәсантләрдә дә техники васителәрдән истифадә мәсәләси кифәјәт гәдәр шәрһ олуиур. Диафильмләр, диапозитивләр, магнитофон јазыларындан вә с. истифадәјә даир мөһгәлә нүмунәләри чох мөһдуддур. Тәбиндир ки, бу да ушағ бағчалары рөһбәрләринин техники васителәрдән истифадә ишиндә мәсуулијјәтинин артырылмасына мөһфи тәсир кәстәрир, техники васителәр тәрбијәчиләр тәрәфиндән систем һағында истифадә олуиур. Буну

нәзәрә алараг төкмилләшдириләчәк програма аҗры-аҗры техникы васитәләрдән истифадәҗә даир конкрет төв-сиҗәләрин, програмын сонунда исә ушаг багчаларында истифадәсә мәг-сәдәмувафиг олан диафилмләрнн, диа-позитивләрнн вә вал языларынын си-җаһысынын верилмәсинн мәсләһәт би-лирик. һәмнн сиҗаһы тәрбиҗәчиләрнн өз ишләрнндә тәлимнн техникы васитәләриндән даһа сәмәрәли истифадә етмәләриннә имкан верәр.

Мүшәһидәләр көстәрнн ки, респуб-ликанын ушаг багчалары вахташыры мұхтәлиф техникы васитәләрлә (теле-визор, магнитофон, электрофон, диа-проектор вә с.) тәһннз едилнр. Бу са-һәдә мүәҗҗән тәчрүбә дә топланмыш-дыр. Ушаг багчаларында тәлимнн техникы васитәләриндән истифадә мә-сәләсә ХМШ тәрәфиндән хусуси мүза-кирә объектнә чеврилнр. Мәсәлән, Кировабәд ШХМШ тәрәфиндән баг-чаларда тәлимнн техникы васитәлә-риндән истифадә мәсәләсә хусуси җох-ланыларәг мүзакирә едилмиш, нөгса-лар арашдырылмыш, габагчыл тәчрү-бә үмумиләшдириләрәк бәҗәннлмиш-днр.

Тәлимнн техникы васитәләриндән багча шәрәнтнндә истифадәннн сәмә-рәәлиҗи мувафиг васитәләринн олмә-сыннан чох асылдыр. Мәктәпләрдә тәтбиг едилән техникы васитәләринн һәмннсыннн багча шәрәнтнндә исти-фадәсә һеч дә һәмнншә фәјда вермир. Бу апаратларын сечилмәсиндә багча-нын спесифик хусусиҗәтләри нәзәрә адымалыдыр. Мәсәлән, багча үчүн «Горизонт-школьный» телевизору әлв-ришлиднр. Бу телевизордан истифадә едилмәдикдә экраны хусуси кичик та-пыларда бағланнр. Беләликлә, экран-нын ушаглар тәрәфиндән зәдләлмәсән гаршысы алыныр. Багча шәрәнтнн үчүн даһа әлверишли «Комета-209» мар-калы магнитофондур. Бу магнитофон ушагларын тәләффүзү үзәрнндә иш апармаг үчүн фәјдалыдыр. Бурадакы хусуси дүҗмә (дикәр магнитофонла-рын чоһунда җохдур) имкан вернр ки, языны гәјтарыб јенидән дивләмәк ол-сун. һәмнн языҗа муснҗинн әләвә јаз-ылмәсә имканы да бу магнитофонун үстүн чәһәтләриндәнднр. Багча үчүн әлверишли проекторлардан бири дә «Свнҗаз»дыр. Бу диапроектор имкан вернр ки, һәм диафилм, һәм дә диапо-зитивдән истифадә едилсин. Нумәјиш јарымгаранлыг отагда кечнр, лентн

екранда ләзыми вахтда сахламаг мүм-күндүр (бунун үчүн апаратда хусуси вентилятор тојулмушдур). Дикәр филмоскоплардан истифадә едилдик-дә исә отагы гаранлыглашдырмаг ла-зым кәлир ки, бу да ушагларын днҗ-гәтинн јәјнндырыр, бә’зиләри исә га-ранлыг шәрәнтдә торхурлар.

Багча шәрәнтнндә, хусусилә мәктә-бә һазырлыг группларында истифадә үчүн әлверишли техникы васитәләрдән бири дә кодоскопдур. Мүшәһидәләр көстәрнр ки, багчалар демәк олар ки, кодоскопла тәһннз олунмур. һалбуки гургу шәффаф плјонка үзәрнндә мүх-тәлиф языларын апарылмәсыннн вә һәмнн языларын ишыгы отагда ек-ранда нумәјиш етдирилмәсинә имкан вернр. Кодоскоп үчүн материаллары (садә шәкилләр, аҗры-аҗры сәзләр вә с.) тәрбиҗәчн едә һазырлаја биләр. Кодоскопла ишин үстүн чәһәтләрин-дән бири дә одур ки, бу ишә ушагла-рын өзүнү дә чәлб етмәк олур. Олар плјонка үзәрнндә јазыр, садә шәкил-ләр чәкир вә сонра олары кодоскопун үстүнә гојуб јолдашларынын мүзаки-рәсинә тәдним едиләр. Ишин кејфи-јәти коллектив шәкилдә мүзакирә олунур. Ону да гејд еләк ки, кодоскоп үчүн һазырланмыш материаллардан бир нечә нл әрзиндә истифадә едилә биләр.

Јухарыда адларыны чәкдијамиз тә-лимнн техникы васитәләри гурулушча чох садәднр, јүнкүл идәрә олунур. Олары бөјүк вә мәктәбә һазырлыг группларынын ушаглары өзләри дә идәрә едә биләрләр. Мәһиз белә олдуг-да ушаглар һәлә багча јашындан тех-никаја алышыр, мәктәбләриннндә ар-тыг тәтбиг едилән електрон-һесабла-ма техникасындан истифадәҗә мүәҗҗән мә’һәдә һазыр оларлар.

Тәлимнн техникы васитәләриндән истифадәннн системлиҗи вә мүнәзәм-лиҗи мувафиг васитәләринн (диафилм-ләринн, диапозитивләрнн, вал языла-рыннн вә с.) олмәсә илә әләгәдардыр. Ушаг багчаларында апарылан мүшә-һидәләр көстәрнр ки, бу саһәдә мүәҗ-җән чәһнлликләр вардыр. Бу чәһнлик-ләр биринчи нөвбәдә көстәрилән вә-сантләрин аз олмәсә илә әләгәдардыр. Лакин јаранмыш вәзијәтдән чыхмаг үчүн мүәҗҗән имканлар вардыр. Әкәр бир тәрәфдән республиканын ушаг багчалары үчүн диафилм, диапозитив, вал язылары азырса, дикәр тәрәф-дән көстәрилән мәктәбәгәдәр тәрбиҗә очагларында РСФСР-нн ушаг багчала-

ры, ибтидан мәктәпләри үчүн һазырланмыш экран материалларыннан мұвәффәғијјәтлә истифадә едилә биләр. Республика ушаг бағчаларында белә тәчрүбә артыг вар. Фикримизи әсасландырмаг үчүн бир нечә мисал кәтирәк. РСФСР-и ушаг бағчалары вә ибтидан мәктәпләри үчүн күләл мигларда диафильм вә диапозитивләр бурахиляр ки, оиларын да бир чоху Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлијинин Тәҗһизат Идарәси тәрәфиндән әлдә едилир. Көстәрилән экран материаллары рәиклидир, бир чоху титрәзиләр (мәтисиздир). Бурада ајры-ајры әшјалар, кичик тәрбијән характерли сүжетләр, илин фәсилләри, ев һејванлары һагғында мәлүматлар, ушаглар үчүн әхлаг мөвзусунда кичик һекајәләр вә с. верилир. Бу чәһәтдән ашағыдакы диафильм вә диапозитивләрини алыны чәкмәк олар: «Салам гыш», «Јазда», «Ленин ушагларын јолка шәһлијиндә», «Ленинин ушаглыг иләрәи», «Аилә», «Вәфалы дост», «Анам вә деди», «Ев һејванлары», «Мәни нә әһәтә едир». Бир чох диафильмләр исе телевизия илә нүмајиш етдирилән мултипликасија филмләри әсасында һазырланмышдыр.

Сон илләр «Азәрбајҗанфильм» киностудиясы тәрәфиндән Азәрбајҗан нағыллары әсасында оиларла рәикли диафильмләр бурахиылмышдыр. Бу нағылларын бир гисми мүүјјән дәрәчәдә бағча програмына да мұвафигдир.

Республиканын бир сыра ушаг бағчаларында әлдә едилмиш тәчрүбә көстәриләр ки, адлары чәкилән материаллар республикамызын ушаг бағчаларында мұвәффәғијјәтлә истифадә едиләр. Белә бир марағлы факты гејд етмәк истәрдик ки, Кировабад шәһәринин ушаг бағчаларыннан бағачыл тәчрүбәсини әкс етдирән 3 диафильм һазырланмышдыр. Бу методик диафильмләри ушаг бағчаларында нүмајиш етдирмәклә ШХМНИ бағачыл тәчрүбәсини јайылмасына наил олур.

Республикамызын ушаг бағчаларында әкәријјәти телевизор илә тәҗһиз едилмиш вә бу сәһәдә мүүјјән тәчрүбә газалылмышдыр. Мәсәлән, Кировабад шәһәри 2, 8, 10, 15, 20 нөмрәли ушаг бағчаларында дикәр техники васитәләрлә јанашы, телевизия верилишләриндән дә кениш истифадә едилир. Тәрбијәчиләр (Т. Салаһова, 15 нөмрәли, Н. Рафијева 8 нөмрәли ушаг бағчасы вә б.) телевизия програмы-

ны иләрәрәк мұвафиг верилишләри гејдә алырлар.

Верилишә бир аз галмыш ушаглар телевизорун гаршысында тоулашыр вә тәрбијәчи еләи едир ки, инди оилар марағлы мултипликасија фильминә бахачағлар. Ушагларын јәш сәвијјәсини нәзәрә алараг тәрбијәчи нүмајиш процесиндә оилара мүүјјән изаһат верир, оиларын диггәтини тәрбијәви чәһәтләрә јөнәдилир, мүүјјән репликаларла ушаглары фәаллашдырар. Әсас тәрбијәви иш мултипликасија фильминин нүмајишиндән сонра кениш мұсаһибә васитәсилә һәјата кечирилир. Мұшаһидә едилән һадисәләр, һејванларын әмәлләри, оиларын мәнфи, мұсбәт чәһәтләри тәһлил олунур.

Тәрбијәчи иши елә тәшкил едир ки, ушаглар мүүјјән әхлагы гәнагәтә кәдилир, оилар сөз верирләр ки, мултипликасијадакы мұсбәт гәһрәманлар кими хејрхәһ олачаг, јолдашларына һәмишә көмәк едәчәкләр.

Баки шәһәринин ушаг бағчаларында тәлимин техники васитәләриндән кениш истифадә едилир. Бу сәһәдә мүүјјән бағачыл тәчрүбә әлдә едилмишдир. 59,69 нөмрәли ушаг бағчалары мұхтәлиф техники васитәләрлә (телевизор, диапроектор, магнитофон, валчалан, радиоговшагы вә с.) тәҗһиз едилмишдир. Бу вәсәнтләрдән мунтәзәм олараг ушагларын тәлим-тәрбијә ишиндә истифадә едилир. Мәсәлән, 59 нөмрәли ушаг бағчасынын тәрбијәчиси М. Бајрамова мәктәбә һазырлыг грунунда рус дили үзрә мөшгәләләрини анараркән диафильм, магнитофон лент јазылары вә с. кениш истифадә едир. Азәрбајҗан ушаг бағчалары үчүн хусуси диафильмләрини олмадығыни нәзәрә алараг рус мәктәпләри үчүн бурахиылмыш һәмийн экран материалларыннан фәјдаланыр. О, илк нөвбәдә програм материалларына мұвафиг олан диафильмләри сечир вә сонра ондан истифадә методикасыны мүүјјәнләшдирир. Мәсәлән, «Бич чанавар» диафильминдән истифадәни гаршысында мөгсәд гејараг тәрбијәчи ләшдән бир нечә ән марағлы кадрлары сечиб кичик сүжет дүзәлтмиш вә оилары өзү, ушагларын лүғәт еһтијатына дахил олан сөзләрдән истифадә едәрәк изаһат вермишдир (чүнки диафильмин титрләри—јазылары рус дилиндә олса да, ушагларла мәлүм олмајан сөзләрлә долудур).

Сөз вә онун тәләффүзү үзәриндә иш анараркән тәрбијәчи магнитофондан

кениш истифадə едир. Магнитофон васытəсилə ушаглар сəзлəрин дүзкүн тəлəффүзүнү дивлəјир, онларын тəлəффүзү магнитофона жазылыр вə коллектив тəһлил едилир. Магнитофонла кичик мараглы һекəјəлэр диллənилир, ајры-ајры мусиги парчаларына, маһнылара гулаг асылыр, музакирə едилир. Əлдə едилмиш тəчрүбə кəстəрин ки, магнитофондан мүнтəзəм истифадə едилдикдə ушагларын сəз еһтијаты зəнкилəшир, тəлəффүз вəрдишлəри инкишаф едир, онлар рус дилиндə даһа сəрбəст даныша билирлэр.

Багчанын тəрбијəчилəриндən К. Гасимова Азэрбајчан халг нагыллары мөвзусунда һазырланмыш диафилмлəрдən дə кениш истифадə едир. Мəлүмдур ки, халг нагылларыны ушаглар чох севир вə бəјүк марагла дивлəјир. Лакин ушагларын дүнјакөрүшү, тəсəввүрлəri чох маһдуддур. Она кəрə дə белə мəшгəлэлəрдə тəкчə тəрбијəчинин сөзү илə ушагларда нагылдакы һадисəлэр һаггында лəзыми тəсəввүр јаранмыр. Онлар нагылын гəһрəманларыны өз көзлəri илə көрдүкдə тəсəввүрлəri конкретлəшир, кенишлəшир, мараглары артыр. Бу вахт нагылын тəрбијəви тəсирин дə артмыш олур. Белə мəшгəлэлəрдə диафилмин бүтөвлүкдə нүмајин етдирилмəсинə һеч дə еһтијач јөхдур, бу вахт ушаглар тез јорулур, онларын дигтəти јайныр. Она кəрə дə тəрбијəчи диафилмин ајры-ајры кадрларыны өз изаһатына əлавə əјани материал кими исти-

фадə едир. Тəрбијəчи белə диафилмлəрдən истифадə етдикдə јалпыз нүмајинлə кифəјəтлənмир, ушаглары фəаллашдырмаға чалышыр. Мəсələn, нүмајин вахты бəзи кадрлары экранда сахлајыб тəлəб едир ки, бир-ики ушаг экрандакы тəсвири изаһ етсин, гəһрəманлары кəстəрин, онларын адрларыны десин, эшјалары кəстəрин. Белə олдугда ушаглар пассив мүнəһидəчи олмурлар.

Тəрбијəчи диафилмлəрдən истифадə етдикдə ушагларын əхлаг тəрбијəси мəсələсини дə дигтəт мəркəзиндə сахлајыр, бу истигамəтдə мүзјəн иш апарыр, тəрбијəви чəһəтлəri онларын нəзəринə чагдырыр. Диафилмə əлавə олараг о, нагыла мувафиг аталар сəзлəрини дə мисал кəтирир, онларын маһијəтини шəрһ едир, нагылдакы һадисəлэрлə əлагəлəндирир. Кəстəрилəи методика илə тəрбијəчи «Фатма», «Кечи вə гурд», «Чыртдан» вə с. диафилмлəрдən истифадə едир вə бунула ушагларын тəрбијəсини дүзкүн истигамəтлəндирир.

Мəгалəдə ајры-ајры ушаг багчаларында тəлимин техникы васытəлəриндən истифадəјə даир бəзи мисаллар кəтирдик, белə мисалларын сајыны артырмаг да олар, чүнки кəстəрилəи сəһədə бир чох багчалар мүзјəн тəчрүбə əлдə етмишдир. Лакин јахшы олар ки, тəлимин техникы васытəлəриндən истифадəјə даир (габагчыл тəчрүбə əсасында) тəрбијəчилэр үчүн методик тəвсијəлэр һазырлансын.

Əмək тəлими мəшгəлэлəриндə шакирдлəрдə электротехника үзрə вəрдишлəрин јарадылмасы

Зүбєјир СƏМƏДОВ

Азэрбајчан ЕТПЕИ-нин елми ишчиси

Мүасир шəрантдə елм вə техниканын сүрəтли инкишафы əмјин мəзунуну вə характерини дəјишир. Бу процес өз нөвбəсиндə орта үмүтəһсил мəктəблəri шакирдлəринин əмək вə политехник һазырлығы системиндə дə дəјишиклик апарылмасы зəрурəтини мєјдана чыхарыр.

Мəлүм мəсələдир ки, орта үмүтəһсил мəктəби шакирдлəрə халг тəсəррүфатынын һэр һансы бир сəһəсинə анд бир пешəни ашыламағы гаршыја мəгсəd гəјур. Əлбəттə, бу заман

реконда һəмин пешəјə олан социал тəлəб нəзərə алыныр. Нечə етмəли ки, мəктəби битирмиш мəзун артыг бу пешə үзрə мүстəгил фəалијəт кəстəрə билсин, орта мəктəбдə она верилən пешə истеһсалатда өзүнү доғрултеуи?

Шакирдлəрин əмəјə, һəјата һазырланмасы бахымындан орта үмүтəһсил мəктəблəриндə апарылан ишлəрин мувəффəгилјəтлə тəшкили ушагларын ибтидан сифиллəрдə охујаркən илкин практик билек вə бачарыларла сийлаһландырылмасыны тəлəб едир.

Һамы билдир ки, һәҗәтымызда електрик еиерҗисе нә кими хидмәтләре мәликдир вә она олан тәләб кетдикчә артыр. Она көрә дә електрики истифада едән вә истисмара бурахан електротехника елми вә онун сәнаҗеси бәздә шакирдләре онларын јаш хуҗуҗыҗатларынә вә елми-техники дүҗәкәүрүшләринә мувафиг, садәдән-мүрәккәбә доғру принципни әсас тутараг практик бачарыгларын ашыланмасы вахты чоҗдан чатмышдыр. Бу бахымдан ибтидан синифләрдә тәдриҗ едилән әмәк тәлиминин ролу әзәзәндир. Гејд етмәлиҗик ки, һазырда истифадәдә олан әмәк тәлими програмларында бу проблемни төјулушува биртәрәfli јанашылмышдыр. Програмада шакирдләре електротехники билик, бачарыг вә вәрдишләрин ашыланмасына јалиһыз III синифдән башламаг мәсләһәт көрүлмүшдүр. Шакирдләр, мүәллимләр, мәктәб вә методбирләшмә рәйбарләри илә апардығымыз муҗәһизә истичәсиндә, I—III синифләрин әмәк тәлими программынә нәзәрдән кечирдикдән сонра мәлүм өлмүшдүр ки, електротехники ишләр үзрә билик, бачарыг вә вәрдишләрин ашыланмасына әибириллик мәктәбин II синифидән башламаг лазымдыр. Габагчыл ибтидан синиф мүәллимләри белә истичәҗә кәлмишләр ки, бирдәибрә III синифдә шакирдләре електротехники биликләри тәләб олунаҗ сәвијјәдә ашыламаг мүмкүн дејилдир. Бунун үчүн I—II синифләрдән башлајараг илкин зәмин јәратмаг лазымдыр. Она көрә дә II—IV синифләрдә шакирдләре електротехники билик, бачарыг вә вәрдишләрин ашыланмасынын оптимал јолларыны арашдырмаг, ашыланачаг билик, бачарыг вә вәрдишләрин системини мүәјҗәйләшдирмәк лазымдыр. Бизә белә кәлдир ки, әмәк тәлими просесиндә фәләрәрасы әлағә имканларындан истифадә етмәклә шакирдләре илкин електротехники билик, бачарыг вә вәрдишләрин ашыланмасы мүмкүндүр.

II—IV синифләрдә тәдриҗ едилән ани дили, Азәрбајҗан дили, ријазииҗат вә тәсвири иччәсәһәт фәһләринин програм вә дәрсликләриндә електротехника элементләринә раст кәлмәк мүмкүндүр.

Һәр бир фәһнин спесификасына үгүн вәзифәләр онун тәлим мәғсәдиндәш прәли кәлдир. Бунунла јанашы, ибтидан синифләр үзрә фәһләрин мәзмунунда шакирдларин електротехни-

ки бачарыгларынын ичкишафында әһәмијјәтли рол өјнајан элементләр вәр. Һәләлик әибириллик тәлим системинә кечилмәдијиндән мүәллимләре көмәк мәғсәдилә мөвчуд I—III синифләр үчүн оху, Азәрбајҗан дили, ријазииҗат, тәсвири иччәсәһәт фәһләринин програм вә дәрсликләринә нәзәр салмыш, бурада мөвчуд олан електротехники элементләри сечиб ајырмышыг:

I СИНИФ

Савад тәлими. I Мөвзулар: «Кәндимиз», «Чай», «Шәһәрдә» һекајәси.

II. Електротехника элементләри. Електрик лампасы, електрик стансијасы, светофор.

Оху. I. Мөвзулар: «Илк дәфә шәһәрдә», «Метро», «Гаддырычы кран», «Јадда сахла», «Улдуз», «Бизим кәндимиз», «Космосда илк адам», «Ишыглар», «Исти шитиллик», «Күләјин хәјри» һекајәләри, чалышма 40, 146 вә 351.

II. Електротехника элементләри. Автомат кечид, автомат касса, електрик гатары, троллејбус, трамвај, радиоәбүдәдичи, телевизор, сојудучу, телефон, өзүјеријән ишләкән, ракет, су-електрик стансијасы вә с.

Ријазииҗат. I. 98, 102, 110, 156 вә 183-чү сәһифәләриндәки чалышмалар.

II. Електротехника элементләри. Електрик, трактор, гаддырычы кран, телевизор, монтјор, трамвај, светофор.

Тәсвири иччәсәһәт: I «Дүзхәттин чәкилмәси», «Дүзхәтләрин бәрәбәр һиссәләре бөлүшдүрүлмәси», «Ики хәтт дахилдә мүрәккәб иахышын гурулмасы», «Сүрү» һекајәси үзрә јолканы бәзәмәк үчүн ишыг верән лампа ојунчагларынын рәси», «Чеврәни чәкмәји өјрәнин» мөвзусу вә с.

II. Електрик дөврәсинин схеминин чәкилмәси, електрик лампасынын шәрти ишарәсини көстәрмәк үзрә билик вә бачарыглар. «Електрик лампасы», «електрик чәрәјаны» сөзләринин јазылмасы вә с.

II СИНИФ

Оху. I. «Туфан», «Мәктәб јолкасында», «Москва», «Улдуз», «Күчәләримиздәки машындар», «Јазыг шаһзадә гыз», «Восток-6», «Бизим Баки» вә с. мөвзуларда һекајәләр.

II. Електротехника элементләри. Трамвај, телевизор, радио, троллејбус, електрик ишыгы, фуникулјор, електрик лампасы, монтјор вә с.

Ријазииҗат. I. Сәһ. 31, 50, 58, 71, 91,

122, 156 №-ли чалышмалар.

II. Электротехника элементлери. Трактор, галдырычы кран, электрик гатары, троллейбус, трамвай, электрик дэжирманы, тэјјарэ, электрик лампысы, электрик хатти, автобус вэ с.

Тэспирн иичэсэнэт. I. «Космоса учуш» рэсми.

II. Электротехника элементлери. «Космос», космик кэми, электрик епержиси, электрик лампысы, электрикка ишлэјэи гургулар вэ с. барэдэ сөһбэт.

III СИНИФ

Оху. I. «Ентијатлы олуи», «Вашланды», «Совет космонавтлары», «Ај һакими», «Даг чэјы» вэ «Хејирли чэј» һекајалари.

II. Электротехника элементлери. Трамвай, троллейбус, автобус, электрик лампылары, ракет, ат, илич лампысы, электрик стансијасы, электрик мэфтиллери, су-электрик стансијасы.

Азэрбајчан дили. I. Чалышма 22, 109, 304, 306, 350 вэ «Камалын арзусу» һекајеси.

II. Электротехника элементлери. Электрик, троллейбус, трамвай, радио, тэјјарэ, телевизор, электрик стансијасы, енержи сөз бирлэшмэси вэ сөзлэрини јазмаг.

Ријазиијат. I. Мэсэлэ № 189, 311, 336, 445, 464, 470, 515, 918. Элава чалышма № 27.

II. Электротехника элементлери. Автобус, электрик сааты, электрик гатары, лунаход (1, 2), теплоход (1, 2), елеватор, трамвай, электрик стансијасы вэ с.

Көрүндүјү кими, һэмин электротехники терминлэрдэн эмэк тэлимнин гаршыја гојдугу вэзифөлэр бахымындан системли шэкилдэ истифадэ етмэк мүмкүи дејил, лакин бу терминлэрдэн I—III синифлэрин электротехники ишлэр, эмэк тэлимнин һэр бир мөвзусунун тэдриси заманы системсиз шэкилдэ дә олса, мәгсэдәүјгүн сурэтдэ истифадэ етмэк олар.

Гејд етдијимиз кими, ушаг һалэ аилэ шэраитиндэ бэзи электротехники анлајышлара даир тэсэвүрэ малик олур. Лакин бу анлајышлар оларда формалашмамыш, системсиз шэкилдэ өзүнү көстэрир. Мәһз эмэк дэрслэриндэ, һэјатдан алынмыш вэ ајры-ајры фәнлэр васитэсилэ, системсиз шэкилдэ верилмиш һэмин анлајышлар мүэјјон систем үзрэ мөһкәмләндирилир вэ дэринләшдирилир.

Инди дә II вэ III синифлэрдэ электротехники терминлэрин гојлушуну мәзмунча мугајисэ едэк. Биз бу мугајисэни тэкчэ III синифдэ адларыны чэкдијимиз фәнлэрин мәзмунуна көрө јох, һэм дә эмэк тэлими программа дахил олан электротехника элементлэринин мәзмунуна мувафиг шэкилдэ апарырыг. һэмин мугајисэли һалэ пэзэр јетирэк.

Ишин мәзмуну. Электротехники терминлэр вэ электротехники билик вэ бачарыглар.

II синифдэ. Электрик лампысы вэ онун шэрти ишарэси, светофор, электрикка ишлэјэи гургулар (автомат касса, автомат кечид, сојудучу, өзүјеријэи пиллэкэн, электромагнитлэр вэ с.), электрик гатары, троллейбус, трамвай, радиогабуледици, телевизор, космик кэми, электрик дэжирманы, галдырычы кран, монтјор, электрик ишыгы, фуникулјор, тэјјарэ, лунаход I вэ 2, электрик сааты, теплоход вэ с.

III синифдэ. Электротехники биликлэр: халг тэсэрруфатында электрикин эһәмийјэти, азкэркивилякли электрик чэрэјаны, ондан истифадэ, нагиллэрин бирлэшдирилмэси гајдасы, садэ электрик дөврэси, электрик мәнбөји, электрик дөврэси схеми илэ танышыгы, электрик дөврэсинин схеминдэ шэрти ишарэлэр, электрик лампысы, ачар, нагил вэ с. Электроконструкторлардан истифадэ, онун һиссэлэри илэ танышыгы, лампынын ачарын нагилэ бирлэшдирилмэси гајдасы.

Электротехники бачарыглар. Чертјожа эсасэн ачарын јыгылмэсы, электрик лампынын дөврэјэ гошулмэсы, схема эсасэн электрик дөврэсинин гурулмэсы, моделлэрини ишлэнилмэсиндэ электрикдэн истифадэ, моделлэрин сөкүлмэси вэ ајры-ајры һиссэлэрин сэлэгэ илэ јыгылмэсы.

Бурадан көрүнүр ки, I—II синифлэрдэ шакирдлэрэ ана дили, Азэрбајчан дили, ријазиијат вэ тэспирн иичэсэнэт дэрслэриндэ ашыланан электротехники анлајышларын сајы вэ мәзмуну верилмишдир. Истэр сај вэ истэрсэ дә мәзмун етибарилэ һэр ки синифдэ верилэн электротехники анлајышлар бир-бирини тэкар едир. Мэсэлэнин маһийјэти арашдырылдыгда мәлум олур ки, II синифдэ бу терминларин тэкар верилмэси истэр нэзэри вэ истэрсэ дә практик чөһөтдэн һеч бир эһәмийјэт кэсб етмир.

Шүбһэ јохдур ки, III синифдэ эмэк тэлимне дахил олан электротехники мөвзуларын тэдриси үчүн дә онун бир

о гэдэр элэмийэти олмур. Белэ бир суал междана чыхыр ки, бурада эке олунан анлајышлар III синфин (каләчөктө IV синфин) шакирдларина электротехники билик вэ бачарыгларын ашыланмасында зэмни ролу ојаја билэрми? Ахырынчы мугајисэли вэ элјјэтэ нэзэр јетирэк. Көрүндүјү киби, III синифдэ ајры-ајры фәилэрин көмөји илэ бэ'зи электротехники терминлэр тәкрар јада салынса да, мүэјјән бир системдэ электротехники билик вэ бачарыгларын ашыланмасы мөјіз эмөк тә'лими процесиндэ нэзәрдэ тутулмушдур. Гејд етдијимиз киби, садэ анлајышлар дејил, билик вэ бачарыглар ашыланмалыдыр. Нөмин билик вэ бачарыгларын мөзмуна нэзэр јетирдикдэ мө'лум олур ки, III синифдэ буларын шакирдләрэ ашыланмасы үчүн зэмни, илкин бүнөврө чох ээифдир. I—III синифләрдэ бу мөзмуна билик вэ бачарыглар ашыланмыр, эмөк тә'лими програмларында бир саатлыг белэ мөвзу нэзәрдэ тутулмамышдыр. Мө'лум олмушдур ки, шакирдләр III синиф кечдикчэ, бэ'зи анлајышлара малик олсалар да, онлардан практикада истифадэ елэ билмирләр. Ова көрө дэ III синифдэ 6 саатлыг электротехники материалын мөнимсәдилмәси процесиндэ мүэллим чөтинликләрлэ гаршылашыр.

Биз белэ бир нәтичәјэ кәлдик ки, һөкмән I—II (јени програмларда II—III) синифләрин эмөк тә'лиминин мөзмуна электротехники материаллар дахил едилмәлидир. Чох тәәсүф ки, Иттифаг үзрө, һазырланмыш јени эмөк тә'лими програм лајибәсинэ электротехника элементләрн дахил едилмәшдир. Республика мәктәбләримиз үчүн Азәрбајчан ЕТНЕН-дэ һазырланмыш јени эмөк тә'лим програмларына электротехника элементләринин дахил едилмәси зәрури һесаб едилмишдир. Биз һөмин мөзмуна ашагыдакы тәрздэ мүэјјәвләшдирмишик:

II синифдэ электротехники ишләр 4 саат

Биликләр. Енержи һаггында (Күнәш енержиси, механики енержи вэ с.) мө'лумат. Електрик мөибәји (од, күнәш ишыгы, бенгал шамы, кибрит, чиб фанарлары батарејасы вэ с.) илэ танышлыг. Евдэ күчдэ, мәктәбдэ електрик енержиси илэ даврапмаг гајдалары барәдэ мө'лумат. Електрик енержисиндән истифадэ вэ онун тәтбиғи пүмүнәлери илэ танышлыг.

Бачарыглар. Батарејанын чиб фанарында јерләшдирилмәси вэ лампанын ачар һиссәсилэ јандырылмасы. Бунун схеминин чөкилмәси. Евдэ вэ мәктәбдэ истифадэ олунан електрик аваданлығы вэ чибазлары илэ (радио, телевизор, үтү, зәнк, сојудучу, көзәрмә лампасы вэ с.) шакирдләри таныш етмөк. Електрик тәйлүкәсизлији гајдалары илэ практик танышлыг.

III синифдэ электротехники ишләр 4 саат

Биликләр. Електрик чәрәјаны вэ онун халг тәсәррүфатында эһәмијјәти. Садэ електрик дөврәси. Азкәркиликли електрик мөибәји. Садэ електрик дөврәси схеми. Эмөк тә'лими кабинетиндэ электроконструктор дәстиндән истифадэ гајдалары.

Бачарыглар. Электроконструктор дәстиндән истифадэ етмөклэ електрик лампасы, ачар вэ азкәркиликли чәрәјан мөибәјиндән ибарәт дөврәнин ахышынын чөкилмәси вэ дөврәнин јығылмасы.

Дөрдиялик ибтидан тәһсилэ кечилдэ әлагәдар II вэ III синифләр үчүн вердијимиз бу јени мөзму, шүбһәсиз, IV синифләрдэ шакирдләрэ гисмән кениш электротехники биликләрин верилмәсинэ, шакирдләрин мүстәгил олараг, электроконструктор дәстинин көмөји илэ моделләшдирмэ вэ конструксијаетмә эмәлијјатларыны јеринэ јетирмәсинэ, онларын практик бачарыгларынын формалашдырылмасына, конструкторлуг вэ јарадычылыг габилијјәтләринин инкишаф етдирилмәси үчүн илкин рүшәјмләрин формалашдырылмасына тәкан верәчәкдир.

Онбириллик мәктәбин I—IV синуфларында әмәк тәлимидән програм материалынын планлашдырылмасы

I СИНИФ

I рүб

1. Кириш сөһбәти.	1 саат
2. Рәңкли кағызлардан һәндәси фигурлар кәсмәк.	1 саат
3. Кәсильмиш һәндәси фигурлардан ашилкасија јолу илә нахышлар дүзәлтмәк.	1 саат
4. Кил вә ја пластилиндән мейвә моделләри дүзәлтмәк.	1 саат
5. Кил вә ја пластилиндән тәрәвәз моделләри дүзәлтмәк.	1 саат
6. Кағыздан гатлама јолу илә гаҗыг һазырламаг.	1 саат
7. Кағыздан гатлама јолу илә ох һазырламаг.	1 саат
8. Кағыздан гатлама јолу илә көјөрчин һазырламаг.	1 саат
9. Кағыздан гатлама јолу илә зәрф һазырламаг.	1 саат
10. Кағыздан гатлама јолу илә папаг һазырламаг.	1 саат
11. Кағыздан окҗабрјат кушаси вә кәсмә әлифба үчүн чибчикләр һазырламаг.	2 саат
12. Тәдрис-тәчрүбә сәһәсилә танышлыг, сәһәсин битки галыгындан тәмизләнмәси.	1 саат
13. Чохиллик чичәк-бәзәк биткиләрини ғына һазырламаг.	1 саат
14. Кағыздан әлтлыг лөһвә һазырламаг.	1 саат
15. Карандаш вә фырча үчүн әлтлыг һазырламаг.	1 саат
16. Ријазийјат аид дидәктик материаллар һазырламаг.	2 саат

II рүб

1. Мүхтәлиф һейван сидуәтләриниң кәсильмәси.	1 саат
2. Кағыздан гатлама јолу илә гуту моделлини һазырлаимасы.	1 саат
3. Тәбиәт материаллары илә	

танышлыг вә онлардән модел һазырламаг имканларынын үзә чыхарылмасы.	1 саат
4. Тәбиәт материалларындән мүхтәлиф һейван фигурларынын һазырлаимасы.	2 саат
5. Тәбиәт материалларындән мүхтәлиф гуш фигурларынын һазырлаимасы.	2 саат
6. «Мешә сакинләри» мөвзусунда мәкет һазырламаг.	1 саат
7. Памбыг вә кәтән парча нүмунәләриндән коллексија һазырламаг.	1 саат
8. Ијнәни сапланараг тикиш үчүн һазырлаимасы.	1 саат
9. Перотәмизләјән тикмәк.	1 саат
10. Карнавал баш кейимләри һазырламаг.	1 саат
11. Јолка ојунчаглары һазырламаг.	2 саат

III рүб

1. Дујмә тикмәк.	1 саат
2. Ијнәлик тикмәк.	1 саат
3. Охунмуш пагыл вә төмсилләрдән биринә аид иллүстрасија һазырламаг.	2 саат
4. Тәбиәт материалларындән һәдијјә шејләри һазырламаг.	2 саат
5. Кукла үчүн көмәр һөрмәк.	1 саат
6. 8 Март Бејнәлхалг Гадылар бајрамы үчүн һәдијјә шејләри һазырламаг.	1 саат
7. Рәңкли кағыздан халча тохумаг.	1 саат
8. Рәңкли кағыздан фанар һазырламаг.	1 саат
9. Мүхтәлиф материаллардан «мәктабин јерләшдији араз» мөвзусунда мәкет һазырламаг.	2 саат
10. Мүхтәлиф материаллардан фырлангыч һазырламаг.	1 саат
11. Охунмуш пагыл вә төмсилләрдән биринә аид иллүстрасија һазырламаг.	2 саат

12. Техники гургуулар олан объектлэрдэн биринэ экскурсија. 1 саат
13. Тэдрис-тэчрүбэ саһэсинин јаз экиннэ һазырланмасы. 1 саат

IV рүб

1. Отаг биткиләринин чоһалдылмасы. 1 саат
2. Тэдрис-тэчрүбэ саһэсиндэ тэрэвэз тохумларынын экилмэси. 1 саат
3. Кағыздан парашүт моделдиннн һазырланмасы. 1 саат
4. Бага (парка) экскурсија. 1 саат
5. Бајраг һазырламаг. 1 саат
6. Нөвбэтчилик ленти тикмэк. 2 саат
7. Охунмуш һағыл вэ тэмсиллэрдэн биринэ анд иллүстрасија һазырламаг. 2 саат
8. Торба тикмэк. 2 саат
9. Һербари вэ коллектија һазырламаг. Јаз тапшырығынын верилмэси. 2 саат

II СИНИФ

I рүб

1. Кағызын хүсусијјэтлэри барэдэ мәлумат вермэк вэ коллексија һазырламаг. 1 саат
2. Кағыздан һөрөкэт едэн абак һазырламаг. 1 саат
3. Рәикли кағыздан һөндәси фигурлар кәсмөк. 1 саат
4. Рәикли кағызлардан һөндәси фигурлар һазырламаг. 1 саат
5. Аһа дили илэ бағлы кағыздан перфокатлар һазырламаг. 1 саат
6. Саат сферблааты һазырламаг. 1 саат
7. Китаб үчүн алфачин дүзәйтмэк. 1 саат
8. Тэдрис-тэчрүбэ саһэсиндэ пајыз ишлэри; белләмэк, битки галығындан, алаг отларындан тэмизләмэк. 2 саат
9. Јол һөрөкәти гајдаларына анд ишарэлэри һазырламаг. 2 саат
10. Тәбиәт вэ эмәк тәғвими һазырламаг. 2 саат
11. Аһаы гаһалы гүту һазырламаг вэ үзәрини аппликасија јолу илэ бәзәмәк. 2 саат
12. Галын кағыздан көлжә театры үчүн персонажлар һазырламаг. 2 саат
13. Јун вэ иләк парча пүдүнәләриндэн коллексија һазырламаг. 1 саат

II рүб

1. Ијкэ үчүн јастыгча тикмэк. 1 саат
2. Октјабрјат нишаны тикмэк. 1 саат
3. Әлфачин тикмэк. 2 саат
4. Бојун ағы тикмэк. 2 саат
5. Нөвбэтчилик ленти тикмэк. 1 саат
6. Јахалыг вэ гол ағыны тикмэк. 2 саат
7. Голчаг тикмэк. 2 саат
8. Техники гургуулар олан объектлэрдэн биринэ экскурсија. 1 саат
9. Јолка ојунчаглары һазырламаг. 2 саат

III рүб

1. Техники машини вэ гургууларын моделләри вэ онларын эсас һиссэләриндэ танышлыг. 1 саат
2. Конструктор һиссэләриндэн (јахуд мүхтәлиф материаллардан) ики тәкәрли арабачыг һазырламаг. 2 саат
3. Конструктор һиссэләриндэн (јахуд мүхтәлиф материаллардан) дөрд тәкәрли арабачыг һазырламаг. 2 саат
4. Конструктор һиссэләриндэн (јахуд мүхтәлиф материаллардан) мүхтәлиф јүк машины һазырламаг. 2 саат
5. Охунмуш һағыл, јахуд тэмсиллэрдэн биринэ анд иллүстрасија һазырламаг. 2 саат
6. Тәбиәт материалларындан мүхтәлиф һөдијјә инејләри һазырламаг. 2 саат
7. Говлуг һазырламаг. 2 саат
8. Мүхтәлиф мебел моделләри һазырламаг. 2 саат
9. Тарихи объектләрә анд макет һазырламаг. 2 саат
10. Дағ макети һазырламаг. 2 саат
11. Чај үзәриндэ тикилән техники гургуулардан биринэ анд макет һазырламаг. 2 саат
12. Кукла театры үчүн персонажлар һазырламаг. 2 саат

IV рүб

1. Тэдрис-тэчрүбэ саһэсинин јаз экиннэ һазырламаг. 1 саат
2. Гуш дәнлији һазырламаг. 2 саат
3. Одунчаг вэ фаһерлән тэдрис-тэчрүбэ саһэси үчүн етикетләр һазырламаг. 1 саат
4. Кичик бајраглар һазырламаг. 1 саат
5. Пахлалы биткиләрин (ја-

худ тэрэвээн) экин үчүн
һазырлаамасы, экилмэси
вэ тэчрүбэчилик ишини
планлашдырмаг.	2 саат	4. Конструктор һиссэлэрин-
дэн (јахуд мүхтәлиф ма-
териаллардан) автокран
дүзәлтмәк.	2 саат
6. Охунмуш нағыл вэ јахуд
тәмсилләрдән биринә анд
иллүстрасија һазырламаг.	2 саат	5. Һесаб хәткеш һазырла-
маг.	1 саат
7. Биткиләрә гуллуғ етмәк.	1 саат	6. Говлуғ һазырламаг.	1 саат
8. Көнд тәсәррүфаты объект-
ләриндән биринә екскур-
сија.	2 саат	7. Гејд китабчасы һазырла-
маг.	2 саат
9. Биткиләрин алаг отларын-
дан тәмизләнмәси вэ зи-
јанверичиләрә гаршы мү-
бариза.	1 саат	8. Ијвә үчүн јастыгча һа-
зырламаг.	2 саат
10. Јаз тапшырығы вермәк.	1 саат	9. Јумшаг ојунчаглар (садә
һејван фигурлары) һазыр-
ламаг.	2 саат
		10. Тутачаг тикмәк.	2 саат
		11. Јолка ојунчаглары һазыр-
ламаг.	1 саат

III СИНИФ

I рүб

1. Әгрәбләри һәрәкәт едән
саат сфербаты һазырла-
маг.	2 саат	1. Китаб үчүн үзлүк тикмәк.	2 саат
2. Әшја лотосу һазырламаг	1 саат	2. Охунмуш нағыл вэ јахуд
тәмсилләрдән биринә анд
иллүстрасија һазырламаг.	2 саат
3. Тәбиәт вэ әмәк тәгвими
дүзәлтмәк.	2 саат	3. Пионер пилоткасы тикмәк.	2 саат
4. Тәдрис-тәчрүбә саһәсин-
дән мәһсулун јығылмасы,
учота алмаг, тәчрүбэчилик
ишини јекунлашдырмаг.	1 саат	4. 8 Март Бејнәлхалғ Га-
дылар бајрамы мүнаси-
бәтилә һәдијјә шејләри
һазырламаг.	1 саат
5. Һәрәкәт едән календар
һазырламаг.	1 саат	5. Конструктор һиссэлэрин-
дән гајыш өтүрмәси олан
машынар гурашдырмаг.	2 саат
6. Ипәк вэ сүп'и парча нү-
мунәләриндән коллексија
һазырламаг.	1 саат	6. Мүхтәлиф материаллар-
дан әл сумкасы һазырла-
маг.	2 саат
7. Ағзы гапаглы гуту һазыр-
ламаг вэ үзәрини апплика-
сија јолу илә бәзәмәк.	2 саат	7. Гајчы үчүн глаф дүзәлт-
мәк.	2 саат
8. «Ијвәдала» вэ «Басдыр-
ма» тикши нөвләри илә
тапшыг вэ булларын
практик тәтбигини өјрәт-
мәк.	1 саат	8. Мүхтәлиф материаллар-
дан термометр модели дү-
зәлтмәк.	2 саат
9. Саһәнин пајыз бечәрил-
мәси.	1 саат	9. Мүхтәлиф материаллар-
дан мүчрү дүзәлтмәк.	2 саат
10. Чохиллик биткиләри ғы-
ша һазырламаг.	1 саат	10. Тәдрис-тәчрүбә саһәсини
јаз әкининә һазырламаг.	1 саат
11. Годчаг тикмәк.	2 саат		
12. Јол һәрәкәтинә анд ни-
шанлар һазырламаг.	1 саат		
13. Охунмуш нағыл вэ јахуд
тәмсилләрдән биринә анд
иллүстрасија һазырламаг.	2 саат		

II рүб

1. Отаг биткиләри үчүн алт-
лыг һазырламаг.	1 саат	1. Гуш јувасы вэ дәнлији дү-
зәлтмәк.	2 саат
2. Чичәкләри бағламаг үчүн
кичик нәрдиван һазырла-
маг.	1 саат	2. Тәчрүбэчилик ишини
планлашдырмаг вэ тәш-
кил етмәк.	1 саат
3. Конструктор һиссэлэрин-
дән (јахуд мүхтәлиф ма-
териаллардан) галдырычы
кран һазырламаг.	2 саат	3. Тәдрис-тәчрүбә саһәси
үчүн етикетләр һазырла-
маг.	1 саат
		4. Көкүмејвә (јахуд башга
биткиләрин) тохумларыны
әкмәк.	1 саат
		5. Отаг биткиләрини чохалт-
маг.	1 саат
		6. Охунмуш нағыл вэ тәм-
силләрдән биринә анд ил-
лүстрасија һазырламаг.	2 саат
		7. Әкилмиш биткиләрә агро-
техники гајдада гуллуғ гај-	

III рүб

IV рүб

- даларыны өҗрәтмәк. 1 саат
8. Электриклә дәврапмаг гәҗдасы барәдә шакирдләрин билиҗини кенишләндирмәк, дөврә гурмаг. 2 саат
9. I Мај бајрамы мүнәсибәтилә бәзәк шеҗләри һазырламаг. 1 саат
10. Флүкер модели һазырламаг. 2 саат
11. Көрүлмүш ишләри җекулашдырмаг вә җә тәпшырыгы вермәк. 1 саат

IV СИНИФ

I рүб

1. Нәрәкәт едән тәбвәт вә әмәк тәгвими һазырламаг. 1 саат
2. Гејд китабчасы һазырламаг. 2 саат
3. Тәдрис-тәчрүбә сәһәсидән мөһсулу топламаг вә учота алмаг. 2 саат
4. Тәдрис-тәчрүбә сәһәснини битки галығындан тәмизләмәк. 1 саат
5. Коллексија үчүн агзы гапаглы гуту һазырламаг. 2 саат
6. Әлдәгаҗурма китабча һазырламаг. 2 саат
7. Албом һазырламаг. 2 саат
8. Блокнот һазырламаг. 2 саат
9. Јумшаг мәфтилдән һејван вә гуш фигуру һазырламаг. 2 саат
10. Чохиллик чичәк-бәзәк биткиләрини гыша һазырламаг. 1 саат

II рүб

1. Назик мәфтилдән әкварнуум үчүн әл тору һазырламаг. 1 саат
2. Одунчагдан чичәк үчүн әлтлыг һазырламаг. 2 саат
3. Назик картондән мүхтәлиф өлчүдә кубикләр һазырламаг. 2 саат
4. Охунмуш һағыл вә тәмсилләрдән биринә әнд илдүстрасија һазырламаг. 2 саат
5. Јумшаг мәфтилдән мүхтәлиф һәндәси фигурлар һазырламаг. 1 саат
6. Китаб үчүн әлфәчин тохумаг. 1 саат
7. Гола бағлаван лент тикмәк. 1 саат
8. Кукла үчүн җатаг ағы тикмәк. 1 саат
9. Јолка ојунчаглары һазыр-

- ламаг. 2 саат
10. Јолка ојунчагларыны әсмаг үчүн гармаг һазырламаг. 1 саат

III рүб

1. Охунмуш һағыл вә тәмсилләрдән биринә әнд илдүстрасија һазырламаг. 2 саат
2. Әл ишләри үчүн сумка тикмәк. 2 саат
3. Одунчаглардан биткиләр үчүн һәрдиван һазырламаг. 2 саат
4. Мүхтәлиф сувенирләр һазырламаг. 2 саат
5. Јумшаг ојунчаглар һазырламаг. 2 саат
6. Фырлангыч һазырламаг. 2 саат
7. Гуш дөвлија һазырламаг. 2 саат
8. Тәдрис-тәчрүбә сәһәснини җәз әкпиннә һазырламаг. 1 саат
9. Тәдрис-тәчрүбә сәһәси үчүн етикетләр һазырламаг. 1 саат
10. Көкүмејвәлиләрин әкидмәси. 1 саат
11. Чиб дәсмалы тикмәк. 1 саат
12. Коллексија үчүн говлуг һазырламаг. 2 саат
13. һејвандарлыг фермасына екскурсија. 1 саат

IV рүб

1. Чохиллик чичәк-бәзәк тохумларыны әкмәк. 1 саат
2. Охунмуш һағыл вә тәмсилләрдән биринә әнд илдүстрасија һазырламаг. 2 саат
3. Әкилмиш биткиләрә гул-луг етмәк. 1 саат
4. Тарихи абидәләрдән биринә әнд макет һазырламаг. 2 саат
5. Зијанверичиләрә гаршы мубаризә. 1 саат
6. Лампа вә електрик ачарындан ибарәт електрик дөврәсини гурмаг. 2 саат
7. Садә тохучулуг дәзкәһи һазырламаг. 2 саат
8. Конструктор һисәләриндән садә дәјирман модели һазырламаг. 2 саат
9. Көрүлмүш ишләри җекулашдырмаг, сәрки тәшкил етмәк. 1 саат

Әлиаға ШҮКҮРОВ,

Азәрбајҗан ММТИ-нин кафедра мүдирин, педагожи елмләр нами-зәди.

Алтыјашлыларын нитгини инкишаф етдирмәјин бә'зи јоллары

Гијамәт ГОЧӘЛИЈЕВА

Нахчыван шәһәр 39 нөмрәли дәмирјол мәктәбинин мұәллими

Габагчыл маәриф ишчиләринин, психологларын јазыларындан, 6 јашлы ушагларла аларылан мұсаһибәләрдән белә бир нәтижәгә кәлмәк олур ки, нормал физики, психи инкишафа малик алтыјашлылар јаңларына мұвафиғ истәвилән информасиялары чәтдирмағ, онлары тәлим әмәјинә чәлб етмәк мүмкүндүр. Бу јашда ушаглар сәрбәст данышыр, өз фикир вә дүјуларыны садә чүмләләрлә ифадә едир, мұәјјән мәсәләләрлә әләғадар јашлылар мұрачһәт етмәји, ајры-ајры һадисәләр өз мұнасибәтләрини билдирмәји бачарырлар. Лакин бу, алтыјашлыларын нитгинин там тәназүбәхш олдуғуну сөјләмәјә әсас вермир. Онларын нитгини даһа да инкишаф етдирмәк үчүн фәал лүғәт ситијатыны дурмадан артирмағ ләзимдир.

Ушагларын бир ил мәктәбә тез чәлб едилдији һазыркы дөврдә алтыјашлыларын нитгинин инкишаф етдирилмәси бизи, мәктәбәгәдәр тәрбијә мұәссәләриндә ишләјән тәрбијәчиләри, һәмчинин валидејиләри дәрһндән дүшүндүрмәлидир. Бу тәрбијә үчлүјү 6 јашлы ушагларын физики вә әгли габилитетләринин инкишаф етдирилмәсинә даим гајғы кәстәрмәлидир. Сон илләрдә 6 јашдан тәлим үзрә експеримент апарылмасына баһмајарағ, 6 јашлылар проблеми педагожи ичтимәјјәти аз өјрәниән саһә кими дүшүндүрүр.

Аларылан тәдигатлара, габагчыл мұәллимләрин иш тәјрүбәсинә вә узунмүддәтли тәјрүбәмә әсасән дејә биләрәм ки, тәлимин 6 јашдан бәшланмасынын бир сыра үстүн чәһәтләри вардыр. Алтыјашлы мәктәблијә чох шәј өјрәтмәк олар. Бу мұлаһизәни, мәнчә, һеч ким инкар етмир. Лакин нечә, һансы јолларла суаллары бизим даим јол јолдашымыз олмалыдыр.

Хатырлатмағ истәјәрәм ки, ушагла-

рын нитгини инкишаф етдирмәјә кичик јаш групплары дөврундән бәшламағ даһа мөгсәдә мұвафиғдир. Бунула әләғадар бағча тәрбијәчиләри, валидејиләр ушаглар үзәрһндә даһа чох ишләмәлидирләр.

Тәјрүбәмдә мұәјјән етмәшәм ки, 6 јашлы ушагларын рәбитәли шифаһи нитгини садә сүжетли рәсмләр үзәрһндә инкишаф етдирмәјә бәшламағ даһа фајдалыдыр. Сүжетли шәкилләр үзрә ишләмәк јолу илә ушагларә садә һекајә гурдурмағ онларын нитгини инкишаф етдирмәји сәмәрәли јол вә васитәләрдән биридир. Она көрә ки, ушаглар тәбиәти севир, көрмәклә, ешитмәклә, тохунмағла дүјүр, дүшүнүр, әгли нәтижәгә кәлирләр. Ушаглары шәкил үзәрһндә ишләдәркән мұәллимин суалларыны ешидир, шәклә баһарағ чаваб вермәјә алышырлар. Көрмә, ешитмә анализаторларынын фәәлијјәтә кәтирилмәси онларын нитгини инкишафына зәмин јаратмыш олур. К. Д. Ушинскијә әсаслаһарағ дејә биләрәм ки, ушаға мә'лум олмајан беш сөзү өјрәтмәк ил гәдәр чагинлик төрәдир. Лакин бу чүр даһа чох сөзү шәкилләрлә, әјаниликлә өјрәтмәк асаңдыр. Она көрә дә, кичикјашлы ушагларын мұчәррәд тәфәккүрү зәиф инкишаф етдијиндән, онларын нитгини әјаниликлә инкишаф етдирмәји мәсләһәт билирәм.

Ушаглары шәкил үзәрһндә ишләдәркән мөшгәләјә кешин һазырлығини апарылмалыдыр. Шәклин ушагларын аһлағ сәвијјәсинә үјгүн олмасы, гојулан суалларын ушагларын јаш вә билик сәвијјәләринә мұвафиғлији мәсәләләри мұәллими даим дүшүндүрмәлидир.

Мұәллим чалышмалыдыр ки, шәкил үзрә мұсаһибә апараркән гојдуғу суал вә көмәкчи суаллар шәклин мазмунуна аһмаға көмәк етсин. Бу процесдә

ушагларын шөхсн тэчрүбэлэрини дэ нэээрэ аймаг лазымдыр.

Ону да хатырладым ки, шөкил үзрө мүсаһибэ процесиндэ ушаглары чүм-лөлөр гурмага алындырырам. Бу да онларын моноложн нитгини инкишаф етдирмэжэ имкан верир. Ајры-ајры чүмлэлэрини гурулмасы процесиндэ ушаглар нитгини компонентлэри (сөз вэ чүмэ) илэ таныш едиллрлэр.

Ушагларын нитгини инкишаф етдирмэјин сэмэрэли јолларындан бири дэ верилмин сувллар вэ сөзлэрин көмөји илэ чүмлэлэрини кешилэндирил-мэсидир. Мэсэлэн, «Ушаглар јыгыр-лар» фикрини кешилэндирмэк үчүн суалы белэ гојурам. Нэ? Нарала? Не вах? Чалышырам ки, ушаглар гоју-дан суаллара белэ чаваблар версин-лэр: «Ушаглар мејвэ јыгырлар», «Ушаглар багда мејвэ јыгырлар», «Ушаглар најызда багда мејвэ јыгыр-лар».

Мүөјјөн мөвзулар үзрө белэ садэ чүмлэлэри кешилэндирэркөн ушаг-ларын моноложн нитги инкишаф едир.

Алтыјашлыларыни нитгини инки-шаф етдирилмэсини сэмэрэли јолла-рындан бири дэ атраф алэмлэ таныш-лыг вэ онларда мушаһидэчилик га-билијјэтинни тэдричөн артырылмасы-дыр. Кэзинти вэ экскурсија заманы чалышмаг лазымдыр ки, ушаглар атраф алэмдэ баш верөн дэјишикликлэри көрүб дуја билсин, һэмин дэјишик-ликлэрлэ фәал мүнәсибэтдэ олеун, һа-

дисэ вэ процеслэрини кедшини, онлар арасында охшар вэ фэргли чәһәтлэри арашдырараг мүөјјөн эгли нәтичәјэ кэлсинлэр. Бу процесдэ ушагларын тәкчә нитгини дејил, һәм дэ тәфәккүр-лэрини инкишаф етдирмиш олурут.

Ушагларын јашадыглары микроэра-зидэки сәнајэ мүәссислэриннэ, тарла-ја, бага, парка дүшүнүлмүш план эса-сында экскурсијаларыни тәшкил ет-мэк, орада көрүлөн ишлэри, фәсли дэ-јишикликлэри мушаһидэ етдирмэк, онларла мүөјјөн сөһбәтлэр апармаг, анлаг сөвијјөлэриннэ мувафиг музакир-рәлэр кечирмэк дүгәт еһтијатынын артырылмасы, нитгини дүзкүн формалашмасы үчүн фәјдэли васитәләр-дәндир.

Ушагларын нитгини инкишаф ет-дирмәкдэ онлары садэ танмачаларла таныш етмәјин дэ формасы аз дејил. Фикрини јыгчам вэ ојаг шөкилдэ верилдији танмачалара ушаглар мараг-ла гулаг асыр, онларын чавабларыни өзлэри тапмага вэ ја јашлылардан өј-рәнмөјэ хүсуси һөвәс көстөрирлэр.

Бүтүн буилар ушаглары садэ, сү-жетли шөкиллэрэ вэ верилмин сөзлэрэ эсасән кичикчөмли һекәјлэрини гурулмасына һазырлајыр. Бу, ушаг-ларда мүстәғалији артырыр, өз фи-кир вэ дүјгуларыни сәрбәст ифадэ ет-мәјэ јөнәлтмәклэ јанашы, онларын көзәл, сәлис нитгэ јијөләнмәлэриннэ көмөк көстөрир.

Ријазиијат дәреләриндэ ојун вэ әјләнчәли мәсәләләр

Ибраһим АЛЫШЕВ

Кәдәбәј району, Ағамалы кәнд орта мәктәбинни мүәллим

Ријазиијат фәнинни шакирдләр тә-рәфиндән јахшы мәнймәсәнилмәсән үчүн онларда бу фәннә мараг тәрбијә етмәк лазымдыр. Шакирдләр ријазиијата ма-рағын артырылмасында, онларын мән-тиги тәфәккүрларинин вэ идрак фәа-лијјәтлэринин инкишафында ријазии ојунлар, мүхтәлиф әјләнчәли мәсәлә-ләр, ребуслар, шөһ суал-чаваблар хү-суси әһәмийјәтә маликдир. Мәһһур алим Паскал демишдир ки, ријазиијат-тын предмети нә гәдәр чиддидирсә, әј-

ләнчәлилик әлвә етмәк ону даһа да әһәмийјәтли едир.

Психологлар сүбут етмишләр ки, ша-кирдләр дәрә мүддәтиндә чох аз сәмәр-рәли ишләјэ билирләр. Галаһ вахтла-ры сәмәрәли эмәк фәалијјәтиннэ чевир-мәк үчүн ријазии ојун вэ әјләнчәли мә-сәләләр әвәсиз васитәдир. Тәлим про-цеси заманы ојунун вэ бу вэ ја дикәр формасындан истифадэ едәркән ша-кирдлэрини јаш хүсусијјәтлэринин нә-зәрә аймаг лазымдыр.

Маълумдур ки, мактабга гадар јаш дөв- рүндә ушагларын эсас фаалијјәтләри ојундур. Мактаб дөврүндә исе ушагларын эсас фаалијјәти тәлим эмәјиндән ибарәт олур. Мактаб дөврүндә дә шакирдләр ојуна мараг көстәрирләр. Демәли, ибтидан синифләрдә бу вә ја дикәр фәнни тәдрис едәркан мүхтәлиф ојун вә әјләнчә характерли материаллардан истифадә етмәк лазымдыр. Белә ојун вә әјләнчәләрә аид нүмунәләр:

1. Газ ики ајағынын үстүндә дајанаркан чәкиси 6 кг. олур. Бир ајағы үстүндә дајанаркан газын чәкиси нә гәдәр олар?

2. Отағын һәр күнчүндә пишик отурур. Һәр пишијия гәршысында 3 пишик отурмуһса, отагда нечә пишик вар?

3. Бир аиләдә 3 гардаш, һәр гардашын да бачысы вар. Аиләдә нечә ушаг вар? (шакирдләр, адәтән, белә һесаб едирләр ки, һәр гардашын бир бачысы вар, јәни, 6 ушаг; аңчаг аиләдә бир гыз, чәми 4 ушаг вар).

4. Бир јумурта 5 дәгигәјә бишәр. 3 јумурта нә гәдәр вахта бишәр? (шакирдләрин әксәријјәти вурма чәдвәлини өјрәндикдән сонра чаваб верирләр ки, 15 дәгигәјә).

5. Ики ат 20 км јол гачмышдыр. Һәр ат нә гәдәр гачмышдыр?

6. Оглан багдан бир гәдәр алма јыгмышдыр. О, јыгдығы алманын јарысыны вә даһа 3 алма гардашына верди. Сонра онун 5 алмасы галды. О, әввәлчә нечә алма јыгмышдыр? Һәр огланын нечә алмасы олду?

7. Бир ата өз оглуна 15 ман., о бири ата исе оглуна 10 ман. верди. Лакин ики огулун чәми 15 ман. пулу олду. Буну нечә изаһ етмәк олар? (Бу мәсәләнин һәллиндә мәсәләнин мәнтиги чәһәтлә әфикир вермәк лазымдыр. Бурада ата, огул вә нәвә иштирак едирләр. Белә ки, 1-чи ата өз оглуна

15 ман., 2-чи ата (огул) өз оглуна (нәвәјә) 10 ман. верир вә 5 ман. өзүндә сахлајыр).

8. Бәрәбәрликаарин доғрулуғуна ишанмаг олармы:

а) $19+13=8$, б) $8+9=5$, в) $7\cdot 3=9$.

9. Дөрд әдәд 2-дән вә әмәл ишарәләриндән истифадә едәрәк 111 әдәдини ифадә едип.

10. Дөрд әдәд 9-дан вә әмәл ишарәләриндән истифадә едәрәк 100 әдәдини јазып.

11. Севиман рәғәм јолдашынымдан һансы рәғәми севдијини сорушун. Оун севдији рәғәми 9-а вурун вә нәтичәни 12345679 әдәдини вурмағы она тапшырын, о, нәтичәдә өз севдији рәғәмләрән ибарәт әдәд алачаг. (Мәсәлән: јолдашыныз 3-ү севирсә, онда $3\cdot 9=27$ вә $27\cdot 12345679=333\ 333\ 333$).

12. Неч нә сорушмалап әдәди тапмаг. Јолдашыныза тәклиф едип ки, бир үчрәғәмли әдәд јазсын вә онун јанында һәмни әдәди бир дә јазсын. Алынган алтырәғәмли әдәди әввәлчә 7-јә, һисмәти јетидән 11-ә, сонра алынган һисмәти 13-ә бөлсүн. Нәтичәдә фикриндә тутдуғу әдәд олачаг. Белә әјләнчәни өјрәнән шакирд бу сәпкилә даһа чох өјрәнмәјә чалышыр вә тез-тез башгаларына суаллар верир.

Ријазин ојун вә әјләнчәләрдән, ребуслардан, сәһрли квадратлардан, шән суал-чаваблардан елә истифадә етмәк лазымдыр ки, кечилән материалын мәнимсәнилмәсинә көмәк етсин. Тәкрат дәрсләриндә бу көмәкчи васитәләрдән истифадә етмәк мөгсәдәјүгүндур. Белә мәсәләләр васитәсилә шакирдләрин ријазинјјата марагларыны артырмагла јанашы онларын ријазин габилијјәтләрини вә мәнтиги тәфәккүрләрини иңкишаф едирмәк олар. Бундан әлавә, шакирдләрдә һазырчаваблылыг, инадкарлыг, чәсарәт, чәтиллијә гаршы дөзүмлүлүк кими иради кәјфијјәтләр тәрбијә етмәк мүмкүндүр.

Алтыжашлыларла комплеквләшдирилмиш I сифләрдә сифдәнхарич охунун планлашдырылмасы

Гәдрис материалы

Тәҗрибәт

Ишти формасы

Сифдәнхарич оху мәһталәләриндә мәһимәт-мәһ үчүн

Сифдәнхарич таныш олмаг үчүн

1. С. Вурғун. «Ушаг багчасы» китабындан «Тарла нөгмәси».

2. «Гоғал» рус халык нагылды.

3. Т. Еләчи. «Сөзләр, нөгмәләр, нагыллар, ләриәләр» китабындан «Көзләр» шә'ри.

4. «Сичан вә гурбага».

5. Л. Толстой. «Шир вә күчүк».

6. Камал Искәндәр. «Сүсәлләр вә күсәлләр» китабындан «Гүг-гулу-гу», «Дерим бар сайар нечә гара өвдү аг күчә» нагыллары.

7. «Бал-балача фабрика», «Филдан бәйүк» вә с. (Т. Еләчи. «Сөзләр, нөгмәләр, нагыллар, ләриәләр» китабындан).

8. А. Блок. «Пәләл».

С. Вурғун. «Сүнбүл». «Ушаг багчасы» китабындан.

Камал Искәндәр. «Гивраг, хоруз, шир вә гүлүк багчында нагыл». «Сүсәлләр вә күсәлләр» китабындан.

Т. Еләчи. «Сөзләр, нөгмәләр, нагыллар, ләриәләр» китабындан «Диәдиәлик», «Сая-сичаг», «Гүлгөвәдә», «Гачагач», «Учәүч», «Көчәкөч» шә'рләри.

«Довиән, тұлкү, чанавар» (Т. Еләчи).

Һеҗвәлләр багчында китаблар.

Р. Рза. «Ев гүшләри».

«Үз тәһмәчә» китабы.

Камал Искәндәр. «Сүсәлләр вә күсәлләр» китабындан «Паһыз күлән» шә'ри.

Тарлада, зәһидә ин-нәһиәдә адәмләр тәсвир едилмиш иллүстрасиәләр.

Нагыл персонажларында сәһна көрә маска-паһаглар.

Адам көзү, һеҗвәл көзү, гүш көзү, (сәһриә көзү), булагыч көзү, тәһкәкәзү, һиккәзү, чәһкәзү пәһчәрәләр, столуп, шкафыч көзү, мәһзиләп көзү тәсвир едилмиш иллүстрасиәләр.

Һеҗвәлләра анд иллүстрасиәләр.

Шир вә ит иллүстрасиәси.

Паһыз-мәхәкәләр.

Тәһмәчәләрич чәһаб-ләрич тәсвир олуван иллүстрасиәләр.

Паһыз фәсәһини тәсвиринә дәһр иллүстрасиәләр.

Китабла танышылыг, онун охунмасы, мәһин сөзләрини биркә тоқтары, хорла ифәдәли оху.

Китабла танышылыг, онун охунмасы. Гоғалыч нөгмәсини өзбәр өйрәтмәк. Диәлогларын дән-дән тоқтары.

Китабла танышылыг, онун охунмасы. Шә'риәдә өзбәр өйрәтмәк.

Китабла танышылыг, онун охунмасы. Мәһин суәлләра әсәһи нагыл етдирмәк.

Китабла танышылыг, онун охунмасы. Вәһини һеҗвәлләра дәһр әһһи-кәстәләрич һәһирлә-мәси.

Китабла танышылыг. Мүәһһи әһһәдләрич сәһһәләшдирилмәси.

Китабла танышылыг, тәһмәчәләрич чәһаб-ләрич әсәһләдәрләмә-си.

Иһәкәурду, балыг, салдырычы краһи дәһр тәһмәчәләрич өзбәр өйрәтмәк.

Китабла танышылыг, онун охунмасы. Паһыз тәсвиринә дәһр шә-һәдә чәһдирмәк, тәһмә-чәләр сөйләтмәк.

19. Ф. Сады. «Кожда то вар» китабындан «Дөрд сөз».	Төбнэтэ даир ше'рлэр, бекажолор. А. Блок «Лай- лај». Иши фесиллэрэва даир ше'рлэр.	«Рус мешәси нагыл- ларда» диафильмини тү- мајиш етдирилмәс.	Китабла танышлыг, ону охумасы. Ифада- ли охуну төкрары.
20. В. Маяковс- ки. «Јахшы пәдир, пис пәдир».	Јахшы вә пис ишләр һаггында китаблар.	Јахшы вә пис һөрәкәт- ләре даир иллюстраци- јалар.	Китабла танышлыг, ону охумасы. Мүәјјәи һиссаләрин эзбәрләмә- си.
21. Чапајев һаг- гында бекажолор. «8 чәсур іуджон- повчу».	Вәтәндаш мүнәрибә- сини гәһрәманлары һаг- гында бекажолор.	Будјановка палаглар.	Китабла танышлыг, ону охумасы. Гәһрә- манларә һәер едилмиш каһинанын өрәдилмәси.
22. В. Осејева. «Сейрали сөз».	Апаазар вә ушаглар һаггында бекажолор, ше'рләр.	Совет гадыларынны вәтәһсалатда вә мәһшәт- дәки һәјәтгивә даир ил- лустрацијалар.	Китабла танышлыг, ону охумасы. Кичик һәчмәли нагыл вә һека- јәләрин һәер едилмәси.
23. Е. Таһаро- ва. «Дрәкјун ба- чилар».	«Көјәрчин» журналы (март нөмрәси); апаа- ра даир бекажолор, ше'р- ләр.	Нәтәһсалат гәбагчы- лары апаалара, фәал, иш- күзар шакирдләре һәер едилмиш етед.	Китабла танышлыг, ону охумасы.
24. В. Берестов «Јол пәча таһал- ды».	К. Чуковскинин һей- ванлар һаггында китаб- лары.	В. Берестовун әсәрлә- ринә даир иллюстрацијалар.	Китабла танышлыг, ону охумасы. Иллю- страцијалара әсәсин су- ал чаваб.
25. К. Снекир- јон. «Сыгырчин» китабындан «Гун- дуз балһей» һе- кајәси.	К. Снекирјовун ешп әдәби китабындан «Гун- дуларын көрәгчәси» һе- кајәси.	Гундуларын јашајыш тәрип тәсвир олуна ил- лустрацијалар.	Китабла танышлыг. «Мешә сакинләри» ки- табындаки һейванларын шакилләрини рәһкәтләк.
26. М. Гурбанов «Данһајат кула», «Сөздәни али таныјар» һе- кајәси китабын- дан.	Ушаглар һаггында ил- таблар.	Совет ушагларынны һәјәтгивә әкс етдирил иллустрацијалар.	Китабла танышлыг. Әсәс епизодләре даир мүсәһибә (сәһнәләнди- рилмәсин элементлар).
27. Бәүк Вәтәи мүнәрибәси зам- аны ушагларын партияларә ко- мәји һаггында һе- кајәләр.	Совет Ордусуна даир китаблар.	Гизәл Ордунун дүш- мәә гаршы апардыгы мүбаризини тәсвир әтс олуна иллустрацијалар	Китаблә танышлыг, охумасы. Вәтәи вә гәһ- рәманлар һаггында ше'р- ләрин сәјләһләмәси.
28. Тофиг Мир- за «Мешә Јолу».	Јаз фәсәһидә төбнәт һадиселәринә даир ки- таблар.	Јаз фәсәһидә даир ил- лустрацијалар.	Китаблә танышлыг вә ону охумасы.

6 јашлылардан ибарәт 1 сифләр-
дә савад тә'лими дөврүндән сонра си-
нифләһарич оху мәһшәләләри тема-
тикајә көрә «Јаз», «Космәнавтика кү-
нү», «В. И. Ленин», «28 Апрель», «1
Май», «6 Май», «Јаз» бөлмәләри илә
әләгәдар кечирилмәлидир. Сифлдә
охуначәг вә музәкирә олуначәг китаб-
ларын сјајысы јени чәндән чәхмиш
китабларын һесабына әвкәһләнди-
рилмәлидир. Ушагларын һазырлығын-
дан, јерли шәрәйтдән вә мәктәб китаб-
ханаларында ибтидан сифләрә да-
ир китабларын комплекләшдирилмә-

синдән асылы оларәг мүәллим сифләр-
дәһарич охуну планлашдырылма-
сында мүәјјәи дәрәчәдә дәјишикләк
апарә биләр. Савад тә'лиминдән сон-
ра «Оху» мәһшәләләри илә әләгәдар
дәрә ашагыдакы мәһшәләләр үзрә кеч-
ирилмәлидир: 1. Кириш мүсәһибәси;
2. Мүәллим тәрәфиндән уәдән оху;
3. Јекунлашдырычы мүсәһибә.

Мәмләкәт ПИРИМОВА,

Сумгајытдакы 17 нөмрәли мәктә-
бин мүәллими, педагожи сәмләр
намизәди.

Улјановлар аиләсиндә тәрбијә һаггында

(Тәрбијә вә өзүнү тәрбијәнин методлары)

Инсан мүнтәзәм олараг јадданыны јени билликләрдә зәкинләшдирмәсә өз зәһнин һеч бир заман инкишаф етдирә билмәз. Өзүнү тәрбијәсил өзүнү тәрбијәнин әсас элементидир, чүнки билликләрин башланмасы илә јананы шәхсијјәтин мәнави тәшәккүлү вә камилләшмәси баш верир.

Билијә олан данми тәләбат Улјановларын һамысынын сәчијјәви шәһәти иди. Һәм бөјүк, һәм дә кичик ушаглар бир-биринин ардында китаб охујур, сәјлә дәрсләрини өјрәнирдиләр, мұхтәлиф колленсијалар топлајыр, тәбиәт һадисәләрини мұшаһидә едир, кимјә, физика вә тәбиәтшүناسлыг үзрә тәдрүбәләр апарыр, данм дүгәтә вә енсиклопедијә бахырдылар. Беләликлә, онларда јадда сахламаг, дигәтли олмаг, инкүзарлыг, даһа чох мәшғул олмаг вәрдиши јаранырды. Билијә олан белә һәвәс, әлбәттә, тәсадуфән тәшәккүл тапмамышдыр. Бу һәвәси вәлидејиләр ојатмышдылар.

Марија Александровна вә Илја Николајевич, һәр шәјдән әввәл, ушаглары билликлә марагландырмага чап атырдылар. Кичик ушаглар ојун процесиндә өјрәнирдиләр. Мәсәлән, Марија Александровна ушагларә харичи дилләри өјрәтмәкдә белә бир гајда јаратмышды: мөјјән олунмуш күнләрдә ушаглар анаја јалһыз алман вә јахуд франсыз дилиндә мұрачнәт едирдиләр.

Әлбәттә, бүтүн күн әрзиндә харичи дилдә данышмаг ушаглар үчүн асан дејилди. Бәзәи онлар лазыми сөзү тапмагда чәтишлик чәкирдиләр. Белә һалларда Марија Александровна онларә көмәк едир вә һәјн исә дејирди, ләкин чох вахт о, ушагларә чәтин вәзијјәтдән мүстәгил олараг чыхыш јолу тапмағы вә јахуд дүгәтә мұрачнәт етмәји мәсләһәт көрүрдү.

Ушаглыгдан дүгәтдән истифадә етмәк вәрдишинә јијәләнмәк сонралар мүстәгил олараг харичи дилләри өј-

рәнмәкдә Улјановларә бөјүк көмәк көстәрди.

Харичи дилләрә јијәләнмәкдә нәдагәжи иш дә аз рол ојнамырды. Олја Митјаја инкилис дилини, Володја исә Манјашаја франсыз дилини өјрәнмәкдә сәјлә көмәк едирди. Һәтта Володја «методика» да кәшф етмиш вә гызы јени сөзләри көчүрмәјә мәчбур етмишди. Бачысы һәмни сөзләри даһа јахшы јадда сахласын дејә онлары шифаһи нитгин мұхтәлиф чүмләләринә дахил едирди.

Харичи дилин өјрәнилмәсиндә ән јахшы өзүнү тәрбијәсил вә мүстәгил инкишаф методу—тәрчүмә ишидир. Бу мәнада Марија Александровна өзү ушагларә бир нүмунә көстәрирди. О, сәјлә хүсусилә франсызчадан әдәби тәрчүмәләр едәрди. Һәтта Марија Александровна бәзи тәрчүмәләрини «Рус сәрвәти» («Русскоје богатство») журналында дәрч етдирәрди.

Кәләчәкдә кимназист олачаг Володја синиф јолдашы Кузнетсовла бирликдә Карл Марксын «Капитал»ыны алман дилиндән рус дилинә тәрчүмә етмәјә чәнд көстәрмишдир.

Анна Илинична Ј. Амвичини «Мәктәб јолдашлары» китабыны италјанчадан рус дилинә тәрчүмә етмишди. Һәмни китаб Русијада мүстәгил нәшр кими чыхмыш вә бир нәчә дүфә тәкрар чап олунмушдур.

Олја исәчә јазычысы Сигурун «Чох кеч» вә «Гајынана» һекајәләрини тәрчүмә етмишди.

Харичи дилләрә мүстәгил чидди иш ушагларда ирәди кәјфијјәтләри инкишаф етдирирди, бу исә дикәр едиләр сәһәсиндә өзүнү тәрбијәсилә мәшғул олмагда онларә көмәк көстәрирди.

Мүнтәзәм өзүнү тәрбијәсинин вачиб шәрти билликләрә олан бөјүк марагдыр. Улјановлар (ата вә ана) бу марагын вә јахшы охумага олан чәддин инкишаф етдирилмәсинә һәр чүр көмәк едирдиләр.

Приход (мәһәллә) мәктәбини кечмиш шакирд Степан Алексеевич Кљужев «Улјановлар һәгигәти»нин сәһифәләриндә чыгыш едәрәк бир дөфә тәнтәнәли бурахылыш күнүндә Илја Николаевич Улјановун о заман кимназијанын дөрдүнчү сифиндә охујан оғлу Володја илә оңлара кәлмәсиндән данышышыдыр. Илја Николаевич шәхсән Степан Кљужевә мүнәвәффәгиттә вә чалышганлығына көрә тәрифнамә вәрәгини вермишдир. Бу тәрифнамәдә дејлирди: «Симбирскни 3-чү киши приход (мәһәллә) мәктәби, шакирд Кљужев Степанын әлә мүнәвәффәгиттинә, чалышганлығына вә тәрифләјиг дәврашышына һөрмәт едәрәк ону тәнтәнәли сурәтдә һамынын көзү гаршысында мұкафатландырыр. Симбирск, 6 ијун, 1883-чү ил.

Симбирск губернијасынын халг мәктәбләри директору, һәгиги мүлки мұшавир, кавалер И. Улјанов».

Илја Николаевич Володјаны өзү илә тәсадүфән кәтирмәмишдир. О, истајирди ки, оғлу шакирдләрин тәнтәнәли шәрәнтдә кечән бурахылышыны көрсүн, мұкафатлар тәгдим олунаркән мүнәвәффәгиттин вә ушагларын өзләринив кечирдикләри севинчли шаһиди олсун.

Владимир Илич чох јакшы охујурду, онда тәһсилә көзәл габилијәт ашкара чыхарылды. Лакин булар Илја Николаевични сәкитләшдирмирди. Әксинә, о һәмнишә ортанчыл оғлуун һәр шеји чох асанлыгга мәнһисәмәсиндән һәјәчана дүшәрди. Бирдән онун сәји, сәбри вә чалышганлығынын икишафы бундан зәдә алар. Бунсуз исе кәләчәкдә даһа дәрин билдикләрә ијәләнмәк мүмкүн олмаз. Балкә, мәһа елә буна көрә Илја Николаевич Степан Кљужев вә башга ушагларын чәтин шәрәнтдә јашајыб охудуғларына бахмајараг һансы напәјјәтләрә чатдығынын шаһиди олсун дејә, Володјаны приход (мәһәллә) мәктәбиндәки мәһтәгәјә апармышды. Оңлары мәктәбә һеч ким һазырламамышды, синифләр ушагла долу иди, елдәки вәзијәт исе һеч дә һәмнишә мәһтәгәләрә һазырлашмаг үчүн шәрәнт јаратмырды. Ушагларә гејри-ади сәј вә зәһмәт көмәк едирди.

Ата һәмнишә бүтүн ушагларда тәһсилә мәс'улијәт һиссини тәрбијә олунмасы гејлинә галарды. Анна Илична атасы һаггында јазырды: «Өз борчуну чидди сурәтдә јеринә јетирмәси вә сон дәрәчә пчрачылығы

илә фәргләвмәклә о, бу кејфијәтләрини ушагларә ашыланмасыны вачиб сајырды. О, һәр ики бөјүк оғлуун дәрсләринә нәзарәт едәрди. Кимназијадәк вә ашагы синифләрдә охујаркән оңларын өз дәрсләрини чох дәгиг јеринә јетирмәјә алышдырарды.

Илја Николаевич ушаглар үчүн хусуся өзүнәһесабат системи јаратмышды. Анна Илична бу барәдә хатырлајараг көстәрирди ки, кимназијадан гајыдаркән Володја атасына дәрәдә иләр олдуғундан вә нечә чаваб вердијиндән данышарды. Чох вахт ејни шејләр—мүнәвәффәгит чәваблар, јакшы гијмәтләр баш вердијиндән Володја бәзән садәчә оларәг атасынын кабинети гаршысында чәлд алдымларла кечәрәк тәләстик рапорт верәрди: «Јунан дилиндән беш, алман дилиндән беш».

«Бу сәһнә мәним көзләрим гаршысында чох ајдын чәвләшәр, мән атамн кабинетиндә отурмушам вә атамла анамн разы тәбәссүмүнү сезирәм. Бу заман оңлар кимназист шинелиндә бәстәбөјлү, фуражкәсынын алтындан сарынын саңлары көрүнән, гаңы арасындан чәлд өтүб кечән фигуру нәзәрләри илә иләјирдиләр. Фәнләр әлбәттә ки, дәјиширди, о, бәзән «латын дилиндән беш, чәбрдән беш» дејә сәсләширди. Илкин маһијәт ејни иди: һәмнишә бир гијмәт алышырды—5».

Көрүнүр белә бир һесабат вачиб иди. Бу исе вәлидејиләрин ушагларын мүнәвәффәгиттини дигәтлә илзәдикләрини көстәрирди. Сәчијәвијидир ки, ата вә ана Володјаны өз суаллары илә тәһкә кәтирмирдиләр: «Ишләр нечәдир?», «Чагырмышдылар?», «Һансы гијмәтләри алмышан?». Оңлар тәләб едирдиләр ки, о өз мүнәвәффәгитләри һаггында өзү мәәдумат версин. Бу исе тәһни ки, оғланы өзүнәзарәтә алышдырарды. Анна Илична данышырды ки, Володја һәмнишә фәнләр үзрә верилән тапшырыгдан артыг тапшырыгы јеринә јетирди, китабчалар охујур, охудуғуна даир ифадә јазыр, охудуғуну данышыр, әләвә мәсәләләр һәлл едирди. О, атасыны дәрин мәһтәбәтлә севир, она һөрмәт бәсләјир вә билирди ки, Илја Николаевич бош вахтында мүтләг онун дәрсләри илә марағланачаг вә һәји нечә етмәси һаггында данышмагы ондан хәлиш едәчәк. Она көрә дә һәмнишә сәјлә чалышырды. Атанын елдә әјани вәсантләрин олмасына көстәрдији гајгы ушагларда јакшы мүнәвәффәгиттә шәрәнт

жарадырды. Бир чох евләрде отагларын диварларында гәбул едилмиш литографија шәклиндәки бәзәк вә ојунчаглы кичик ағачларын өзезинә Удјановлар аиләсиндә чографи хәри-таләр асыларды. Отагларда барометр вә дивар термометри варды. Дмитри Илич Удјанов жазырды ки, атамыз Москва вә Јахуд Питербурскдан мухта-лиф әјани тәдрис вәситәләри сифарин едәрди. Мосалән, о, астрономик чһаз сифарин вермишди. Бу чһаз күнәш ролуну ојнајан, јери вә аји ишыглан-дыран ичик глобус (јер) вә күмүшү шардан (ај) ибарәтди. Глобус хуәси сәат механизминин көмәји илә өз оху әтрафында вә еклиптика үзрә күнәш әтрафында фырланырды. Ајын мүәј-јән фазаларында чһаз күнәш вә ја-худ ајын тутулмасыны көстөрирди, һәмни тутулма там вә јахуд нәтамам олуурду, бу кәс јерин кәлкәјә вә јарым-кәлкәјә кәзил олмасы илә алагәларды. О, һәмчинин Москва вә јахуд Питер-бургдан һәмбиг нарча, иләк барамасы истәһсаләм, чәтәнә иши истәһсалы вә с. кими политехник сәркиләр дә сифарин едәрди.

Илја Николајевич һәмчинин физика үзрә мухталиф чһазлар, кимјәви тәч-рүбәләр үчүн материаллар, чографи-ја, тәбиәтшүнаслыг вә зоолокијаја да-ир мухталиф иллүстрацијалы чәдвәл-ләр алырды. О, зооложи атлас да әлдә етмишди. Бүтүн булар ушагларын бу вә ја дикәр тәдрис фәининә марагы-нын ичкишафы, елмләрин әсәсләри-нин даһа јахшы мәнимсәнилмәсән үчүн истифадә олуурду.

Олга Удјанованын рофингәси Катја Арнолд сөһбәт едирди ки, Илја Нико-лајевич оиларын есиндә толашан ушаглара дојунча ојнамаг имканы вә-рәндәи сонра һәмны өзүчүн чографи-ја, етнографија вә тәбиәтшүнаслыгын өјрәнилмәсинә даир мухталиф вәсәнт вә шәкилләрлә зәнкин олан кабинетинә вә ја отагына апарарды. Орада о, мараглы сөһбәтләр илә јанашы ушаг-лара шәкил вә хәриталәри, чһаз вә коллекцијалары көстөрәрди. Бәзән евә кәләндә дә башында бүтүн ешитдик-ләри чәрајан едирди. Фантазија хүчлү ишләјир вә санки бүтүн бу дивлары, чәјләры, трюик мещләри вә бурада мәскән салан ивсанлары көрүрсән.

Анна Илинична һуманитар елмләри дәриндәи өјрөнирди. Олга, кимназија программ илә јанашы әдәбијат, рија-зијат вә тәбиәтшүнаслыгла да чидли мәнгул олуурду. Дмитри Илич дә, һәм-

чинин кимназија ишләриндә, тәбиәт елмләри илә марагланырды: хуәси китаблар охујар, һәмәрәтларын кол-лексијаларыны топлајарды.

Бүтүн ушаглар һәддән зијадә мута-лиә едәрдиләр. Валидејиләр оиларын рус вә харичи бәдин әдәбијат классик-ләри, һабелә даһи тәнгишчиләрин, пуб-лицистләрин әсәрләри илә јахшы та-ныш олмаларына нәзарәт едирдиләр. Ата вә ана һәм дә ушагларын оилар үчүн жаздырдыглары журналлары мүн-тәзәм охумаларына нәзарәт едирди-ләр.

Н. К. Крупскајанын деајинә көрә, Илја Николајевич ушаглар тәрәфин-дән охунулаиларын дәрк олунмасы үчүн чох иш көрүрдү. Бу иш өз бәһ-расини верирди. Васили Андрејевич Калашников хатырлајырды ки, Во-лодја «тәәччүб доғурчаг дәрәчәдә јахшы, шүүрлү сурәтдә охујурду. Ва-лидејиләр китаблары сечир вә ушаг-ларын муталиәсинә рәһбәрлик едир-диләр. Владимир Иличдә муталиәјә олан чәйд ахырадәк талмышды. Му-талиә нәтичәсиндә ушаглар чох еркән һәртәрәfli билек алмиш вә умуни ичкишафа јијәләнмишдиләр.

Илја Николајевич вә Марија Алек-сандровна ушаглардан һәр биринин көји охудугуну биләр вә сонра һәмни мәсәлә барәсиндә оиларла сөһбәт ет-мәји унутмазилар. Володјанын һәм-синин П. Персаниннов хатырлајарды: «Демәк олар, ахшам биз онула му-талиә едәрдик. Илја Николајевич чох вахт јанымыз кәләркән Толстоју му-талиә етдијимизи көрәр, Володја вә мәнимлә охудугумуз китаблар һаггында сөһбәт едәрди».

Асудә вахтларда аиләлә мухталиф билмәчәләр, вәктәрриналар, танмача-лар топламагы севәрдиләр. Бу иш дәркәтмә, талма габилитәтин ички-шаф едирир, јадданы һәркәтә кәти-рир, диггәти мәшг едирир, ән башлы-часы иш дүшүнмәјә вадар едирди. Ата чох еркән јашлардан ушаглары шаһмат ојунуна өјрәтмишди. Анна Илинична жазырды: «Володја атасы вә гарданы Саша илә шаһмат ојнајарды. Биз гызлар аз ојнајардыг. Јаһшәз бир пәјизы хатырлајарам. Атам вә биз үч кәфәр бөјүк ушаг шаһмат башымыз гарышар вә кәчә јарыјаләк огуруб ој-најардыг».

Илк әвәлләр лидер јалмыз Илја Николајевич оларды, ләкин сонралар бөјүк гызларына вә оғланларына тәс-лим олмаг мөчбуријјәти гаршысында

галарды. Дмитри Илич сөһбәт едирди ки, бир дөфә Илја Николајевич бөјүк мәғлубийјәтдән сонра кечә вахты Сашанын отагына галхды, шаһмат ојуну үзрә рәһбәрлији «чырпындырды», бүтүн кечәни һәмни рәһбәрлији назардән кечирди вә сонра хәлвәти апарыб өз јеринә гојду. Бөјүк оғлу илә нөвбәти «әлбәјахада» ата өзүнү даһа архајыш һиссә етди. Бу ону көстәрди ки, өзүнүтәкмилләшдирмәдә өз ушағларына нүмунә олмаг истајирди. Гој онлар көрсунләр ки, һәр сәһдә даһма прәлијә доғру кетмәк ләзимдир. Ләкин бурада башга бир мәсәлә дә вар иди; ата шаһмат ојунунда илк нөвбәдә әглин мәһи етдирилмәсини көрүр вә күчлү рәғиб олмага чалышырды ки, ојун оғлаиларындан тәфәккүрүн максимал кәркилијини тәләб етсин. Илја Николајевич баша дүшүрдү ки, ојун оғуллары үчүн јалныз чәттиликләр артыгча марағлы ола биләр. Тәсадүфи дејил ки, он беш јашлы Володја даһа зәиф ојунчуларла ојнајаркән пијаданы вә јахуд аты прәлијә чәкәрәк дејәрди: фикирләшмәк, мүбаризә апармаг, вәзијјәтдән чыхыш јолу тапмаг, еһтијачы олмадыгы тәғдирдә бәрабәр гүввә илә ојнамага нә марағын ола биләр?

Мәһз буна көрә Илја Николајевич бир дөфә оғлуна деди: (бу, гышда, 1885/86-чы илдә, атасынын әлүмүндән бир гәдәр әввәл олмушдур): «Володја, сән шаһматда мәһз галиб кәлмәјә башламышсан, сәнә Нә илә таныш олмаг вә онула ојнамаг ләзимдир!»

Илја Николајевични фикриндә тутдуғу алам Симбирскдә ән јахшы ојунчу сајылырды. Беләликлә, ата Володјанын јүкүнү артырмага чалышырды.

Улјановларын бүтүн ушағлары мусиги илә, китабларла, ријазийјат вә ја дилләрлә марағланыр, фәсиләсиз олараг өзләрини тәкмилләшдирәрәк даһа чох иш көрмәк истајирдиләр. Мәсәлән, Александр тәссүффлә дејирди ки, о, сугкада он алты сәатдан чох ишләјә билмир. Нәгигәтән, бир тәләбә кимн, о, он алты сәат чалышырды. Нә ата, нә дә ана ушағларын јорулмасын һаггында парәһат олмурулар. Онлар, јәгин ки, хәнч организмн бөјүк шыканына иназыр, белә һесаб едирдиләр ки, ағылын да бәдән кимн даһма мошга, мөһкәмләнмәјә еһтијачы вардыр. Валидејиләр јалныз ушағларын кәркии әглин мәһкәмләсини тәһкә һавада кәзинти ојналарла, чиммәклә, киршәдә сүрүшмәклә физики мәһкә-

дәләрлә ушлашмасы һаггысына галырдылар ки, бу да ушағларын дүзкүн гидәланмасы вә нормал јатмасы үчүн вәчиб сајылырды. Тәтил вахты ушағлар јахшы истраһәт едир вә болдума шөвләнирдиләр. Көрүнүр, елә буна көрә дә чох бөјүк зәһни кәркиилик истраһәтидә белә онлар иш габилитетини итирмир, гүввәләрини бош јерә сәрф етмирдиләр. Куман етмәк ләзимдир ки, бурада интизам, тәдрис әмәјинин јүксәк мәдәнијјәти, һәмчинин иш отагынын бүтүн ләзими аваданлыгла тәһкәз олунмасы да чох көмәк көстәрди.

Анна Илвична В. Д. Боич-Брујевичә данышырды ки, Володјанын әјричә столу варды, бурада о, мәшгул оларды, сонра исе онун үчүн китаб шыкафы да көпирдиләр. Оуну отагында һәр јер тәһкәз иди, чилдәләминш китаблар гәзет кағзына бүкүлмүшдү. Дәфтериндә һәр шеј сәлигәли иди. Бир дөфә о, тәсадүфән мүрәккәбгабындан нә исе чыхардаркән чох бөјүк бир ләкә салды. Бу, ону чох һәјәчанландырды. О, вәрәги сәлигә илә дәфтердән чыхартды, башга бирисини тикди вә елә һәмни дәгигә әввәлчә јаздыгы бүтүн үч сәһифә јазыны ораја көчүрдү. О, мәшгул оларкән диггәтини топлајар, дикәр һеч бир шејә јазышдырмазды. Дәрсләри һазырлајыб гуртардыгдан сонра китаб вә дәфтерләри чийин чынтасына гојар, јердә галандары исе стол вә ја шыкафын рафәләринә, өз китабханасына јығарды.

Н. И. Веретенников данышарды ки, Владимир Илич ушағлыгда китабларла чох сәлигә илә давранарды. Онда һеч вахт чырылмыш вә ја вәрәгләри төкүлмүш китаблар көрмәздин.

Белә сәлигәни өз ушағларына ана ејрәтмишди, о өзү дә идеал тәшкилатчылыгы вә сәлигәни илә фәргләнәрди. Валидејиләрдән ким билмир ки, ушағларда һәр чүр хырдалыгларда дәгиг, сәлигәли олмаг, һәр бир иш, һәтта кичийини белә дәгигликлә јеринә јетирмәк, ону ахыра чатдырмаг, әкәр баш тутмајыбса, јенилән ишләмәк вәрдишләри јаратмаг нәмә чәтиндир. Буна һәр дөфә вә ишадла ишә олмаг үчүн нечә дә бөјүк тәһкәз, сәбрә малик олмаг ләзимдир. Сәлигәлилик — тәкчә инсанын интизамлылығы вә дахилә мәдәнијјәтинин тәзаһүрү дејилдир. Бу, тәдрисни чох бөјүк тәшкилатчи амилдир. Әкәр мәктәбли һәр шејә нечә кәлди едирсә, онда о, гәјдә вә гануилары чох исе јадда сахлајар,

сонра исе башлајыр ки, мәсәләләр «алынмыр», мұәллимин мұһакимә мәнтиги мәнимсәнилмир вә пәтичәдә мұвәфғәтијјәт ашагы дүшүр. Бу да ушагларда әсәбилијә, өз күчүнә инәм-сызлыға кәтириб чыхарыр. Пәтичәдә тәдрисә олан мараг тәдрисчи сөнүб кедә биләр. Әгли мәшгәләләрдә һәмишә јаддан чыхарыб вахтында јеринә гојмадыглары дәрсликләри, дәфтерләри, гәләмләри, пәркары, рәикләри, хәткешләри ахтармаг ушаглары таразлыгдан чыхарыр. Бә'зән шакирдләр бу әијалары тез таныр, бә'зән узун мүддәт тапа билмирләр, дарыхыр, өзләринә вә һәмйә ачыглары тутур. Буна көрә онлар узун мүддәтә вә јахуд һәмишәлик олараг дәрә һазырламаға ара верирләр. Онларда ирадәнин зәифләшмәси, әсәбләрин позулмасы һаггында исе данышыг белә ола билмәз.

Улјановларын ушагларында белә һаллар олмазды. Белә ки, валидејиләр дүзкүн аилә тәрбијәсини һәр шәјдә мұтәшәккилик тәрбијәси олмадан тәсәввүр едә билмирдиләр. Онлар ушагларда диггәти иккишаф етдирмәк, ишдә әсас мәсәләјә диггәти чәлб етмәјә онлары өјрәтмәк үчүн аз иш көрмәмишләр. Ушаглар дәрсләрини ахырадәк јеринә јетирмәјлбсә, онлара мәшгәләләрдән јайынмаға ичәзә верилмирди, һәтта аиләдә гәбул олуимуш үмуми мәшгәләләрин «сәкит саатлары» ушагларда узун мүддәт бир шәј үзәриндә диггәти чәмләшдирмәк хүсусијјәтин иккишаф етдирирди.

Владимир Иличин әзнәләринин хәтирәсиндә көстәрилди ки, дәрсләрин хәтиринә Володја мараглы ојунлардан, чох еһтирасла марагландыгы конкурсмәк идман нөвүндән, «Бөјүк Венесдә» ки кәзинтиләриндән бојун гачыарды. Әгли мәшгәләләрә олан мараг вә борч һисси гәлиб кәлирди.

Володја чох вахт өз һәмјерлиләри илә бөјүк китабханалары олан кимназиет Апалион Коринфоскинин јанында оларды. Үмуми танышлардан бири хатырлајыр ки, Улјанову китабшкафындан гоһармаг гејри-мүмкүн иди. О, һүндүр кәтилиң үстүнә чыхыб, сәһифәләри чәлд вәрәгләјәр вә диггәтлә охујарды. Ону үмуми отаға шәнләнмәјә чагырардылар. О, исе е'тираз едәрди.

Беләликлә, ушагларда валидејиләрин иккишаф етдирдикләри интеллектуал мараглар ирадәнин мөһкәмләнмәсинә көмәк көстәрир, ирадә исе өз

нөвбәсиндә өзүнүтәһсил хүсусијјәтинин иккишафына шәраит јарадырды.

Ојунларда иккишаф

«Олја Улјанованын шакирд јолдашы О. П. Петрованын күндәлијиндә белә бир гејд варды: «Саһабә Катја илә (бачысы илә—И. П.) Улјановлара јолка бајрамына кедәчәјик. Онларда һәмишә чох шән олур.

Улјановларкилдә олдуғ. Олја демәк олар ки, бизим гызларын һәмисынн чагырмышды. Илја Николајевич өзү јолканың ишыгларыны јандырыр, бизимлә рәгс едирди, биз дә онунла мұхтәлиф ојунлар—көзбагычә вә сичәпишик ојнајырдығ. Марија Александровна бизим үчүн рәгсләр ифа едирди. Оғланлар да, Володјанын достлары да бурада идиләр. Чох шән кечирди, адам һеч кетмәк истәмирди...».

Бу, јалныз бајрамларда белә олмурду. Меһрибан вә шән аиләдә ушагларын һәр һансы тәшәббүсү, кәшифи, һәр һансы фантазијаның мејдана кәлмәси рәғбәтләндириләр, ојунларын сечилмәсиндә там сәрбәстлик вериләрди. Танышыглары јеринә јетириб гуртардыгдан сонра онлара көзмәјә чыхмаға ичәзә верилди. Белә һесаб едилди ки, ојун шәнлик, әјләнчә дүнјасы вә гәдәр зәнкни оларса, бир о гәдәр јахшы олар. Тәкчә мәһасыз, бош јерә вахтын кечирилмәси вә вејлләнмә рәғбәтләндирилмәзди. Валидејиләр баша дүшүрдүләр ки, инсан фәалијјәтдә формалашыр, бунун үчүн исе о, енержили, тәшәббүскал олмалыдыр. Бу, ојунларда, ушаг әјләнчәләриндә вә ишләриндә иккишаф едир.

Улјановлар аиләсиндә алынма ојунчаглар, демәк олар ки, јох иди. Гызлар аналарынын вә дәјәләришин көмәји илә әлдәгајырма кәличикләр тикирдиләр, оғланлар картон вә кағыздан әскәрчикләр кәсир, тозагачы габыгындан мұхтәлиф ојунчаглар һазырлајыр, ағач ајаг дүзәлдир, маскалар јапышдырырдылар. Фәалијјәтдә ушагларын һәм бејинләри, һәм дә әлләри иштирак едирди.

Әкар «сәкит саатларда» сәс салмаг гадаган олунурдуса, башга вахтларда ушагларга там сәрбәстлик—«әлдүрүлмүш вәһши һејваны» бөјүк, шәхәли көкәлү ағач көркәминдә сүрүјүб апармаг, «һиндулар» кими үч-көзләрини бәзәмәјә ичәзә вериләрди.

Валидејиләр, мәсәлән, чох көзәл билдириләр ки, онлар евдә олмадыгга ушаглар чох сәс-күјлү ојун олан «брыкаска» ојнајырлар. Ону Володја фи-

кирлешмиши вә әсас «тәшәббүсчүсү» дә о, өзү иди. Балача ушаглар жарыгаранлыг залын мүхтәлиф күнә-буцагына чәкиләрак сәбирсизликлә түклү һејванн кәлишнин көзләјирдиләр. һејван «дәһшәтли» нәрилти илә кәһ биринни, кәһ да дикәринни үзәринә атыларды. Бу заман ағласыгмаз сәс-күј, сүпүрүшмә, ғышгырыглар, күлүш-ләр баш берәрди. Сонра ушаглар «бры-касканы» тутардылар. Бу ојун бир пәчә илләр әрзиндә бахташыры тәкрар едиләдјиндән валидејиләр ушаглара мане сәмурду. Ушаглыг чагы көзәл бир дөвр олараг галыр. Бир һалда ки, бу ојун ушагларда севинчә сәбәб олур, онлары һәјчәянландырмаға, күл-мәјә мәчбур едир—демәли, о, һәјәли-дир, онларын емоционал һәјәтныи зән-кинләшдирир, фантазијаларыны, тә-сәввүрләрини инкишаф етдирир.

Ушаглара чајда рискли ојунлар ој-намаг, һүндүр дағдан киршәдә сүрүш-мәк, «агларыш үстүндә» батаглыг вә жарганлардан кечән узак сәјаһәтләрә кетмәк гадаған едилмирди.

Әлбәтте, Марија Александровна вә Илја Николајевич бүгүн валидејиләр кими ушаглар үчүн һәјчән кечирир, онлары чох горужур, ләкин хырда-па-ра ишләрдә гәјјүмлүг етмир, даһа чох онларын мүстәғиллијинә «тибар едир-диләр. Онлар чәмијјәт үчүн камил ин-сан јетирмәк истәјирдләр, ушаг исе белә бөјүмәк үчүн јахшы физики вә ирадә мөйкәмлијинә малик олмалы-дыр.

Белә азадлыг, сәрбәстлик һәмчинни ушагларын дахили аләмләринин дәрк едилмәси вә онларын имканларынын дүзкүн гүјмәтләндирилмәси мәгсәди илә валидејиләр үчүн бөјүк әһәмијјә-тә малик иди. Әкәр ушаглар дахили аләмдә нә парса, һәмбәсны «бүрүзә» верирләрсә, о заман өз ушагларындан баш чыхармаг әсан олур. Әкәр уша-гын һәдәләрлә, тәһгирләрлә әл-голү бағланырса, о заман онун характерни-дәки фәрди чизкиләри јахшы нәзәр-дән кечирмәк вә гүјмәтләндирмәк әс-ләсыгмаздыр. Белә шәрәитдә ушаг өзүнү там сурәтдә көстәрә билмир. Онун характери вә ағлы күчлү, марат-лы ојунда там ачылыр.

Ата вә ана Улјановлар ушагларын ојун вә әјләнчәләрини нәчки тормоз-ламыр, әксинә, чох вахт өзләри дә он-ларла биркә ојнајырдылар. Анна Ил-јинчанын чох дәгиг тејд етдји кими сәчијјәвидир ки, Марија Александров-

на вә Илја Николајевич ушаглара кү-зәштә кетмирдиләр.

Ушаглар бөјүдүкчә онларын ојунла-ры да бир о гәдәр рәйкарәик вә мәз-муилү олурду. Ушагларла биркә ој-најаркән валидејиләр көрүрдүләр ки, ушагларда инсан дәјағати, тәмкин, вичдән, нәзакәт, әдәләт, доғрулуғ вә с. өзүнү нечә көстәрир, һәмчинни онла-рын хасијјәтиндәки чатышмазлыгы (тәрарсызлыг, чөшгүнлүг, ловғалыг) көрүр вә нәзакәтлә бу чатышмазлыг-лары дүзәлтмәктә онлара көмәк едир-диләр.

Улјановлар әиләсиндә валидејиләр-лә ушаглар арасындаки данми вәһдә-тин сиррини мәһз биркә ојун вә әјлән-чәләрдә ахтармаг ләзимдыр. Биркә ојунларда ушагларда ата вә анаја гаршы һејранлыг јаранырды. Сича-ишик ојунунда һамыдан даһа тез ата «сичаны» тутур, чәрпәрәнки һамыдан о һүндүрә учурур. Ана һамыдан чох ушаг маһнысы билир, ән марағлы на-ғыллар гошмагы, ән көзәл ојунчаглар дүзәлтмәји бачарыр. Валидејн нүфу-зу бу һејранлыгдан башланыр.

Ләкин һәм балачаларла, һәм бөјүк-ләрлә ојнамаг әсан дејилдир. Вали-дејиләр ушаглардан ојунун гәјдала-рына әмәл олунмасыны тәләб едирди-ләр; ләкин мәсләһәт вә көстәришләри зорла онларын бојнува гәјмур, сәһа-ларына көрә онлары тәпләмыр, ләнк тәрпанмәкләринә көрә һидләтләнмир-диләр. Онлар баша дүшүрдүләр ки, ојун сон дәрәчә долғун, шән, сәвинди-ричи олмалыдыр. Јалныз бу шәрт да-хилиндә ушагларда ләзим кәлдикдә өзүнү сахламаг вә чәтти вәзијјәтдән мүстәғил чыхмаг, јени ојун комбина-сијалары фикирләшип тапмаг арзусу доғур.

Балачалар ән чох әскәрләрлә ојуну чох севирдиләр. Володја өзү кағыздан әскәрләр кәсир вә онлары рәйкли ка-рандашларла рәйкләјирди. Ики орду мөвчуд иди: бири Володјанын, дикәри исе кичик гардашы Митјанын иди. Әс-кәрләр ајаг тәрәфдән әјилмиш кағыз-дан һесабына ајаг үстә дајанырдылар. Бу кағызын өлчүләри чох дәгиг—һәр ики ордуда ејни, ләкин әскәр вә кенә-раллар үчүн мүхтәлиф олараг тәјјин едилмишиди. Ахырынчыларын кағыз-лары нисбәтән елли олдуғундан онлар даһа мөйкәм идиләр. Дмитри Илич өз хатирәләриндә көстәрирди ки, әскәр-ләр ојунуну ејви заманда Саша, Во-лодја, Митја, Аија вә Олја ојнајырды-лар. Саша рәйкли кағыздан әскәрләр

кәсмәји һамыја өйрәтмишиди. Һәмчиниң үзәриндә әскәрләр отурмуш атлар да кәсиләрди. Нәтичәдә сүвари дәстәси жаранырды. Атлылар бөјүк өлчүдә иди-ләр. Һәр ојунчу јердә он-он беш әскәр дузурду вә онлар лапта ојунунда иш-ләдилән кичик резин топларла вуру-лурду. Вурулмуш фигурлар еһтијатда олан јениләри илә әвәз едиләрди. Адә-тән јемәк отағында ојнајырдылар.

Ојун заманы ушагларда мараглар, рәбәт вә билликләр жаранырды. Саша-нын ордусу Һарибалдиниң башчылығы алтында олан итајанлар иди. Волод-јаныкылар Абраам Линколнун аме-рикалылары идиләр. Анја вә Оја да Наволсон Бонапарт илә мүбаризә ана-ран испан атлылары идиләр.

Ушаглар «казак дәчәлләри» ојуну-ну ојнамагы севирдиләр. Володја ја-хын гоһумлардан бириниң оғлу илә узун агач мизрагларла силаһланараг тарлалар, чәмәнликләр вә јарганлар-ла гачырдылар. Бази јерларда даја-ныр, өзләри илә көтүрдүкләри тәрәвәз вә киләмәјвәләрдән јејәрдиләр. Волод-ја һәмишә ојуну мараглы етмәји ба-чарарды. О, һәр бир кәсә мүәјјән әдә-бијјат гәһрәманының адыны көтүрмә-ји тәклиф етмишиди. Өзүнә Тарас Бул-ба адыны, гоһумунун оғлуна Казбич адыны сечмишиди. «Казак дәчәлләри»-нин басғындары тәдричән әтраф мешә-ләринә, чај саһилләринә, јарганлара өлкәшүнаслыг екскурсияларына чев-рилди.

«Отураг» ојунларын да өсүнә көрә көзәллији варды, онларда чох вахт бөјүкләр дә иштирак едирди. Адәтән багчада ојнајырдылар. Ушаглар ва-лидејвләрлә биркә ојунларын ләззә-тини биләрәк, тез стул вә кәтилләрин даһынча гачардылар. «Омонимләр» ојунуну ојнајырдылар. Бир нәфәр чы-хыб кедирди, галанлар исе бир сөз фикирләширдиләр, ону танымаг үчүн «омонимләр» сечмәк лазым иди.

Белә бир ојун да варды. Нәзәрлә ту-тулан јадамы суалларла таныјырды-лар, бу заман суаллара јалныз «бәли» вә «хејр» дејә чаваб вериләрди. Нә-зәрдә тутулан шәхс үчүн сәчијјәви чизкиләри ахтарыб тапмаг лазым кә-лирди. Суаллар белә вериләрди:

— Одур?

— Хејр.

— Багдадыр?

— Бәли.

Сонра ушаглар сорушурдулар:

— Көј палтардадыр?

— Кәмәриндә чичәк вардырмы?
Бөјүкләр исе белә суаллар верир-диләр:

— Горхмаздырмы?

— Арифдирми?

Тез-тез суаллара зәрафат характе-ри вериләрди:

— Бу күн көрүдән суја дүшүбму?

— Ибтидан инсандырмы? (Бу ад алтында Марија Александровнаның јахын гоһуму Николај Веретенникоу чағырардылар, чүнки о, һөһурда јәк-кәнли гамыш гајыгда үзүрдү).

Н. И. Веретенников сонралар дани-шарды ки, бу ојунда адәтән Володја һәмими көлкәдә гојарды; илк сөзләрдән һәр шеји тапарды, өзү исе елә су-аллар верәрди ки, үмуми күлүшә сә-бәб оларды.

Бир дәфә гоһум оғланлардан бири «тапмача» кими нәзәрдә тутуламушду. Бундан бир аз әввал о, доггуз сә ер-дәјини вурмушду, ону белә дә адла-ндырырдылар: башабала өвчу (мәлум-дур ки, сә ердәкләри атәшдән горх-мурлар, онлара нә гәдәр итәсәи атәш ачмаг олар). Володја тапмачаны дәр-һал тапараг сорушду:

— Тапмачаның чавабыны тапан шәхс билмирми ки, вәһши ердәкләр јалныз доггуз атәшдән сонра учуб кет-диләр?

Ојунчуларын гәһ-гәһәси Володја-нын гаша дејил, көзә вурдуғына дәлә-ләт едирди.

Белә бир ојун да варды, бир нәфәр китабдан бир нүсхә охујарды, тапан-лар исе мүәллифин вә әсәрин адыны демәли идиләр. Башлангычда Крыловун тәмәлләрини, сонра исе дикәр әдә-бијјат классикләрини сечирдиләр.

Чох тез-тез билмәчәләр дејиләрди.

Илк бахында бүтүн бу ојунлар ки-чик әилә әјләнчәләринә бәнзәјирди. Әслиндә исе бурада бөјүк педагожи маһијјәт кизләнирди. Бу әјләнчәләр ушагларла валидејвләри, бүтүн әилә үзләрини бир-бири илә јахынлашды-рырды. Валидејиләрә ушаглардан һәр бирини даһа јахшы вә дәриндән таны-мага имкан верирди. Ахы, бу ојунлар-да ушагларын чүр'әт вә јахуд гәтијјәт-сизлији, ити тәфәккүр вә ја дәнх фәһм-лилији, дәрракәлилији, јахуд кејлији, чох вә јахуд аз сөз еһтијатына, зәнкии, јахуд јохсул билијә малик олмасы, өз фикрини шәрһ едәркән натиглик исе-те'дады, јахуд сәрбәстликдән мәнрум олмасы, һижлә, јахуд идеал дүзлүјү, шөһрәтпәрәстлик, јахуд утанчағлыгы ашкара чыхарды.

Шакирдләрнин мүнүм тәрбијә васитәси олан Совет дәвләти символлары һаггында

Јусиф ТАЛЫБОВ
профессор

Партија вә һөкүмәтиниз Совет дәвләти символларындан тәрбијә ишиндә истифадә етмәјә хуsusи әһәмийәт верир. «Үмүмтәһсил вә пешә мәктәби ислаһатынын Әсас истигамәтләри»ндә дејилдир: «Совет дәвләтинин символларындан—ССРИ кербиндән, бајрагындан, һимниндән вә муттәфиг республикаларын кербләриндән, бајрагларындан вә һимнләриндән, дәвләт тәртифләриндән вә фәргләймә нишанларындан, һәбелә пионер вә комсомол тәшкилатларынын символларындан тәрбијә ишиндә даһа долгун истифадә едилмәлидир. Һәјәтә атызан һәр бир кәч ССРИ Конституциясыны, өз республикасынын конституциясыны билмәли вә рәһбәр тутмәлидир».

Совет дәвләти символларынын дәриндән, әһәтәли әјранилмәсәи сәјәсиндә мәктәблиләр дәрк едирләр ки, Совет һөкүмәти јарандыгы күндән сүлһүн тәрәфдары олмуш, һәр чүр истилачылыга гаршы чәсарәтлә чыхыш етмишдир. Сосиалист дәвләтинин белә чәсарәтли чыхышы бу күн үчүн даһа чох актуаллыг кәсб едир. Сов.ИКП МКнын Баш катиби М. С. Горбачов јолдаш һаглы олараг тејә едир ки, бәшәријјәти һамәләт дилеммасындан—олум вә ја өлүм—хиләс етмәк вәчилидир. Биз дејирик: ичтиман тәрәтти, спелизасиянын һәјәти давам етмәлидир вә давам едәчәклидир. Тарихин, ичтиман тәрәтгинин кәлиши бүтүн планет митјәсиндә дәвләтләрин вә халqlарын әмәли, гаршылыгы јарадычылыг фәалијјәтинин гәјдәјә салынмасыны кетдикчә даһа тәкидлә тәләб едир. Нәни ки тәләб едир, һәм дә бунун үчүн зәрури шәраит—сијаси, социал, мадди шәраит јарадыр.

Тарих боју һәр бир дәвләтин, сифин өз идеалларына, арзу вә мәсләккә, амалына ујгун олан, ону башга дәвләтдән, сифидән фәргләндиран мүүјјән символлары олмушдур. Бу

символлар ичәрисиндә Бајраг, Һимн, Керб мүнүм јер тутур. Бу бахымдан бәшәријјәт тарихиндә һаким гувваләрә гаршы азадлыг намини мубаризәләрдә бирләшән халг гәһрәманларынын, үсјән етмиш халг күтләләри рәһбәрләринин өзүнәмәхсус фәргләндиричи нишанлары олмушдур. Үсјән етмиш халг күтләләри бир бајраг алтында анд ичмиш, дөјүшә кедәркәи тәнтәвәли маһиылардан истифадә етмишләр. Арзу вә идеалларына ујгун керб—нишан фикирләшиб танмыш, ону бајрагы, пулуи үстүндә һәкк етмишләр.

Бөјүк Октябр социалист ингилабынын гәләбәсинә нәил олмуш фәһлә сифинин гырмыш бајрагы варды. Лакин бу, һәлә азад социалист дәвләтинин бајрагы дејилди. Фәһлә сифинин ингилаби мубаризәләрдә јетишмиш гүдрәтли «Бејнәлмиләл» Һимни варды. Лакин бу һәлә дунјада илк дәфә јарадылмыш азад Совет дәвләтинин Һимни демәк дејилди.

Буна кәрә дә Бөјүк Октябр социалист ингилабынын гәләбәсиндән сонра ингилабын даһи рәһбәри В. И. Ленин јеһи социалист дәвләтинин символлары үзәриндә дүшүндү. РСФСР дәвләт бајрагы, керб, Һимнинин јарадылмасы һаггында идеја мејдана чыхды. Јеһи јарадылачы бајраг вә керб Совет дәвләтинин идеја мәгсәдинн ајдын әкс едирмәли иди.

РСФСР дәвләт кербинин һазырланмасы үчүн мүсабиғә елан едилди. Кремлә чохлу лајһәләр, ескизләр кәлрди. Бунлардан бир ескиз В. И. Лениннин даһа чох хошуна кәлсә дә, онун да чатынмајан бир чәһәти варды. Кербин үзәриндә гылынч һәкк едилмишди. В. И. Ленин карандашла һәмин гылынч шәклини позмуш вә демишди: «Идеја вар, лакин гылынч нәјә ләзимдыр? Ишгалчылыг сијасәти бизә јабанчыдыр. Кербин үзәриндә гылынч әвәзинә фәһлә вә кәндиләрин бирлјјинин рәмзи олан чәкич вә ораг нишаны һәкк едилмәлидир». Беләлик-

дә, 1918-чи илин январьда VIII Умумрусия Советләр гурултаында ораг вә чәкич нишаны фәһлә вә кәндиләрини бирлик рәмзи кими тәсвир олуңду. Бундан сонра бүтүн дәвләт символлары үзәриндә ораг вә чәкич нишаны һәкк олуңмаға бахланды.

Совет дәвләт кәрби күнәш шүәләри илә эһатә едилән вә сунбуллә һашијәләвән јер күрәси фонунда орагла чәкич тәсвириндән ибарәт олуб, үзәриндә мүттәфиг республикаларын дилләриндә «Бүтүн әлкәларни пролетарлары, бирләшин!» сөзләри јазылмышдыр. Кәрбин јухары һиссәсиндә бешкушәли улдуз вар.

Көрүңдүјү кими, социалист дәвләтинин әсас символлары һәлә Совет һакимијәтинин илк илләриндә мүәјјәнләшдирилмиш, «Бейһәлмиләл» әсә дәвләт һимни кими тәбул едилмишиди.

Совет дәвләти символлары әсасында һәр бир республиканын өзүнәмәхсус хусусијјәтләринин әкә едирмәккә мүттәфиг республикаларын кәрбләри, бајраглары вә һимнләри јарадыламышдыр.

ССРИ Конституциясем әсасында мүттәфиг республикаларын конституциялары һазырламышдыр. ССРИ дәвләт тәлтифләри вә фәргләнмә нишанлары, пионер вә комсомол тәшкилатларынын өзүнәмәхсус символлары вар.

Шакирдләр ибтидан синифләрдән Совет дәвләтинин, мүттәфиг республикаларын, пионер вә комсомол тәшкилатларынын нишанлары—символлары илә таныш олуб, ССРИ вә Азәрбајчан ССР дәвләт һимнләринин дилләјир, әзбәрләјир вә ифа етмәји әјрәтирдәр. Оңлар октябрјат гуруларына дахил олуб, Володја Улјановун шәкли һәкк олуңмуш бешкушәли октябрјат нишаныны кәздирир, октябрјат гәјдалары илә таныш олуб, фәалијјәтләринин һәмин гәјдалар әсасында гурурлар.

Бақыдамы 9 нөмрәли мәктәбин синиф мүәллими Роза Мейлијева шакирдләринә совет дәвләт символлары һағында оху дәрсләриндә мәлүмат верир. О, шакирдләрин мәлүм биләкләринә истинад едән мусәһибә апарыр:

— Ушаглар, дәвләтин фәргләндиричи нишанлары һансылардыр? (Бајраг, кәрб, һимн).

— Ким ССРИ-нин бајрағыны көстәрәр? (Шакирдләрдән бири бир нәгә бајрағын арасында ССРИ дәвләт бајрағыны фәргләндирир).

— Ушаглар, бајрағын тәсвири гауңла, Конституция илә мүәјјән олуңур. Бајраг дәвләтин мүстәғиллијини рәмзидәр. ССРИ Конституциясынын 170-чи маддәсиндә дәвләтимизин бајрағы белә тәсвир едилир: ССРИ-нин дәвләт бајрағы јухары бучағында, бајрағын ағачынын јаненда гызыл ораг вә чәкич чәкилмиш вә буңларын јухарысында гызыл һашијәли бешкушәли гырмызы улдуз тәсвир едилмиш, гырмызы дөрдбучаг тумашдан ибарәтдир. Бајрағын ени бир, узунлуғу икә икә метрдир.

Республикамызын да өзүнәмәхсус дәвләт бајрағы вар. Азәрбајчан ССР Конституциясынын 181-чи маддәсинә әсасән Азәрбајчан ССР дәвләт бајрағы икитәрәкли үфғи золагы олан дүзбучағлы парчадан ибарәтдир. Гырмызы рәнкан јухары золаг бајрағын енини $\frac{3}{4}$ һиссәсини тәшкил едир. Гырмызы золагын јухары күңчүндә зәрли ораг вә чәкич, буңларын үстүндә гызыл һашијә ичәрисиндә бешкушәли гырмызы улдуз тәсвир олуңур. Бајрағын енинин узунлуғуна нисбәти 1:2-дир.

Мүәллим ССРИ вә Азәрбајчан ССР дәвләт бајрагларыны ушагларә көстәрир. Мүәллимин көстәринин илә ушаглар ајаға галхырлар.

— Ушаглар, дәвләт бајрағы кәтириләндә, дәвләт һимнләри ифа едиләндә һөрмәт әләмәти оларат ајаға дурмаг ләзимдыр.

— Ораг вә чәкич нәјин рәмзидир? (Ораг кәндиләрини, чәкич илә фәһләләрини рәмзидир).

— Буңлар нә дәмәкдир? (Кәндиләләрлә фәһләләрини бирлији).

— Бу символларын бајрагда һәкк олуңмасы һағында илк дәфә ким көстәриш вермишдыр?

Мүәллим оңлары баша сәләр ки, ораг вә чәкич, бешкушәли улдуз нишанларынын дәвләт бајрағына һәкк етмәји В. И. Ленин һәлә 1918-чи илә төвсиңә етмишиди.

— Захшы, ушаглар, ким дәрә, бешкушәли улдузун мәнасы нәдир? (5 гит'әдә јашајан халқларын бирлијинин рәмзидир).

— Ушаглар, јоллашыңыз доғру дәрә. Бешкушәли улдуз беш гит'ә халқларынын бирлијини көстәрир. Инди ким дәрә, ССРИ дәвләт бајрағыны сиз һараларда көрүрсүңүз? (Нүмајишдә).

(Һәр ахшам Москвадан «Замән» хәбәрләр програмы вериләркән Кремл-

даки бөжүк бинанын үстүндө)...

— Ушаглар, ССРИ-нин дәүлэт байрагы бүтүн гүт'өлөрдө, бүтүн өлкөлөрүн пахтактларындагы сөфирликтерин, харитчдаки мүхтәлиф тәшкилат вә идарәләрин дамларады, Нју-Йоркдаки Бирләшмиш Милләтләр Тәшкилатынын Совет шө'бәсиндә, олимпия ојунларында, океанларда, дәнннләрдә үзән кәмиләримизин дор ағачларында, Јер күрәсинин гүтбләри Арктикада вә Антарктидада өзәмәтлә далгаланыр. Ушаглар, сабаһ дәрәсимиздә сизә ССРИ вә Азәрбајчан ССР кәрби һаггында дәнншачағам. Байрағымыз һаггындаки билнкләринизни мөһкөмләндирип. Бир дә һәр бириниз ССРИ вә Азәрбајчан ССР дәүлэт кәрбләринин шәкилләрини чәкиб кәтирмәји унутмајын.

Мүәллим ССРИ вә Азәрбајчан ССР дәүлэт байрағлары һаггында өјрәндикләрини сорушдугдан сонра мүттәфиг республикаларын байрағларыны бир-бир нүмајиш етдирмәклә шакирдләрин диггәтинн һәмнн байрағларын охшар вә фәргли чәһәтләриннә чәлб едир.

Шакирдләр мүттәфиг республикаларын вә ССРИ-нин дәүлэт байрағларыны мугәјисә едәрәк белә бир нәтичәјә кәлирләр ки, ССРИ-нин дәүлэт байрағы бүтөв гырмызы гумашдандыр. Мүттәфиг республикаларын дәүлэт байрағларынын һамысынын үзәриндә ораг вә чәкич, бешкүшәли улдуз вар. Бүтүн байрағларын бөјүк һиссәсин гырмызы нарчадандыр. Лакин һәр бир мүттәфиг республиканын дәүлэт байрағында көј, мави, бәнөвшәји, ағ, јашыл рәнкли мүхтәлиф золағлар вардыр.

Дәрәсин белә тәшкилә шакирдләрин јарадычы тәфәккүрүнү инкишәф етдирир, мугәјисә апарыб, охшар вә фәргли әләмәтләри ашкар етмәји өјрәдир. Дәүлэт байрағлары һаггында сөһбәтләр шакирдләрдә коммунист әхлагынын нәчиб кејфијәтләринн — достлуг, јолдашлыг, һуманизм, гаршылыглы јардым вә с. формалашдыр.

Сәһәри күн ушаглар ССРИ вә Азәрбајчан ССР кәрбинн тәсвир едән шәкилләр кәтирмишдиләр. Мүәллим шакирдләрә мурачиәтлә деди:

— Ушаглар, кәрб полјак дәриндә ирс, варис демәкдир. Кәрбләр гәдим дөврләрдә нулларын, мөјүрләрин үстүндә тәсвир олунап емблемләр иди. О заманлар дәүләтләринн кәрби оладуғу кими, шөһәрләринн дә кәрби варды.

— Ушаглар, һәр бир дәүләтин өзү-

һәмәхәсә фәргләндиричи нишанлары олмушдур. Бизим өлкәмизин, республикамызын да өзүнәмәхәсә кәрби вар. Инди, әввәлчә кәлип ССРИ дәүлэт кәрбиннә диггәт јетирәк. Ким ССРИ-нин дәүлэт кәрбиннн тәсвир едәр? (ССРИ дәүлэт кәрбиннн үстүндә глобус—јер күрәси, ораг вә чәкич, бешкүшәли улдуз, сүнбүлләр, бир дә гырмызы һәшијәләр үстүндә јазылар вар).

— ССРИ-нин дәүлэт кәрбиндә даһа нә тәсвир едилмишдир? (Күнәш шуалары).

— Гырмызы үзәриннә сөзләр јазылмыш һәшијәләр нечәдир? (Он беш).

Мүәллим ССРИ Конституциясындан 169-чу маддәни охујур: ССРИ-нин дәүлэт кәрби Күнәш шуалары илә әһәтә олунап вә сүнбүлләрлә һәшијәләвән Јер күрәси фонунда ораг вә чәкич тәсвириндән ибарәт олуб, үзәриндә мүттәфиг республикаларын дилләриндә «Бүтүн өлкәләрин пролетарлары, бирләшин!» сөзләри јазылмышдыр. Кәрбин јухары һиссәсиндә бешкүшәли улдуз вар.

— Ушаглар, инди ким дејәр, өлкәмиздә нечә мүттәфиг республика вар? (Он беш).

— Демәли, һәр бир республиканын дәүлэт байрағы вә кәрби вар.

— Тамәмилә доғрудур. Ушаглар, ким Азәрбајчан ССР дәүлэт кәрбиннн тәсвир едәр? (Азәрбајчан ССР дәүлэт кәрбиннн үзәриндә Күнәш шуалары, памбыг, сүнбүл, нефт буруғу тәсвир едилмишдир).

— Азәрбајчанын дәүлэт кәрби доған Күнәш фонунда чәкилмиш, памбыг вә сүнбүл чәләнки илә һәшијәләвмиш, ораг вә чәкич, нефт буруғу тәсвириндән ибарәтдир. Үзәриндә Азәрбајчан вә рус дилләриндә «Азәрбајчан Совет Социалист Республикасы», «Бүтүн өлкәләрин пролетарлары, бирләшин!» сөзләри јазылмышдыр. Кәрбин јухарысында бешкүшәли улдуз вар. Бир нечә күндән сонра ССРИ вә Азәрбајчан ССР дәүлэт һимнләри һаггында сөһбәт едәчәјик. Она көрә дә һәр ики һимнн әзбәр өјрәнмәк ләзимдыр.

Шакирдләр бөјүк руһ јүксәклијин илә мүәллимдән ајрылып, дәүлэт байрағы вә кәрб һаггында өјрәндикләринн һөвәслә јолдашларына дәнншәр, мүттәфиг республикаларын кәрбләринн мугәјисә едир, охшар вә фәргли чәһәтләри ашкар едирләр. Онлар анлајырлар ки, Күрчүстан вә Ермәнистан ССР-дән башга бүтүн республи-

каларын кербләрində һашијадәмийи сүнбүл вәр. Өзбәкистан, Тачикистан, Түркмәнистан вә Ғыргызыстан кербләрində Азәрбајҗан ССР дәвләт кербиндә олдугу кими памбығ вәр. Ғаләһ республикаларын кербләрində өз иҗлим шәрәитләринә кәрә јетишдирдикләри мәһсуллар—тахыл, үзүм, мейвә вә с. һәкк едилмишдир. Ермәнистан ССР дағлығ зона олдугуна кәрә Күнәш фонунда дағ, үзүм, сүнбүл верилмишдир.

Муәллим һимилә әлағадар дәрәдә сәһбәтинә белә бәшләјир:

— Һими јунан сөзү олуб, нәғмә, тәп-тәпәли маһны дәмәкдир. Бөјүк Франса ингилабы заманы «Марселдә» һимни јаранмишды. Ингилабчы пролетариат икә өзүнүн «Бейналмилә» һимнини јаратмишды. III Умумрусја Советдәр гурултајының ачылышы күнү (10.11.1918) «Бейналмилә» РСФСР-ни һимни кими ифа едилмишдир. Һими 1944-чү ил јанварын 1-нә кими ССРИ-нин Дәвләт һимни кими һәр сәһәр ифа едилмишдир.

Бөјүк Вәтән муһарибәсиниң ағыр күнләрində, 1943-чү илдә Совет һөкүмәти ССРИ-нин Дәвләт һимни үчүн мүсабигә елан етмишди. Бу мүсабигә дахилində мүтәғиғ республикаларын дәвләт һимиләриниң јарадылмасы үчүн дә ајрыча мүсабигә елан олу-мушду. Таһынмыш шаирләр вә бәстәкарлар бу дәвләт әһәмијјәтли ишә чәлб едилмишдиләр. Азәрбајҗан ССР-ни Дәвләт һимнини бәстәкар Үзејир һачыбәјов, шаирләрдән С. Вурғун вә С. Рүстәм јазырдылар. Нәһәјәт, бу шәрәғли иш баша чатды вә мүсабигәдән кечди. 1944-чү илин илк јанвар күнү сәһәр тездән Азәрбајҗан радио-су өз верилишләринә һәмни һимнини ифасы илә башлады. 1977-чи илдә ССРИ-нин, о чүмләдән мүтәғиғ республикаларын конституцијалары јенидән тәсдиғ едиләркән Дәвләт һимилә-

риниң мәтнләрində муәјјән дәјишиликләр едилди. Азәрбајҗан Дәвләт һимниниң јарадычылары сырасына шаир һүсејн Арифин дә ады әләвә едилди. Иади сәһәрләримиз јенә бу әзәмәтли мусиғи әсәрләриниң хош сәдасы илә ачылыр вә совет адамларыны әмәјә, јени-јени ғәләбәләрә сәсләјир.

Муәллим ССРИ-нин Дәвләт һимнини муәллифләри һағғында да шакирдләрә мәлүмәт верар:

— ССРИ-нин Дәвләт һимнини ССРИ халғ артисти, кәперал-мајор А. В. Александров бәстәләмиш, сөзләрини икә С. Михалков вә Ел-Рәкнстан јазмышдыр.

ССРИ-нин Дәвләт һимни һәр сәһәр тездән ифа едилди. Бу һими илман јарышларында биринчи јерә чыхан Совет илмәнчыларының шәрәғинә, дунјаның мухталиф өлкәләриниң башчыларының Вәтәнимизә кәлмиш заманы һөрмәт әләмәти оларағ ифа едилди. Совет Дәвләт Бајрағы јуксәкләрә ғалдырылар.

Совет дәвләти символларыны дәриндән өјрәнән шакирдләр дәрә едиләркән, өлкәмиздә һәкмијјәтин халға мәхсус олдугу јени һәјәт тәрзи мейдана кәлмишдир. Онуң фәрғләндиричи чәһәлләри коллективчилик вә јолдашчасына ғаршылығлы јардымлар, азәдлығ идејаларының тәнтәносидир, чәмијјәтин һәр бир үзвүнүн һүгүг вә вәзифәләриниң ғырылмаз вәјдәтидир, шәхәнјјәтин ләјзәғәтидир, әсә һуманизмдир.

Совет дәвләти символлары шакирдләрдә социалист вәтәнпәрвәрлији, социалист милли ифтихар һисси, шәрәғ, дөзүм, ирадә, халғлар достлуғу, совет халғының ингилаби, әмәк вә дөјүш әһәңләринә сәләғәт вә с. һәһиб кәјфијјәтләрин формалашмасына көмәк едилр.

Ана дили дәрсләриндә эмәјә мәһәббәт

тәрбијәси тәчрүбәсиндән

Гурбан СЭРДАРОВ

Абшерон району I нөмрәли гижәби орта мәктәбин тәлим-тәрбијә ишләри үзрә директор муавини,

Натиг СЭФИЈЕВ

Абшерон району Хырдалан тәсәбә I нөмрәли орта мәктәбин муәллими, методист муәллим

Сов.ИКП МК-ның вә ССРИ Назирлар Советиниң «Мәктәбләриниң эмәк тәрбијәсини, тәлимини, пешәјөнүмүнү јахшылашдырмағ вә онларын ичтимаифајдалы, мәһсулдар эмәјини тәшкил етмәк һагғында» тәрарында тәлим процесиндә эмәјә мәһәббәт тәрбијәси, ушағларда мухтәлиф пешәләрә мејл јаратмағ, эмәк вәрдишләри ашыламағ, онлары ичтимаифајдалы эмәјә алышдырмағ вә с. мәсәләләр өз әксини тапмышдыр. Бу бахымдан Хырдалан тәсәбәсиндәки I нөмрәли орта мәктәбин ибтидан синифләриндә дәрс процесиндә марағлы иш көрүләр.

Мәктәбин I—III синифлариндә әнкин тәчрүбәјә, педагожи усталыға малик муәллимләр дәрс дејирләр. Онлар партија вә һөкүмәтин мәктәб һагғында тәрарларыны дәриндән өјрәнир, онун әсас мүдәәларыны өз ишләриндә мәһарәтлә тәтбиғ едир, тәрбијә ишини комплекс тәшкили үчүн јени-јени сәмәрәли јоллар муәјјәнләшдирирләр. Мәктәбдә кечирилән ачығ дәрсләрдә, еләчә дә «Дәрс вә онун тәрбијәви характери» мөвзусуна һәср олуномуш методбирләшмә ичласында, әсәсен, ана дили дәрсләриндә эмәк тәрбијәсини тәшкили мәсәләси музакирә олуномушдур: һәр ики тәдбирдә бир проблем мәсәлә гаршыја гојулмушдур: ана дили дәрсләриндә мөвзу илә алағадар эмәјә мәһәббәт тәрбијәсини нечә ашыламалы, ушағларда нешә сечмәјә мејлини јарадылмасыны нечә тәшкил етмәли.

Шүбһәсиз, һәр бир муәллим дәрс дејији синфин шакирдләриниң јаш, билик, псих-физиоложи икиншаф хусусијәтләринә үғун оларағ мөвзу илә алағадар јухарыда кәстәрдијимиз проблемләрин һәлли илә машғулдур. Бу јазыда онлардан үчүнүн иш тәчрүбәсиндән сөз ачмағ истәјирик.

I синиф муәллими Әитигә Нәзарова

С һәрфини өјрәдөркән әввәл сүнбүл вә сәмәни шакилләри үзрә сөһбәт апарды. Чанлы мусаһибә јолу илә муәллим шакирдләринә сүнбүлүн әһәмијјәти, онун иә гәдәр бөјүк зәһмәтлә јетишмәси вә чөрәјә чеврилмәси, чөрәјин исә елин сәрвәти, әлкәнин, дәвләтин гүдрәти олмасы һагғында әтрафлы мәлумат верди. Муәллим синфә сүнбүл, дән, габда чүчәрдилимш сәмәни, чөрәк вә бир аз да торпағ кәтирмишди. Дәрени, әсәсен, мусаһибә вә суал-чавабла апаран муәллим әввәлчә шакирдләрин кичик јашларында газандығлары тәсәвүрләрә мураччәт етди:

— Сиз чөрәјин нечә һазырландығыны билирсинизми? Тахыл һарада битир? Ону нечә бечәрирләр?

Үмумијјәтлә, муәллим сөһбәт заманы јерин шумлаамасы, тохумун сечлиб тәмизләнмәси, сәвинә һазырланмасы, чүчәртиләр вә она кәстәрилән гајғы, сүнбүлүн эмәлә кәлмәси, јетишмәси, бичилиб дөјүлмәси, тәмизләниб, гурудулуб үјүдүлмәси, ундан хәмир јоғрулуб чөрәк биширилмәсини шакирдләрә хатырладарағ үмуми нәтичәнин чухарылмасыны онларын ихтијарына бурахды. Демәк, кичик бир мусаһибә шакирдләрә торпағ вә эмәјин бөјүк әһәмијјәти олдуғуну аңлатды. Нәһәјәт, муәллимин көмәји илә шакирдләр белә бир нәтичәјә кәлдиләр: «Торпағ олмаса, һәјәт мөвчуд ола билмәз. Бүтүн чанлылар, инсанлар онун үзәриндә бәргәрардырлар вә гидаларыны торпағдан алырлар. Бурада инсанын көмәјинә онун эмәји чатыр. Мәһз она көрә дә һәр бир адам торпағы севмәли, эмәклә бөјүмәли, эмәјин гәдрини билмәлидир». Марағлы будур ки, муәллим кичик бир мәтнин охујуб шакирдләрә тәкрат етдирдикдә сонра елдә чөрәк иә торпағ

һаггында сөzlәри топламагы тапшырды.

Бууулаа, эввәла, муәллим шакирдләрин дигтәт вә марагыны истәр кечмиш дәрсиң јекунлашдырылмасына, јени дәрсиң өјрәшилмәсинә, илкин тәсавурләриниң систем һалына салынамасына, истәрсә дә шакирдләрдә торпага мәнәббәт вә гајғы вәрдишләриниң ашыланмасына, ејни заманда эмәјә мәнәббәт, пешәјөнүмү мејл вә вәрдишләриниң јаранмасына нзил олур. Јери кәлмишкәң гејд етмәк лазымдыр ки, муәллим һәр бир дәрсдә мөвзудан асылы оларат тәлимини тәрбијәви характериниң дүзкүн тәшкилине чидди фикир верир. Мөвзу илә баглы мухтәлиф әхлаг иптичаләр чыхарыб, онун адәт вә вәрдиш һалына кечмәси үчүн зәмин јаратмага сәј көстәрир.

И «а» сифиндә муәллим һафизә Гурбанова зна дили дәрсиндә һ. Зияның «Мәним бабам» ше'риниң тәк-рарындан сонра «Елин сәрвәти» пар-часыны тәдрис етди. Бу дәрс даһа ма-раглы вә чанлы кечди. Муәллим ша-кирдләрә мүрачигәтлә:

— Шаир «Мәним бабам» ше'риндә охучуларына нә демәк истәјир?

— Шаир бу ше'рдә «инсан эмәклә јашамалыдыр», «эмәксиз һәјат ола билмәз», һәтта һәјаты, инсаны эмәк јаратмышдыр, «инсан эмәји севмәли, өзүндә эмәк вәрдишләри тәрбијә ет-мәлидир» вә с. төвсигә вә нәсиһәтләр верир.

Ушаглар суала әтрафлы вә дүшү-нүдмүш чаваб вердиләр. Бу чаваб еј-ни заманда шакирдләрә ашыламыш әхлаг иптејијәтин нумажыш етдирил-мәси демәк иди.

Бағчада ишләјән баба торпағы бел-ләјир, јени ағач әкир, торпага гулауг едир. Нәвәси ондан ишләмәсиниң сә-бәбини сорушанда о белә дејир:

...Ај оғул,

Әлим ајрылса ишдән,

Иван, елә биләрәм

Даһа јашамарам мән!..

Јени дәрсә башламаздан эввәл му-әллим филмоскопу ишә салды. Екрай-да галаг-галаг јығызмыш һамбыг та-јалары, бол сунбүллү зәмиләр, тахыл-ла долу автомашың карванлары, чө-рәкхана вә сатыша көндәрилән мух-тәлиф нөв әтирли чөрәк чаиланды. Һәр дәфә дә күнәш јерә јахынлашыр, рәнчбәрлә мейрибаңдыгла сөһбәт едир. Нәһәјәт, тарлада ишләјән трак-торчу, комбајны күнәшә еһтигамла

баш әјир, она «Сағ ол, көзәл күнәш, сағ ол!»—дејир.

Елә бурадача муәллим филмоскопу дајандырыр. Күнәш, һава, су, торпаг һаггында сөһбәт апарыр. Гыса, јығчам сөһбәтдән сонра муәллим магнитофо-пу бирләшдирир. «Елин сәрвәти» һе-кајәсиниң ифадәли охусу шакирдлә-рин дигтәтини чәлб едир. Бир нечә ша-кирд һекәјни охујур. Муәллим сиф-фә мүрачигәт едәрәк суал верир:

— Елин сәрвәти нәдир?

— Елин эсас сәрвәти тахылдыр.

— Тахыл нечә јетишир, нечә әлдә едилир?

Елә бурадача шакирдләр чөрәјиң истәһсалында Күнәшин, һаваның, су-јун да һәлләдичи әһәмијјәтә малик олдуғуну әсастандырырлар. Олар илк нөвбәдә торпағың гајғысына гал-магы, ону бир ана кими, бир һәјат мәнбәји кими севиб горумагы лазым билирләр.

Муәллим јери кәлдиқә ајры-ајры сәнәт вә пешәләри тәһлил едир, иңди елм, техника дөврү олдуғуну, ишин бөјүк әксәријјәтиниң механикләшди-рилиб автоматлашдырылдығыны ушаг-лара баша салыр. Олар өјрәнирләр ки, иңди чох ишләр техниканың күчү илә көрүлүр. Она көрә дә һәр бир адам бир јох, бир нечә сәнәт өјрәнмә-лидир.

Бу чәһәтдән Елмира Мустафа гызы-ның III сифидә агардығы дәрә даһа мараглы олмагла мүәсир дидактик тәләбләрә чаваб верир. Дәрсдә тә-лимдә тәрбијөнниң вәһдәти елә тәшкил олунур ки, бууу шакирдләрин гаршы-ларында гојулмуш проблем суаллара вердиқләри чаваблардан дүзкүн аила-маг олур. Муәллим «Аг гызыл усталары» мөвзусунун нечә мәһимәчилди-јини дәһнләндирмәк вә шакирдләрин газавдығлары билији ашкар етмәк үчүн ашағыдақы суаллараз онлара мүрачигәт етди:

— Зәминә кимдир?

— Онуң дунја шөһрәти газавмасына сәбәб нә иди?

— Зәминә бу шөһрәтә нечә һәл ол-дуғуну нә илә изаһ едир?

— Зәминәниң нәрәстиси етдији ана торпаг, Муған торпагы даһа нечә гәһ-рәмәна, эмәк адамына шөһрәт газав-дырмышдыр?

Шүбһәсиз, бу суаллара алынан ча-ваблар шакирдләрин үмуми һазырлы-ғына әсастаныр.

Зәминә адлы-санлы һамбыг устасы-дыр. Социалист Әмәји Гәһрәманы

дыр, ССРИ Дөвләт мұкафаты лауреатыдыр, республика Али Советинин депутатыдыр. Бүтүн булар үчүн Зәминә ана торпага, һалал эмәжинә, алын тәрнә миһнәтлардыр. О дејир: «Ана торпаг сәхавәтлидир. Зәмиәг чәкәни ел јавында алын ачыг, үзүг едир. Мәни дә торпаг учалдыб, бәрәкәтли Муған торпагы. Тәкчә мәни јох, печә-печә сабирабадлы гызы шөһрәт зирвәсинә чатдырыб».

Зәминә бир дә она көрә шөһрәт зирвәсинә жүкәлмишидир ки, о, гәлбән вәтәнинә, халгына бағлыдыр, онлары үрәкдән семир. Үзвү олдуғу Коммунист Партијасына садигдир.

Мүәллим елә бурадача торпагын сәхавәтли олмасынын елми-мадди әсасыны да ачды. Чанлы мусәһибә гурмагла торпаг һаггында шакирдләрин илкин тәсәввүрләрини үмүмләшдириб елми фикир, билик һалына салды. Мүәллим деди:—Торпаг гәјгы семир. Оңун гәјгысыны чәкәни торпаг һеч вахт наүмид гөјмүр. Торпагын сәрвәти эмәклә там үзә чыхыр. Доғрудур, торпагда эмәксиз дә бир чох мадди һәмәтләр јетишир, анчаг булар торпагын имканы илә өлчүлдүкдә чох чүзи бир шеј сајыла биләр. Торпаг о заман даһа мәһсулдар олур ки, инсан гәјгысы илә әһәтә олунур, вахтында күбрәләнир, суварылып, мүнбилләшдиридир. Наһаг демирләр ки, «Сәндән һәрәкәт, торпагдан бәрәкәт», «Торпаг дејир өлдүр мәни, дојдурум сәни». О, белә бир бәјатыны да хатырләтди:

Нә көзәл елләрин вар,
Өрдәкли көлләрин вар,
Шарван, Муған дүзүндә
Мәһсулла чөлләрин вар.

Мүәллим, эмәјә хор бахан һанкорларын, торпагдан узаглашмаға чалы-

шан тәһбәл вә түфәјлиләрин ағибәтиндән дә данышды. О көстәрди ки, бә'зи адамлар торпагын гәдрини билмир, ону зибилләјир, јарарсыз һалә салырлар. Онлар билмирләр ки, торпаг јалыыз бу кун дејил, сабаһ да, јахин, узаг көләчәкдә дә инсан үчүн, бүтүн варлыглар үчүн анадир, ана оларга галачагдыр. Наһајәт, дәрәһи мөһкәмләндирилмәһи вә јекуи һиссәсиндә јығчам бир инша јаздырды.

Мүәллим мөвзунун јахшы баша дүшүлмәси үчүн Н. Кәһчәвидән мисал кәтирди. Низами «Кәрничкәсән кишини дастаны» әсәриндә сәнәтә, эмәјә бөјүк гүјмәг верир. Гоча кәрничкәсән өз эмәји илә рузи газаныр. О, кәңчликдән әлини бу сәнәтә она көрә өјрәшдиришидир ки, точалыгында да бир парча чөрәк үчүн һеч кимә әл ачмасын, һеч кимә мөһтач олмасын. Демәк, сәнәти камил билмәк вәчибдир. Инди техника дөврүдүр. Сиз дә мусир пешәләрә јијәләймәли, өз эмәјинизлә, сәнәтинизлә чалышмалысыныз.

Бүтүн булар көстәрир ки, тәлим процесиндә һәр бир мүәллим мөвзу илә әлағәдар әхлағи нәтичәни шакирдләрин мусәһибәсинә әсәһи онларын фәал иштиракы илә чыхартмалыдыр. Хүсусән эмәјә мәнәббәт, пешәјөнүмү тәрбијәсинә дәрәһи һәр бир мәрһәләсиндә кешин јер вермәк ләзимдыр. Шакирд јалыыз эмәји севмәклә кифәјәтләймәмәли, ону тәтбиғ етмәји, синиф, охудуғу мәктәб сәнәјјәсиндә ичтимән-фәјдалы ишләрә алышмалыдыр. Мәһз она көрә дә һәр бир шакирд иләк күндән мәктәбдә кечирилән бүтүн тәдбирләрә чәлб едилмәли, дәрә процесиндә алдығы нәзәри билик вә тәсәввүрләри ишдә сынагдан кечирмәлидир.

Әтраф аләмлә танышлығ процесиндә социалист биркәјашајыш гәјдаларынын өјрәдилмәси һаггында

Ислам САЛМАНОВ

Кировабат МТИ-нин кабинет мүдири

Тәбиятшүناسлығ фәннини башлангыч курсу сајылан әтраф аләмлә танышлығ шакирдләрдә илкин социалист биркәјашајыш гәјдаларынын низамасылыб иккишаф етдирмәкдә мүнүм вәситәдир.

I синифдә әтраф аләмлә танышлығ процесиндә социалист биркәјашајыш үзрә ашағыдакы гәјдаларын јеринә јетирилмәси тәләб олунур: јашадығы јерин вә тәһсил алдығы мәктәбин адыны, үнваныны; валидејини, дикәр илә

үзвләриниңиң һарада вә һансы ниндә ишләмәләриниңиң: тәһәккүр, хайиш, үзр ис-тәмәк, хејирхәһилыг кими әхлаги нор-малары; евдә, ичтиман йерләрдә, го-нағлығда өзүнү әдәблә идәрә етмәји; күчә һәрәкәти гәјдаларыны көзләмә-ји; јашадығы өразидә битки вә һејван-нат аләмниңиң горулығы вә с.

Әтраф аләмлә танышылыг фәинниңиң тәдрисиндә социалист биркәјашајыш гәјдалары үзрә зарури тәләбләрин көзләнилмәси үчүн дөври мәтбуатда бу сәпкидә верилмиш јазыларә исти-над едилмәлидир. Бу бахымдан «Азәр-бајчан тәбиәти», «Пионер» журнал-лары, «Азәрбајчан пионери» гәзети мүәллимиңиң јахшы мәсләһәтчи си ола биләр. Илк дәрәдә мүәллим шакирд-ләрни доғулдуғлары шәһәр, кәнд вә гәсәбә һағғында нә кими мәлумата малиқ оадуғлары, нәләри билдикләри-ни өјрәнмәлидир. Шакирдләрә соци-алист биркәјашајыш гәјдалары илә бағлы онларын јашадығлары кәнд, рајон, шәһәр, республика, даһа сонра СССРИ вә онун пәјтахты Москва һа-ғғында мәлумат верилмәлидир.

Бу күн парға архасында әјләшмиш алтыјашлы билир ки, о, тәкчә әнлә үзвләриндән баһға ону әһәтә одән әләмдә јашајан инсанлардан да асы-лыдыр.

Евдә мәктәб јашына чатмыш ушағ-лардан ешитдијимиз «Мән мәктәбә ке-дәндә рәфигәм Ајнур илә бир сырада отурачагам. Ушағларын һамысы илә достлуғ едәчәјәм. Мүәллими атам-анам кими севәчәјәм. Синфимизи зи-билләмәмәјә чалышачагам» кими һиссләр кет-келә мәзмун вә формасы-на көрә дәјишәрәк, даһа шуурлу ха-рактер дашыыр. Бурада валидеји, мүәллим, ичтиманјјәт вәбид тәләбләр әсасында пак, тәмиз, инсәни һисслә-рини шакирд шәхсијјәтиндә мөһкәм йер тутмасы үчүн һәр ан парһәт ол-малыдыр. Көркәмли педагог Н. Пес-талотсинниң мүәллим Бринянгер һа-ғғында јаздығы хәтирәләри бу бахым-дан чох гүһмәтәндир. Бу алим өз тә-ләбләриниңиң чох севәр вә дејәрди: «Бир адамын, јаники бүтүн вәтәнин хош-бәхтлији онун чағанларынын јахшы тәрбијәсинә бағлыдыр, јахшы тәрбијә нә бундан ибарәтдир: инсәнин ағлы-ны көзәл, пак шејләр әһз етмәјә өјр-дәсән вә үрәјини, ағыл вә вичданыны севмәдији шејләрдән чәкиндирәсән».

Мәктәбин иккишафы үчүн партија вә дөвләттиңиң көстәрдији гәјги вәбид мәғсәд дашыыр: совет мәктәбиндә

тәһсил алаң шакирд вәтәниң, әмәји севсин, өзүнү јашадығы чәмијјәтин јаралычы гүввәси һесаб етмәклә, со-циалист биркәјашајыш гәјдаларына һәр заман әмәл етсин.

Әтраф аләмлә танышылығда соци-алист биркәјашајышы гәјдаларынын шакирд шәхсијјәтиндә мөһкәм йер тут-масы үчүн бу курсун педагожи имкан-лары чәрчивәсиндә нәләри билмәк вә ичрә етмәк ләзимдыр?—суалына мү-әллим дүзкүн чаваб вә сәмәрәли јол-лар тәпмәлидир. Фикримизчә, соци-алист биркәјашајыш гәјдалары үзрә програм материалларында нәзәрдә ту-тулмуш мөвзуларда бағлы ашағыда-кы үмумиләшдирмәләри апармағ олар:

а) йер үзәриндә јашајан бүтүн ушағ-лар бир-бирләри илә достлуғ етмәји бачармалыдырлар;

б) әнлә, мәктәбдә, ичтиман йер-ләрдә «Инсан инсәнин дәсту, јолда-шы вә гардашыдыр» принципнә, ва-һид әхлағ нормаларына әмәл едилмә-лидир.

Сов.ИКП МК-нын Баш кәтәби М. С. Горбачов јолдашыңиң кечән илиңи ијул ајында Узәг Шәргә сәфәри замани, Узәг Шәрг «Артек»и олаң Үмумитти-фағ «Океан» пионер дүшәркәсиндә дедији сөзләри хәтирләтмағ фәјдали-дыр.

М. С. Горбачов:—Ушағлар, арамыз-да Узәг Шәргдән олмајанлар вармы?

Лјуба Шаврова:

— Мән Читаданам.

Андрей Гусаков:

— Мән Краснодарданам.

Армен Арутјунјан:

— Мән Јереванданам.

Слава Горшенко:

— Мән Белорусијаданам.

М. С. Горбачов:

— Бура хошунуза кәлирми? Армен, бура вәтәнин Ермәнистандан јахшы-дырмы? Ахы инди сизин тәрәфдә и-стидир, исти 35 дәрәчәјә чатыр.

Сиз бурада нечә долаңырсыңыз?

Ушағлар чаваб вердиләр:

— Биз бурада јахшы долаңырығ. Чүнки арамызда меһрибанлығ вар.

М. С. Горбачов ушағларла видала-шаркән Узәг Шәрг «Артек»инин топағ китабына бу сөзләри јазды: «Әнз ушағлар! Сизинлә, өлкәмизин пионер-ләриниңиң нүмајәндәләри илә көрүш һа-физәмдә һамишәлик гәлачағдыр! Сағ-лам вә чәсур бөјүјүн! Торпағынызы севин, өз халғынызы севин! Дүнјаның бүтүн ушағлары илә дост олуң! Дүнја-ны горујун! Һаманызыңиң јолу нурлу олсун!»

в) «Мөһним вәтәһним Совет Сосна-лист Республикалары Иттифағыдыр» мөвзусунда сөйбатләрини, көрүшләрини, суал-чавабларын, викториналарын кечирилмәси, ишчаларын язылмасы;

г) «Рус дили гардашылыг, достлуг, сүлһ дилидир» мөвзусунда сөһрчлик;

г) јашадыгымыз јерин—республиканын табииәтинин даһа да көсәлләш-мәсиндә мәктәблиләрин ролу. «Һәр бир мәктәбли бир ағач әкмәлидир» девизи атында имәчилијни кечирил-мәси;

д) синфин, мәктәбин адмын уча тут-маг, вәтәни көз бәбәји кими һорумаг мәсәләләрин илә бағлы вәтәһпәриәрлик һисләринин даһа да иккишәф етди-рилмәси.

Әтраф аломла танышылыгда мұәллим мөвзулары икки даһилдә шакирд-ләрдәки садә биркәјашајыш гәјдала-ры илә бағлы тәсәввүрләрин даһа да зәккиләшдирилмәсинә чидди сәј көс-тәрмәлидир. «Доғма өлкәмиз» мөвзу-сунун тәдриси заманы мұәллими он беш мүтгәфиг республиканын һәр би-ринин милли палтарында әл-әлә вер-миш, үзү күләр мәктәблиләрин рәгс етмәләриндән, онларын бир амал үчүн јашамаларында, јәхши охумаларын-да, мәһалы истираһәт етмәләриндән, достлуг әләгәләри јаратмаларында сөз ачыр. Бурада јазычы А. Митјә-вин достлуг һаггында јаздыгы һекајә-дән ашағыдакы парчаны охумаг мәс-ләһәт көрүлү: «Әкәр бизим һәр би-римиздан сорушсалар ки, сәһиш үчүн ән вәчиб, ән әзиз сөз нәдир,—биз нечә чаваб верә биләрик? Литвалылар дра-угисте, өзбәкләр достлик, күрчүләр мегоброба, молдаванлар приетение... дејә чаваб верәчәкләр. Рус дилиндә бу «дружба» кими сәсләнир. Бүгүн совет халглары бир-бири илә достлуг едирләр».

Бундан сонра мұәллим синфә мұра-чиәт елиб, ашағыдакы суалларда ша-кирдләри дүшүндүрүр:

а) Сиз бир-биринизлә достлашды-ран нәдир?

б) Биркә дәрәс һазырламагы нечә баша дүшүрсүңүз, бунун хејри нәдир?

в) Биркә истираһәт етмәјин фәјдасы нәдир?

г) Биркә чәрәк јемәјин әһәмијјәти нәдир?

Бу суаллара һәрә өз мүнәсибәтини гыса вә јыгчам шәкилдә билдирир.

Сосналист биркәјашајыш гәјдала-рында вәчиб сәјылдан инсани кејфиј-јәтләрдән бири дә башгасы һаггында

сәһими, хејрхәһ фикирләшмәк она көмәк етмәклән ибарәтдир. Кичикјәш-ли мәктәблиләрдә белә инсани кејфиј-јәти иккишәф етдирилмәси үчүн ла-зыми бунәврә вар. Истәр аилә шәра-итиндә, истәрә дә бағчада ушағларә тез-тез хатырладылар: бөјүкләрә һөр-мәт етмәк, өзүндән кичикләрә көмәк көсәтмәк, ата-ана сөзүнә әмәл етмәк, күчәдә учадан данышмамаг кими бир-кәјашајыш гәјдаларына ардычыл әмәл етмәк вәчибдир...

Сосналист мүлкијјәтинә коммунист мүнәсибәти бәсләмәк бу күн ислаһа-тын мәктәб таршысында гәјдусу әсәс тәләбләрдән бирдир. Бу тәләб һәм дә сосналист биркәјашајыш гәјдала-рынын аһа хәттини гәшкил едир. Ким шаһиди олмамышдыр ки, мәктәбдә тәдрис вәситәләринин јарарсыз һала сәлвинмасы, нәглијјат вәситәләриндә отурачагларын сырадан чыхмасы бә-зи мәктәблиләрин сосналист мүлкиј-јәтини, башгасынын зәһмәтини гижмәт-ләндирмәмәси учундан баш верир.

Јахшы јадымдадыр. Мәктәб дирек-тору ишләјирдим. Мәктәбә јени пар-талар кәтирминдик. Бир ајдан сонра нөвбә илә бир-бир синфләри кәзиб, парталарын сәлигәли сахланылмасы-на, сосналист әмлакына шакирдләрин мүнәсибәтини өјрәвмәк истәјирдим. III синфдә оларкән көрдүм ки, икки парта үзәриндә чүрбәчүр јазылар, һәт-та шакирдин адынын баш һәрфи һәкк олунмушдур. Һәмни сыраларда отуран шакирдләри бир-бир дивләдим.

— Нә үчүн партаны бу көкә салмы-сыныз?

— Сәһ евдә чәрәк једијни столун үс-түнү дә белә јазырсан?

— Јох!

— Нә үчүн?

Демәли, шакирдин мәктәб азадан-лығына мүнәсибәти башга, шәхси әм-лака мүнәсибәти бамбашгадыр.

Синфдә ичлас кечирдик. Ичласа валидәјиләри дә дәвәт етдик. Ша-кирдләрә баша салынды ки, мәктәб әшјасы да онларындыр. Сиздән сонра бу сырада һәлә нечә-нечә шакирд оту-рачагдыр.

Кәтирдимиз бу мисал маһијјәт етибарилә шакирд психолокјясында онун һәјәт тәрзини, башгаларынын зәһмәтинә нечә мүнәсибәт бәсләмәси-ни, фәрд кими нечә бөјүмәспни көсә-рир ки, белә шакирдләр сосналист биркәјашајышы гәјдаларынын тәләб-

ләрнә мәктәб яшларындан бикәнә галырлар.

Этраф аләмлә танышылыг дедиңдә, биз бурада чанлы вә чавсыз аләми баша дүшүрүк. Совет мәктәблисә билмәлидир ки, социалист биркәјашајыш гәјдалары дедиңдә, һәр бир кәсин өзүнә чидди мәс'улијјәтлә јанашмасы нәзәрдә тутулур. Һәр кәс растанлашдығы һадисәләрә ахлаги бахымдан јанашмалы, мүсбәт пә варса кәтүрмәли, мәңгиләри дәф етмәлидир. Совет мәктәблисә билмәлидир ки, о ән јүксәк али һуманист гәвуиларымызын тәсири алтында бөјүјүр; совет мәктәблисә тәкчә јашадығы јерин дејид. Советләр өлкәсинин бүтүн ушаглары илә, һәм дә дүнјанын бүтүн ушаглары илә достлуг етмәји бачармалыдыр.

Кечән илин апрел ајында Чернобылда атом електрик стансијасында баш вермиш гәза илә әләгәдар јерли әһалинин мүвәггәти башга јерләрә кәчүрүлмәси, оиларын әсл дост, мейрибан бачы-гардаш кими гаршылайма-

лары, мәктәблиләрин өзләрини евләриндәки кими һисә етмәләри, лазими шәраитин јарадылмасы социалист биркәјашајыш гәјдаларынын һәјатилијинә чанлы мисалдыр.

Бөјүк пролетар јазычысы А. М. Горки оғлуна јаздығы мәктублардан бириндә дејирди: «Сән Капридән кедәндән сонра, мөним үчүн тәсәлли әкдијин күләләр олды. Фикрләширәм ки, һәр кәс инсанлар үчүн фәјдалы иш көрмәклә хејрхав мәгәсәдләр уғрунда чалышса, о заман инсан һәјаты даһа мәһалы олар. Һәр заман фикрләшмәлисән ки, сән башгасына лазимсән. Олур ки, кеңшүрәкли нәчиб олмалысан. Јадында сахла: бәхтијар о шәхәдир ки, чәмијјәтә чохла фәјда версин, анчаг истәји аз олсун!»

Доғрудан да, шакирдләрдә социалист биркәјашајыш гәјдаларынын тәрбијә едилмәси узунмүддәтли педагожи иш олмагла чәмијјәтин бүтүн үзвәлинин бу ишә доғма мүнәсибәтиндән асылыдыр.

Шакирдләрин естетик тәрбијәсиндә

музејләрин ролу

Ширхан ҺҮСЕЈНОВ

Агчабәди рајон тарих вә дијаршүнаслыг музејинин директору

Бөјүмәкдә олан нәслин естетик тәрбијәси онларда әдәбијјат вә инчәсанат әсәрләриндән, тәбиәт вә чәмијјәтдәки, сләчә дә әмәк процесиндәки, давраһындакы көзәлликләри дүјүб зөвг ала билмәк, һәмчинин дүзкүн гәјмәтләндирмәк бачарығыны иккишәф етдирмәк кими мүнһүм бир ишә хидмәт кәстәрир. Олур ки, бу мәсәлә өз ақтуаллыгы илә диггәт мәркәзиндә дурур. Сов.ИКП Програмында кәстәрилер ки, «Партија мәдәни гуручулуға даир Ленин принципләрини ардычыла рәһбәр тутараг зәһмәткешләрин, бөјүмәкдә олан нәсилләрин ән јакшы вәтән вә дүнја бәдин мәдәнијјәти нүмунәләри әсасында естетик тәрбијәси гәјгысына гәлачагдыр».

Бу мүнһүм вәзифәнин һәллиндә мәктәблә јанашы мәктәбдәнкәнар тәрбијә мүәссисәләринин, о чүмләдән музејләрин дә үзәринә бөјүк вәзифәләр дүшүр.

Мәктәбдә олдугу кими музејдә дә кичикјашлы мәктәблиләрин естетик тәрбијәси онларда естетик шүурун вә елми дүнјакөрүшүнүн формалашды-

рылмасы илә әләгәли шәкилдә һәјатә кечирилер. Кичикјашлы мәктәблиләрин музејлә әләгәси мәктәб һәјатынын илк күнләриндән башлајыр; музеј дә шакирдләрин шүуруна вә елми дүнјакөрүшләринә тәсир кәстәрән мүнһүм вәсипәләрдән биринә чейрилер.

Тәчрүбә кәстәрир ки, чох вахт шакирд нә һсә көзәл, марағлы бир шәј көрмәк һәвәси илә музејә дахил олур. Оиун музејин экспозицијалары илә фәрди танышылыгы өтәри, «сејричә» характер дашыјыр. О, музејин зәинкин сәрвәтләри арасында даһа чох хошуна кәлән бир шәј ахтарыр, бүтүн диггәти она естетик зөвг верән, хош дүјүләр ојадан экспонат үзәриндә чәмләшир.

Бу јакынларда шәһәр 1 нөмрәли орта мәктәбни 72 нәфәр кичикјашлы мәктәблисә илә музејә бахышдан сонра апардығымыз рәј сорғусу заманы марағлы вәзифәтин шәһиди олды. Сорғуну икн истигамәтдә апарды. Биринчи һалда ушагларын сәкитчә мүстәгил музејә бахышыны тәшкил етдик. 72 нәфәрдан 41 нәфәри музејин

тәбиғәт бөлмәсини, орадаки гушларын мүғәвзаларыны вә тәбии јувалары илә јумурталарыны даһа чоһ хошладығыны билдирди. 6 нәфәр Азәрбајҗанда Совет һакимјјәти гурулавадәк әкинчини јери нечә шумламасы макетини, 8 нәфәр касыб андәнин мәһгүлијјәти макетини, 5 нәфәр Ленин кушәсини, 5 нәфәр ибтидан инсанларын мәһгүлијјәтинә анд олан сәһнәни, 4 нәфәр гәдим милли кејим вә бәзәкләри, 3 нәфәр исә мүхтәлиф сахсы габлары хошладығыны билдирди. Чохлуг тәшкил едән 41 нәфәрдән нәјо көрә мәһз тәбиғәт кушәсини хошладығылары хәбәр алындыгда олардан бир чоһу белә чаваб верди: «Брада көрдүкләримиз— гушлар, онларын јувалары вә јумурталары һәјәтдаки кимидир».

Марағлыдыр, һансы елми әсәса көрә бу кушәдә ушағларын көрдүкләри онларын хошуна кәлминдир?

Бу суала чаваб вермәк үчүн ингилабчы-демократ, марксист философ Чернышевскийни көзәллик һаггындаки фикирләринә нәзәр салаг: «Көзәл һәјәтдыр. Көзәл о мәхлугдур ки, онда биз һәјәти өз аилајышымыза көрә көрмәк истәдијимиз кими көрүрүк: көзәл о предметдыр ки, һәјәти ифадә елir вә ја бизә һәјәти хатырладыр».

Доғрудан да ибтидан синиф шакирдләринин чыхардығлары гәрар нечә дә дүзкүн вә реал гәрардыр. Она көрә ки, бурада ушағларын көрдүкләри гушларын өзү, онларын јувалары вә јумурталары өз тәбиғилији, һәјәтилийи илә онлара хоһ тәһсир багышламышдыр. Дикәр тәрәфдән бу мәнзәрә һаггында ушағларын зәккин һәјәти мәлүматы бар. Һәјәтдан онлара таныш олан бу мәнзәрәнин—чанлы тәбиғәт тәсвиринин инди музей кушәсиндә әкс олунмасы, һәм дә мөкан етибарилә мүәјјән гәдәр ушағлара гејри-ади көрүмәси онун ојатдығы естетик тәһсир даһа да артырар.

Бир мәсәләни дә хатырлатмаг јеринә дүшәр ки, естетик баһымдан әшја вә һадисәнин көзәллијини вә ја сјбәчәрлийини мүәјјәнләшдирәркән онун форма вә мәзмуну барәдә мүәјјән тәсәввүрә малик олмаг лазымдыр. Музейдәки експонатлар арасында ушағлар үчүн «ән јакшы таныш» тәбиғәт кушәси олдугундан онларын дигәтини бу кушә чәлб етмин вә онлар өз рәјләрини шәрһ едә билмишләр.

Бизим бу нәтичәјә кәлмәјимизә сәбәб апардығымиз сорғунун икинчи истигамәти оладу. Белә ки, бу дәфә јәнә һәмин ушағларла изаһлы елми-күт-

ләви екскурсија апарылды. Музейдә олан бүгүн експонатлар барәдә һәмин ушағларын јаш хусусијјәти вә билек даирәләри баһымындан онлара әтрафлы мәлүмат верилди. Екскурсија заманы ушағларын дигәтини әввәл нәзәрләриндән јарынмыш експонатлар, онларын тарихи вә естетик дәјәринә јөнәлтдик. Ушағлар тәрәфиндән бөјүк разылыгла гаршылаан бу екскурсидән сонра онларын рәјини өјрәндик. Нәтичәси белә олдучу: 18 нәфәр тәбиғәт бөлмәсини, 9 нәфәр Ленин кушәсини, 7 нәфәр гәдим кејим вә бәзәк формаларыны, 10 нәфәр әкинчинин јер шумламасы макетини, 7 нәфәр ибтидан ичма чәмијјәтинә анд олан макети, 5 нәфәр мүхтәлиф сахсы габлары, 4 нәфәр исә Бөјүк Вәтән муһарибәсинә анд олан кушәни хошладығыны билдирди.

Көрүндүјү кими, изаһлы екскурсидән сонра ушағларын әввәлки рәјләри әсәсән дәјишмишдир. Фикримизчә бу, һәр шејдән әввәл, ушағлар үчүн таныш олмајан експонатларын ајдынлашдырылмасы, онлар һаггында ајдын тәсәввүрүн јарадылмасы илә әлағәдардыр. Мәһз һәмин експонатлар барәдә илкин тәсәввүрләри ушағлар тәфәккүр сүзкәчиндән кечирдикдән сонра онлара өз муһасибәтләрини билдирмишләр. Ону да нәзәрә алмаг лазымдыр ки, бурада естетик баһымдан ушағларын хошларына кәлән експонатларда даир тәсәввүрләри «кечичи» характер дашыја биләр. Белә ки, ушағларын хошладығылары експонатларда вердикләри гијмәт һәмин експонатын естетик дәјәриндән доған гијмәт дејил, бу експонат барәдә ушағларда јарадылмыш тәсәввүрләрдән доған гијмәтләндирмәдир. Она көрә дә чалышмаг лазымдыр ки, һәр һансы експонат барәдә ушағларда јарадылан тәсәввүр дүзкүн олсун, һәмин експонатын естетик дәјәрини там әһәтә едә билсин.

Сорғунун нәтичәси музейдә ибтидан синиф шакирдләринин естетик тәрбијәсинә дүзкүн рәһбәрлийин зәрурилијини бир даһа тәсвир етди.

Јухарыда гејд етдик ки, естетик тәрбијәнин әсәси әввәлдә вә ушағ бағчасында гејудур, мәктәбдә исә бу, даһа кениш характер алараг елми зәмин үзәриндә һәртәрәfli иккишәф етдирилir. Тәбии ки, естетик тәрбијәнин илкин башланғычы мүхтәлиф характерли әиләләрдә гејулдугундан вә ајры-ајры мәктәбләрдә бу иш мүхтәлиф сәвијјәдә апарылдығындан ибтидан синиф шакирдләринин естетик һазыр-

лыг сөвиңжелери дә мухтәлиф чүр олуp. Бу мухтәлифлик исе онларын музејдә танышлыгында өзүнү тез бүрузә верир. Белә ки, естетик назырлыгы олан шакирдләр музејдә жүксәк сөвиңжелә хошуна кәлән көзәлликләри тез сечә биләр, онун һаггында мүәјјән фикир сөјләјир, гижмәтләндириp. Естетик назырлыгы ашагы сөвиңжелә оланлар музејдә хошларына кәлән мүәјјән бир шеји сечмәклә чәттилик чәкирдәр. Демәли, ибтидаи сениф шакирдләрини естетик тәрбијәси ишиндә музејләрин ролу бөјүкдүр. Буну нәзарә алаpат биз педагожи-методик планда мүәјјән ишләр көрүрүк.

Мәлумдур ки, музејә дахил олан һәр бир тамашачынын диггәттини илк нөвбәдә музејни бәднн тәртибаты чәлб едир. Баиға сөзлә, форма көзәллијини догурдугу илк тәсәррүфат тамашачыны музејни мәзмун көзәллијини арашдырмаға сөвг едир. Бу баһымдан музејимизин жүксәк мүасир сөвиңјәли бәднн тәртибаты балача тамашачыларымызын естетик зөвгүнү охшајараг онларда хош дујгулар ојадыp. Бу хошакалимлијин нәдән ибарәт олдуğunu ајырл едә билмәсәләр дә, ушаг дүңјәсына јахын олан рәикләр аләми вә мухтәлиф тәсвир вәсәтләри онларын руһуну охшајыр, естетик дујгулар ојадыp.

Тамашачыларымызын музејимизлә танышлыгыны жүксәк естетик сөвиңјәдә апармаг үчүн сөн вахтлар марағлы бир формадан истифадә едирик. Белә ки, һәр бир ибтидаи сениф шакирдини музејә илк кәлиши заманы, бәзән исе ара-сыра сонpзкы кәлишләриндә

онларла там изаһлы экскурсија апарырыг. Бу экскурсијада музејдә олан експонатлар, онларын тарихи вә естетик көзәллији барәдә балача тамашачыларымыза ајдын, әтрафлы мәлумат веририк. (Онларда јаратдығымыз естетик дујгулары мүәјјән експонатларын тарихи вә естетик дәјәриндән әләвә һәм дә јерли характерә малик олмасы илә әлагәләндиририк). Бу исе догма јурда, онун һәр дашына мәһәббәт руһунда тәрбијә олуномуш балача мәктәбләримиздә јаранмыш естетик дујгулары даһа да мәһкәмләдир. Музеј сәрвәтләри, онларын көзәлликләри барәдә ибтидаи сениф шакирдләриндә јаратдығымыз тәсәвүрләр, һәм дә естетик һиссләрлә чиләләнимыш олуp. Сонpалар кичикјашлы мәктәбләр музејә дахил олдугда әввәлчәдән назырладығымыз ашагыдаки анкет формасыны веририк:

1. Окудугун сениф.
2. Адын вә фамилијан.
3. Музејдә нәләр хошуна кәлдн.
4. Нөјә көрә бунлар хошуна кәлп.
5. Музејдә даһа нәләри көрмәк истәјирсән.

Белә анкет шакирдләрини мүшәһидә габиллјјәттини вә естетик шүүруну күчләндириp, көзәллик ахтармаг сөјләрини артырыp, онлары һәмин көзәллијин нәдән ибарәт олмасыны ахтарыб тапмаға сөвг едир. Бу, кәләчөкдә музеј фондунун һансы истигамәтләрдә зәнкилләндирилмәси бахымындан да марағлыдыp.

Музејимизни кечәрдији мухтәлиф күтләви тәдбирләр дә кичикјашлы мәктәбләрини естетик тәрбијәсинә јахындан көмәк едир.

Ушагларда хејирхаһлыг һиссини формалашдырылмасы

Рәчәб АҒАЈЕВ

Нахчыван МТИ-нин методисти

Хејирхаһлыг али һиседир. Буну гәјгәкешлик, диггәтливлик, вәчиблик, бу манистлик, һәссаслыг кими үлви һиссләрдән тәчрид етмәк олмаз. Инсанын дахили аләмини көзәләшдиpән, зиәтләндиpән һәмин мәнәви кејфијјәтләр инсанда бир-бири илә әлагәдә тәшәккүл тапыp, бири диқәринин икишафына зәмин јарадыp. Бу мәнәви кејфијјәтләрә малик олан инсанлар

һөјәт һадисәләринә даһа чох һәссас олуpлар. Она көрә дә кәнч нәсилдә ушаглыгдан хејирхаһлыг һиссини формалашдырылмасына хүсуси фикир вермәк ләзимдыp.

Аиләдә, бағчада вә мәктәбдә елә тәрбијә мүһити јаратмалыгы ки, ушаг өзү әгли мүһакимә јүрүтмәклә хејирхаһлыг вә онун антониин олан бәдхаһлыгы фәргләндиpмәји бачарсын.

Бу мо'ъави кејфијјатлардан банданини кэрэкли олдуғуну тэфеккүр сүзкэчиндэн кечириб дүзкүн нэтичэј кэлсин.

Ордубад рајону Мазрэ кэнд азком-плэктли мэктебинини му'аллим Бајрам Бајрамов II синифдэ «Ачы суз» һекајэсиндэ Вагифини гоча гарыја кемэк кэстэрмэси һадисэси илә «Ики гардаш» һекајэсиндэки хэстэ ананын олуну мүрөббэ кэчирмэк үчүн халасыкыла көндөрмэси, ушатып бајырда ојнајыб тапшырыны јеринэ јетирмэмэси, хэстэ ананын иштизарда галмасын һадисэлэрини ушағларын тэфеккүр процесиндэн кечирмэлэрини һаил олмағ үчүн саристик му'саибэдэн бачарыгла истифадэ едир. Белэ ки, верилэн суаллар хејирхай вэ бэдхай һадисэлэрини кәлијјэтинини өјрөнмэк үчүн шакирдларини дигтэтини фикирлаар, алағашлар алэмини сөғрөбәр едир. Гисмән дэ олса шакирдлар ахтарычылыға истиғамэтлэндирилр. Көмөкчи суаллар вәситэсилэ онларын һадисэлэр барэдэ дүзкүн фикир јүрүтмэлэрини һаил олунур. Бу чүр сөғрөбәрэдичи вэ ахтарыш характерли чалышмалар шакирдлардэ хејирхайлығ һиссини гүвнэтлэндириликкэ барабәр, мөвзунун даға дәривлэн өјрөнилмэсинэ, узун мүддэт јалда галмасына сәбәб олур.

Бэдхайлығ һиссэлэрини кечичи вэ кичик гөбаһэт һесаб етмэк олмаз. Белэ кичик һесаб етдијимиз гөбаһэтлэрдэн бөјүк гөбаһэтлэр тәшәккүл тапыр.

Ордубад рајону Билөв кэнд орта мэктебинини синиф му'аллимин Јасин Муртузов мүтарәтти тәрбијэви тәсир вәситэлэриндэн усталыгла истифадэ едир. О, I синифдэ «Төклик эн пис шејдир» мөвзусуну тәдрис едәркән ушағларын дигтэтини һекајэдэки Хәлилин мөһкәм, күчлү оғлан олмасы, онун јолдашларыны дөјмэси, гызларын сачыны дартмасы, Алабашын гујругундэн тутуб сүрүмэси, Мәстан ишијин бығларыны дартыб гонармасы, һанәси илә кобуд рәфтар етмәси үзүндән һеч кимини онула ојнамамасына јөнәлдир. Му'аллим Хәлилин һәркәтләриндэ олан бэдхайлығ ушағларын тәһлил сүзкэчиндэн кечирмэлэрини һаил олдуғдан сонра, һекајэни ушағларын гүввәси илә сәһнәләшдириди. Ушағлардан бири Хәлил, бири һанә, бири Алабаш, дикәри Мәстан ишик вэ бир групу вэ гызлар ролунда чыгыш етдиләр. һекајэнин сәһнәләшдирилмәси шакирдлардэ фәаллығ вэ эмоцијаллығы артырды. Ајры-ајры образларын Хәлилин бэдхай һәркәтлә-

рини е'тираз сәсләри ушағларын һәркәтләриндэ, бахышларында, постик чөһөтдән јаратычылығла ифадэ етдиләри сөзлөрдэ вэ парлаг өксини тапды. Бу кими јол вә вәситөлөрдән истифадэ шакирдлардэ хејирхайлыға мөһөббәт, бэдхайлыға һифрәт һисси ојатмағла јанашы, онлары јолдаш вә достлары илә дүзкүн му'насибәтдэ олмаға, хејирхайлығ вэ мәрһәмәтдиллик мејлләринини артырылмасына сөғрөбәр етди.

Бундан башға Јасин му'аллим дәрәндәкәнар бош вә әсудә вахтларда «Төклик пис шејдир» һекајэси илә алағадар «Хәлил күчлү оғландыр», «О, гызларын сачыны дартыр», «Алабаш ишикдир», «Мәстан ишијин бығларыны гонарыр», «Һанәси илә рәфтары», «Һанәсини Хәлилдән үз дөндөрмәси» вэ с. мөвзуларда сөһбәтләр апарыр һадисэлэр барэдэ ушағларда долғун мо'лумат јаратылгдан сонра јухарыда адыларыны чөкдијимиз вэ онларын антоними олан мөвзуларда шәкилләр чөкдирир. һадисэлэр күчлү ушағ тәхәјјүлүнүн гүввәси илә чаплавдырылып. Бу кими синифдән-харич вэ мэктебдәнкәнар тәдбирләр ушағларда тәсвири јаратычылыға мејлли артырмағла јанашы, онларда хејирхайлығ вэ мәрһәмәтдиллик кими мо'ъави кејфијјатларини бәрғәғәр олмасы илә нәтичәләнир.

Јасин му'аллим һәјәтјаны тәдрис-тәчрүбә сәһәсиндэ гөз, шағталы вэ мүхтәлиф ағач вэ колларын јетишидирилмәсиндэ ушағларын фәал иштиракыны тәшкил едир. Вәтәнимизини флора вә фаунасы, онун фәјдәси барэдэ сөһбәтләр апарыр. Хејирхайлығ бахымындан фәјдалы кинофилмләрә ушағларын бахышыны тәшкил едир вэ музакирәләр кечирир.

Јасин му'аллим ушағларын јолдашлары илә дүзкүн му'насибәтдэ олмасыны тә'мин етмэк үчүн шакирдларини фәалијјәтиндэ му'саибәдэ етдији хејирхай вэ бэдхай ишләрә анд гәјдләр апарыр. Кичик гөбаһәтләр барэдэ шакирдә јериндәчә ирад тутарағ лазими төвсијәләр верир. Тәрәдилән бөјүк гөбаһәтләр барэдэ синфини умуми јығынчағында музакирәләр кечирәрәк коллектив тәрбијэви тәсир кәстәрилмәсинә һаил олур.

Јасин му'аллим Бөјүк Октјабра анд бәһсләри тәдрис едәркән ајры-ајры јарыммөвзулары дунја һадисэләри илә алағәләндирир. Рејган һөкүмәтинин Ливанын, Гренаданын башына кәтир-

дији фәликатләрден, тәрәтипләргә дәүләтләрни е'тираз сәсләриндән сөһбәт ачыр, бәшәријјәтти динчлик, әмин-аманлыг барәдә хејирхаһ арзуларыни онлара чатдырыр. Бүтүн булар ушагларда хејирхаһлыг һиссини дүзкүн формалашмасына мүсбәт тә'сир кәтәрир.

Һисан һәјәтына атылдыгы илк күндән ширин арзуларла јашајыр. Бу арзулары һисанларын хошбәхтлији мәнәфејинә истигамәтләндирмәк тәрбијәсини үмдә мәгсәди олмалыдыр. Бу мәгсәд һанә олмаг үчүн әмәк чох бөјүк тәрбијәви тә'сир күчүнә маликдәр. Бөјүк совет педагогу В. А. Сухомлински дејир: «Һәјәт мәни һанандырды ки, әкәр ушаг көзәллијә тамаша етмәк үчүн гызылкул јетишдирмишсә, әкәр әмәјин јекәнә мүкәфәтмә көзәлликдән зәвг алмаг вә бу көзәллији баһга адамын сәадәти вә севинч үчүн јаратмаг олмушса, о, һислик, алчаклыг, гәддарлыг едә билмәз. Бу, әхлаг тәрбијәсини чох мүрәккәб мәсәләләриндән биридир».

Көркәмли совет педагогунун бу фикринә әсәсләнараг елә тәрбијә әһәтәси јаратмалыгы ки, ушаглар бөјүдүкчә һәчиб вә хејирхаһ ишләри илә һисанлара севинч бәхш етмәји өзләрини һисанлыг вә вәтәндашлыг борчу һесап етсинләр. Бу, хејирхаһлыг тәрбијәси үчүн әһ һәчиб вә тә'хирәсалылмаз мәсәләләрдән биридир. Кимсә көрәк олмаг, кимнәсә хошбәхтлијинә һанә олмаг арзусу ушагларын даһи јол јолчусу олмалыдыр.

Ушагларда хош арзуларын бәргәрәр олмасы, бу арзуларын чәмијјәт үзвләрини мәнәфејинә истигамәтләндирилмәси үчүн Ордубад рајон Үстүлү кәнд орта мәктәбинин табагчыл синиф мұәллими Мә'сум Мә'сүмов шакирдләрә шәхси тәчрүбәләринә әсәслә һишаләр јаздырыр. Онын III синиф шакирдләринә «Ев ишләриндә анама һечә көмәк едирәм», «Тәдрис-тәчрүбә сәһәсиндә көрдүјүм ишләр», «Әһ јажын достум», «Һәмәчидиклә», «Мән анамы севирәм», «Јазда гушлары гаршыламаға һечә һазырлашырыг» мөвзуларында јаздырдыгы һишаларда ушаг арзусу, ушаг истаји өз парлаг әксини тапмышдыр. Јазыларын мәтни илә тәһишлыг бизә тә'һишат верир ки, мұәллим ушагларын арзу вә истақләрини хејирхаһлыгә доғру дүзкүн истигамәтләндирмишдир.

Ушагларын гәлбиндә үлһи арзуларын көк салмасына һанә олмагә јапшы, онлара өз арзуларыни иләрә етмәји дә бөјүкәмәлијик. Елә етмәлијик ки, ушаг өз мәнәфејини коллективн мәнәфејинә ујғунлашдырсын, коллективн мәнәфејинә вә рә'јинә мұвафиг олараг өз арзусуну гурбан вермәји дә бачарсын.

Һәр шеји өјрәнмәјә һавәс кәтәрән көврәк гәлбли, кичикјашлы ушаглар онлары әһәтә едән бөјүкләрини шәһ вә ја тәмкип олмасына даһа тез дујур, онлара еығынараг севинч вә кәдәринә шәрик олмаға чалышырлар.

Ишдән јорғун вә һәјәчанлы кәлмин вәлидејиләр евә даһил олдугдан сонра өз ушаглары илә әјләнәркән онлардакы јорғунлуг вә һәјәчанлы аһлар аз мүддәт ичәрисиндә унутулур. Тәрбијәчиләр бачачаларда олан бу һәссәслығы артырмаға, ону даһа да һикишаф етдирмәјә чалышмалыдырлар.

Шәһбуз рајон Маһмудоба кәнд орта мәктәбинин мұәллими, баш мұәллим Сабир һачыјев ары-ајры мөвзуларда хејирхаһ ишләрин мөзмунуну ушагларә өјрәтмәкдә кифәјәтләнир. О, чалышыр ки, хејирхаһлыг, мәрһәмәтлик ушағын гәлбинә, руһна әбәдлик һопсун. Ушаг ләзим кәлән мөгамларда хејирхаһлыг вә мәрһәмәтликлик дујгуларындан сәхавәтлә истифадә етмәји бачарсын.

Бабәк рајону Нейрам кәнд орта мәктәбинин пионер баш дөстә рәһбәри Адилә Әлијеванын һазырлајыб һәјәтә кечирдији тәдбирләр дә јүксәк тәрбијәви тә'сирә маликдир. Онын тәһәббүсү илә әлачы шакирдләрини шәһ охујан шакирдләр үзәриндә һамилијини тәшкит едилмәси ушагларда һисан мұнасибәтләрини, хејирхаһ һисләрин дүзкүн формалашмасына сәбәб олур. Мәктәб радио говшагы вәситәснә фаал пионерләрин «Әһ јолдашлыг нә демәкдир», «Сәһни мәнәви дүнјан», «Достлуға сәрһад јохдур», «Биз бей-һәлмәләлчәлик» мөвзуларында етдикләри чыхышлар, китаб мұзакирәләри вә диспутларын кечирилмәси ушагларда һисан мұнасибәтләрини вә хејирхаһ һисләрини даһа да һикишаф етдирилмәсинә сәбәб олур.

Хејирхаһлыг һисанларын мәнәви дүнјасына бәзәјән интеллектуал биллик, бачарыгларла да сых бағлыдыр. Ушаглары еркән јашдан әмәјә, тәһсилә, тәбиәт көзәлликләринә дүзкүн мұнасибәтдә олмаға алышдырмалыгы.

Ушаг бағчасында идман бајрамлары вә әјләнчәләри

«Үмумтәһсил вә пешә мәктәби ис-
лаһатынын әсас истигамәтләри»ндә
көстәрилдији кими кәнч нәслин физи-
ки чәһәтдәй инкишаф етмин, сағлам,
никбән, әмәј вә Вәтәнин мүдафисә-
иә һазыр нәсил кими јетишмәсиндә со-
циализм чәмијјәтинин бөјүк марағы
вардыр. Бунула әләгәдәр мәктәбә-
гәдәр мүәссисәләрдә идман-сағлам-
лашдырма ишнини кејфијјәтинин вә сә-
мәрәлилијини һәртәрәфли јүксәлтмәк
зәруридир. Ушаг бағчасында физики
тәрбијә вәзифәләринин дүзкүн һәлли,
мәгәсәдјөилү һәрәки режимдәй асылы-
дыр. Овун әсасыны исә тәрбијәчинин
рәһбәрлији алтында вә ушағларын
мүстәгил һәрәки фәалијјәти процесиндә
мүхтәлиф формалы идман һәрәкәт-
ләри олан бәдән тәрбијәси мәшгәл-
ләри вә ојунлар тәшкил едир. Бәдән
тәрбијәси үзрә програмда физики тәр-
бијәнин мүхтәлиф формалары: бәдән
тәрбијәси мәшгәлләри, сәһәр кимнас-
тикасы, асудә вахт, бајрам вә идман
әјләнчәләри, ушағларын мүстәгил һә-
рәки фәалијјәти нәзәрдә тутулур.

Програмда садаланан физики тәр-
бијә вәзифәләри вә иш формаларынын
практик сурәтдә һәјата кечирилмәсиндә
бәзән ушаг бағчасы тәрбијәчиләри
чәтнәликләрлә растлашырлар.

Сумгајыт, Минкәчевир, Ләнкәран-
дакы ән јахшы ушаг бағчаларынын
физики тәрбијә үзрә тәчрүбәси мәктә-
бәгәдәр мүәссисәләрдә бәдән тәрбијә-
си үзрә асудә вахтларын вә бајрам-
ларын кечирилмәси методикасынын
тәкмилләшдирмәјә имкан верир.

Физики тәрбијә үзрә иш формалары-
ныңдан бири бәдән тәрбијәси үзрә
асудә вахтдыр. Бу иш икнәчч кичик
групдан башлајараг 20—30 дәгигә,
орта грунда 30—45 дәгигә, бөјүк вә
мәктәбә һазырлыг групларында 45—50
дәгигә мүддәтиндә, күнүн икнәчч һис-
сәсиндә вә имкан дахилиндә ачыг һа-
вада тәшкил олуиур.

Асудә вахт үчүн сечилмиш ојун вә
һәрәкәтләрин әксәријјәти ушағлара
таныш олмалыдыр ки, онларын изаһы

вә өјрәдилмәси үчүн чох вахт сәрф
олуиунасын. Ләкин кечирилән тәдбирә
ушағларын диггәтинин чәлб етмәк вә
онларын марағыны артырмаг мәгәсә-
дилә асудә вахт програмына ушағларә
аз таныш олан ојун вә аттракционлар
да дахил едилир. Бу заман ојунларла
јанашы ушағлар әшјаларла (лент,
балга, топ вә с.) вә әшјасыз мүхтәлиф
һәрәкәтләр ичра едилрәр. Ушағларә
өз габиллијјәтинин, өз һәрәки тәчрүбә-
синдән мүхтәлиф шәкилдә истифадә
етмәк бачарығыны көстөрмәк үчүн
имкан верилмәси вәчибдир. Оиларә
елә тапшырығлар верилмәлидир ки,
ичра заманы онун мүстәгил һәллини
тапа биләни, тәшәббүс вә јарадычы-
лыг көстәрсинләр.

Тапшырығын сечилмәси заманы тәр-
бијәчинин әјры-әјры ушағларын фәр-
ди хусусијјәтинин вә күндәлик һазыр-
лығыны нәзәрә алмасы вәчибдир.
Зәиф ушағларә онларын имканына үј-
гүн даһа асан тапшырығлар верилмә-
лидир ки, онлар һәмпишә керидә галан-
лар, удузанлар вәзијјәтиндә олмасын-
лар.

Бәдән тәрбијәси үзрә асудә вахт ке-
чириләркән ушағлар вә бөјүкләр ара-
сында зарафат, шәнлик, севинч, хе-
јирхай мүнәсибәт олмалыдыр. Елә шә-
раит јарадылмалыдыр ки, ушағларын
һамысы чәлб олунсун, өзләрини сәр-
бәст һисс етсинләр.

Ушағларын физики тәрбијәсиндә
бәдән тәрбијәси бајрамлары мүстәсна
јер тутур. Адәтән, ојунларда физики
тәрбијә үзрә иш јекунлашдырылыр.

«Ушаг бағчасында бәдән тәрбијәси
програмы»нда ил әрзиндә бир нечә
бајрамын кечирилмәси нәзәрдә тута-
лур: «Ғыш бајрамы», «Ғышыи јола
салынамасы бајрамы», «Јај бајрамы»
вә с. Адәтән, бајрам кечириләркән
мејдәнчә бајрағларла, күлләрлә, лент-
ләрлә, фәнәрләрлә бәзәдилир. Бүтүн
булар ушағларда шән бајрам әһвал-
рулијјәси јарадыр.

Бајрама һазырлыг тәдричән бәдән
тәрбијәси, мусиги вә с. мәшгәлләрдә

һоҗата кечирилик. Идман бајрамына һазырлыг групп тәрбијәчиләри төһөфиңдән мүдирин, методистин рәһбәрлији алтында кечирилик. Вәсаитләрин, атрибутларың, костюмларың һазырланмасында тәрбијәчиләрлә бирликдә ушаглар да фәал иштирак етмәлидирләр.

Бајрамлар бир, јахуд бир нечә еҗи-јашлы вә ја ғарышыг јаш групплары илә кечирилик. Бајрамын кечирилмәси үчүн әввалчәдән апарычы тәҗиб едилер. Бу вәзифәни тәрбијәчиләрдән, јахуд валидејиләрдән биринә дә һәвалә етмәк мүмкүндүр.

Бајрамын кедишиндә апарычы ушагларың фәаллығыны истигамәтләндирер, онлара өз јолдашларының мүвәфәғијјәтиниң вә уғуруна, шәрик олмасы, ғалибләрә хејрхәй мүнәсибәт бәсләмәји өјрәдир.

Бајрам програмында мөвсүми характерли идман һәрәкәтләри, мүхтәлиф шәһ һәрәкәтли ојулар, әләнчәләр, аттракционлар, јарышлар, рәңкарәңк физики һәрәкәтләр, емоционал дүҗү, хош вә күмраһ әһвал јарадан мусиги хусуси рол ойнајыр.

Бајрамын биринчи һиссәси өз вимпел вә нишанлары илә ирәлиләјән командаларын парады илә башланыр. Соңра ушаглар јашына мүвәфиғ оју вә идман һәрәкәтләри үзрә наиллијјәтләрини нумәјиш етдирирләр. Мүнтәзәм бәдән тәрбијәси мәһғәлләриндә мәнимсәнилмиш һәрәкәтләр хусуси һазырлығымыз бајрам програмына дахил едилер вә ушагларә бөјүк зәғр верер.

Бајрамын һөввәти һиссәси ушагларда бөјүк марәғ, парлаг төәссүрат, төәччүб вә севинч ојадан сүрприз сәчијјәси дашыја биләр.

Јарышларда, естафетләрдә биринчи јери тутан ушагларың рәбәғләндирилмәси формаларын ғабағчадан мүәјјәнләндирмәк ләзимдир. Бүтүн команданың, группун мүкафатландырылмасы тәрбијәви баһымдан фәјдали олар. Булар ушагларын бирләшмәсинә, онларда достлуғ вә коллективчилик һиссәләрини тәрбијәсинә шәраит јарадыр.

Бајрамын үмуми ләваһәмә мүддәти орта группларда 60 дәғигә, бөјүк вә мәктәбһазырлыг группларында исә 1 саат јарымдан чох олмамалыдыр. Ушағ бавчалары үчүн програмда «Атам, аһам вә мәһ—идманчы әнләсијяк» кими бајрамларын хусуси јери вардыр. Белә бајрамларда валидејиләр

ләр ушагларла бирликдә мүхтәлиф ојуи, естафет, аттракционларын фәал иштиракчылары сајымларлар.

Ушағ бағчасында идман бајрамына валидејиләри ушагларың фәал иштирәғитини төһәкиллиңә, ушағ бағчасының вә әнләни мәһнәтиңә физики тәрбијәни дахил едләмәси ишһиңә чәлб өдүнмәсиның сәмәрәли формасыдыр.

Ашағыда һәр јаш группу үзрә һазырланмиш идман бајрамлары вә әләнчәләриниң нумунәви сәһнарисә верилер.

ЈАҢ ИДМАН БАЈРАМЫНЫҢ ССЕНАРИСИ

Бу бајрам јәҗин соғунда, ушагларын мәктәбә кетмәси мүнәсибәтилә кечирилик. Ушағ бағчасының һәғәтһидәки мејданча ғабағчадан бајрамсајағы бәзәдилер. Тамашачылар вә иштиракчылар үчүн јер һазырлаыр. Мусиги сәдалары алтында бүтүн групп ушаглары јәҗ идман формасында мејданчаја дахил олулар.

Кичик групп ушаглары мејданчадакы ғабағ сыралары тутурлар. Онлар бөјүк группун чыгышына баһыр, һәрәкәтли ојуларда иштирак едир, мејданчаны һаһыдан әввал тәрк едирләр.

Бајрамын башланмасы

Һалғалар вә башға идман вәсаитләри тутмуш бөјүк групп ушаглары сыра илә мејданчаја дахил олу, дөврә вуруб дајанырлар.

I ушағ:

Јәҗдыр... Күнәш парлајыр,
Һава сағ, һәр јәһ ачығ.
Јашыл бағлар чагырыр,
Бизә дејир: Сәрә чык!

II ушағ:

Күнәш ғысыр, чымырик
Һәр күн дәһида, чајда.
Бизә әһһи сәләјер,
Аһаһ булаг да, чај да.

(М. Сәјидзәдә, «Јәҗ».)

III ушағ:

Пәјиз кәлир, јәја вилә едирәр,
Мәктәбчиләр артыг дәрә кедирләр.
Мәктәб јашы тәзә чәтан һәр бала,
Севинчһидән ушмағ истәр аз ғала.
Хошбәхт олу чү мәктәбә кедәләр,
Еһи өрәһиб дәрә дигтәт едәләр.

(М. Длабази.)

Соңра ушаглар «Кәңч идманчылар» маһнысыны (сөз. һикмәт Зијанын, мус. Муса Мирзәјевһидир. «Маһны төһфәси» китабы) охујурлар:

Полад кими бэдәшмиш,
Көлч идманчы адимиз вар.
Гувәтлинш, сағламиз биз,
Сырамыза кәлиш, достлар!

Нәгәрәт:

Бизә жарыш мејданчыдыр,
Дуэләр, чајлар, кен уфуглар.
Һәр ојунда, һәр јурушда
Үәүмүзә күлүр афәр.

Мәшг едирәк јорулмадан,
Бәријирәк күндән-күшә.
Јени-јени дәфәрләрә
Чатмаг учун сабаһ јенә.

Нәгәрәт:

Учал идман шәрифимиз,
Јахшыларда, узағларда!
Ғој долаһсын сорағымиз
Һәр обада, һәр дијарда!

Ушағлар мухтәлиф истигамәтләрә
јөнәләрәк вәсантләри апарыр вә меј-
данчанын конарында ајрылмыш бош
јерләри тутурлар.

Ушағлардан бири ирәли чыхараг
һүндүрдән дејир:

Идманш севирәк биз,
Бәркијир бәдәшмиш.
Кәлиш гиндг ушағлар,
Кәстәрәк һүрәри биз!

Бөјүк групув ушағлары чәлд меј-
данчаја чыхараг чәркәјә дүзүлүр вә
команда илә ојун мәшгәләјә—«Сәһәр
идманыша» башлајырлар. Апарычы
тәрбијәчи кичик ушағларла «Шах-
шах»ларла ојун кечирир. Көриә ушағ-
лар јерләринә гајытдыгдан сонра апа-
рычы дејир:

Рәнкбәрәнк һалғаларла
Ојнајырыг бах бәлә!
Мәш сәвә, сәг дә кәш.
Ғојмајаг дүшәчи јерә!

Бөјүк групп оғланлары мејдәчаја чы-
хараг һалғаларла «Дијирләт вә гачыб
чат» ојунуну нумәјиш еддирирләр.

Апарычы давам едир:

Ај гызлар бу бағрамда,
Шаһлинәг биз, күләк биз!
Илгә һоппанараг учун
Кәрәк сәј кәстәрәк биз!

Бир групп гыз ииләрлә «Ирәли-кери,
ким нечә бачарыр» ојунуну јеринә је-
тирир. Тәрбијәчи ашағыдакы сөзләри
сөјләјир:

Һәрә гачырсан, дајан!
Ај оғлан тәнуш, мәндә?
Достларымда сәвишлә,
Ојнајырам сәһәрдән.

Орта группун гызлары топларла ирә-
ли чыхыб мејданчада дөрд-дөрд чәр-
кәјә дүзүлүр вә топ илә «Ат-тут» оју-
нуну кәстәрирләр.

Апарычы әлишә ики рәнкли лент
адыб кичик ушағлары ојнамаға дәвәт
едир. Әләриндә һәмни лентләрдән
оған ушағлар ики чәркәјә дүзүлүр-

ләр. Лентләр ашағы салындыгда
ушағлар әләриндәки лентләри јеллә-
јәрәк гачышырлар. Апарычы лентләри
јухары галдырдыгда ушағлар топла-
шырлар. Апарычы мејданчанын мух-
тәлиф јериндән команда вәрәрәк оју-
ну бир нечә дөфә төкрәр еддирир.
Сонра ушағлар ики чәркәјә дүзүлүр-
ләр. Тәрбијәчи дәирәви бағланмыш
ип «јелләнчәји» кәчириб, ушағларла бу
«јелләнчәкдә» јелләнмәји тәклиф
едир. Ушағлар бир әли илә илдән, ди-
кәр әли илә ленти тутараг «Јелләнчәк»
ојунуну кәстәрирләр. Ојун гуртардыг-
дан сонра онлар мејданчаны тәрк
едирләр.

Апарычы дејир:

— Ушағлар арасында еләләри вар
ки, артыг бөјүјүб вә изызда мәктәбә
кәдәчәкдир. Һәмни ушағлар, чәлд, че-
вик, чәсарәтли вә сағламдырлар. Ин-
ди онлар јарышачағлар.

Оғланлар јумшаг топларла «Ким
даһа узаға атар!» ојунуну, гызлар илә
илләрлә «Ким даһа чох һоппанар»
ојунуну јеринә јетирирләр.

Орта группун ушағлары да јарыш-
ларда иштирак етмәк истәјирләр. Бу
мәгсәдлә онларла «Ким даһа тез бај-
раға гәдәр гачар» вә ја «Ај ишнји ган
хоруз» (Һ. Агајев. «Ушағ идман ојун-
лары». Баки, 1982) ојуну кечирилир.

Тәрбијәчи ушағлардан бирини орта-
ја чағырыр. О, «апарычы» ролуну апа-
рыр вә хорuzu төглид едәрәк әјләшир.
Иштиракчылардан бири «апарычы»-
ја јахшылашыр вә ашағыдакы шәри
оһујур:

Ај ишнји ган хоруз,
Кәдәлери мәрчан хоруз,
Сәп вә тездән дурурсан,
Гышырыб башлајырсан,
Ғојмајырсан јатмаға,
Ај чышым, мәстән хоруз.

Сонра «апарычы» галхыр, голлары-
ны јапларә ачараг, хоруз кими «Ғу-
гулу-гу» еләјир вә бир ајагы үстә һоп-
панараг ушағлары тутмаға чалышыр.
Иштиракчылар чалышыр ки, дәирә-
дән чыхмадан, «апарычы»дан гачсын-
лар. (Ојун мүддәти 10—15 дәгигә да-
вам едир).

Мејданчаја мәктәбә һазырлыг гру-
пу дахил олур.

Апарычы дејир:

Кәлиш верәк әл-әлә,
Дүзүләк сира илә.
Орталыгә ким кәдәш?
Бизә идман кәстәриш.

Онлар рәнкбәрәнк бајрағларла ид-
ман һәрәкәтләрини («Архаја-ирәли,

Духары во ашагы») ичра едирлэр. Сонда бајраглары галдыраарат жарымдаире шеклинде дүзүлүрлөр.

Бу заман бөжүк грунун ушаглары да гачыб онларын жанына кэлрлэр. Онларын элинде күл вэ сары жарпаглар олур. Ушаглар фырланараг дајаныр вэ учадан сөјлөјирлөр:

Совет еллериши көч нәслијик биз,
Севинчле долудур көрпә галбимиз.
Биз азад бүлбүдүк, өлкәмиз күлшөн,
Бу бајрам күнүндө кэлрик шән-шөн!

Мәктәбәназырлыг группундан ики нәфәр ирәли чыхыб дејир:

Ачыб доғма мәктәб гапыларына,
Зәнк вуруб сәсләјир өз баһарына.
Кэлрик, кэлрик, ај ама мәктәб,
Биз дө дарыхмышыг гојуна, мәктәб!

(Ахырынчы сәтри һамы бирликдә дејир).

Сонра ушаглар «Мәктәбә кедәчәјәм» нәғмәсини охујурлар (мусигиси О. Зүлфугаровун, сөзләри Илјас Тапдығындыр).

Мәктәбә кедәчәјәм,
Мән дө бу илдән.
Кедәчәјәм јашашы,
Достларыма мән.
Нәгәрәт:
Шәкилли китабларым,
Қарандашым вар.
Чантам бағчамыздан,
Бағышлајыблар.

Әзбәрдән өрөндүјим,
«Мәктәб» шејрини.
Дејәчәјәм сшифда,
Биринчи күнү.
Нәгәрәт:
Мәктәбә кедәчәјәм,
Мән дө бу илдән.
Кедәчәјәм јалашы,
Достларыма мән.

Иштиракчылар кечиб өз јерләрини тутурлар. Бундан сонра «Чәтин манәләр» ојуну кечирлир.

Анарычынын командасы илә бөжүк групп ушаглары ики даирәјә дүзүлүрләр: бири кичик, дикәри ишбәтәи бөжүк; орта группун ушаглары исә онлары бөжүк даирә илә эһатә едирләр. Биринчи даирәдә дуран ушаглар әл-әлә вериб әлләрини јухары галдыраарат «ганы» дүзәдирләр. Иккинчи даирәнин иштиракчылары сағ дизләри үзәриндә отурараг «ганы» дүзәдирләр. Үчүнчүләр ајагларыны чарпазлајараг јерә отурур вә әл-әлә тутурлар. Ортада дуран ушаглар һүндүрдән сөјәјирләр:

Совет јурдуна
Бөј атырыг биз.
Нә бәхтәвәрдир
Азад нәслимиз.

Вәтән ана-тәк
Бәсләјир биз.
Даһа хош күнә
Сәсләјир биз.
Азад, фәраһли
Күлларимиз вар.
Нә бәхтәларик,
Биз, ај ушаглар.

(Т. Мүтәәлимов).

Хошбәхт бир өлкәнин,
Ушаныгыг биз.
Севинчле долудур,
Кичик галбимиз.
Партија чәхармыш
Биз ағ күнә.
Бу севинли күнә,
Бу парлаг күнә.

(М. Сејидзадә).

Сонунчу сәтри һамы биркә сөјлөјир. Мусиги сөдалары алтында ушаглар мејданчаны тәрк едирләр.

Идман бајрамы: «Шән топ»
(Бөжүк групп)

Бу бајрамы јәј фәслиндә кечирирләр. Идман мејданчасы рәнкли бајрагларла бәзәдилр, идман вәсаити илә тәчһиз едилр. Мејданчанын әтрафында бајрам иштиракчылары әјләширләр.

Ушаглар марш мусигисини мушәјжәти илә идман формасында ики чәркә бир-бирини ардынча аддымлајыр вә јерләриндә әјләширләр.

Тәрбијәчи:

«О нәдир ки, вурдум јерә
Галхды көјә».

Тапын көрәк нәдир, нәдир бу, ушаглар? (Топ).

Ушаглар «Ојнаг топум» нәғмәсини охујурлар.

(Сөз, М. Сејидзадәнин,
мус. С. Качыбәјовундур).

Ојнаг топум, ојнаг топум,
Әлван рәнкли тыраг топум.
Атдым, тутдум, дүшдүм јерә
Галхды кетди бирдән-бирә.

Ојнаг топум, дүшдүм јола,
Дөндүм саға, дөндүм сола.
Узатдыма мөлдөн топум,
Гачма дајан, сәни тутум.

Тәрбијәчи:

— Ушаглар, топла чох мараглы идман ојунлары вардыр, кәлин онлары јадымыза салаг (волејбол, футбол, баскетбол, от үстүндә хоккеј вә с.).

Тәрбијәчи:

— Дүздүр ушаглар, ојунлар чохдур. Инди кәлин «Тона чат» ојунуну ојнајаг.

Бүтүн иштиракчылар ики бәрәбәр дәстәјә бөлүнүрләр. Бир-бириндән 2—3 метр аралы чәркәјә дүзүлүрләр. Һәр ики чәркәнин гаршысында 6—8 метр мөсафәдә диаметри 1 метр олан 2 даирә чәкилр. Тәрбијәчи 2 топдан башга бүтүн топлары даирәдә дүзүр.

Галап ики топу исә һәр чәркәнин габагында дажанан иштиракчылара верир вә өзү даирәдән 1 метр габагда дажаныр.

Тәрбијәчинин фити илә жарыш башлаптыр: һәр ики дәстәнин иштиракчылары топу јердә дијирләдәрәк, габага гачырлар. Өз даирәләринә чатараг, топлары дәјишиб, елә һәмин гајдада кери гачырлар вә топу габагда дажанан иштиракчыја верирләр, өзләри исә чәркәнин ахырында дажанырлар. Ојуну тез баша вуран дәстә галиб сајылыр (ојун 10—15 дәгигә давам едир).

Соңра ушаглар әлләриндә топ ики вә ја дөрд чәркәјә дүзүлүб Огтај Зүлфугаровун «Идман» маһнысыны охујурлар:

1

Ким севирә идманы
Бир, ики, үч, дөрд.
Поладдан олар чаны,
Бир, ики, үч, дөрд.

Нәгәрәт:

Бир, ики, үч, дөрд.

2

Идманы севярик биз
Бир, ики, үч, дөрд.
Бәркәјир бәдәнимиз
Бир, ики, үч, дөрд.

Нәгәрәт:

Бир, ики, үч, дөрд.

Ушаглар ики чәркәјә дүзүлүр. Габагда дуран ушагларын әлиндә топ олур, тәрбијәчинин ишарәси илә топу башларынын үстүндән бир-биринә өтүрүләр, һансы команда тез топу өтүрсә, о команда галиб кәлир.

2-чи жарыш: мејданчада бир биринин ардынча 1 метр мөсафәдә кеглиләр дүзүлүр.

Ушаглар ајаглары илә онларын арасындан топу кечирирләр, һансы команда тез вә кеглиләрә тохунмадан топу кечирсә, о галиб сајылыр (галибләр медалларла тәлтиф олурлар).

3-чү жарыш: Огланлар топларла јашыл мејданчаја дахил олуб «Кәчә футболчу»лар маһнысыны охуја-охуја (сөз. Тејмур Елчинин, мус. Огтај Зүлфугаровундур) футбол ойнајырлар.

Говур топу, говур топу,
Кәчә футболчулар.
Гојмур топу, гојмур топу,
Кәчә футболчулар.

Нәгәрәт:

Вур, вур, беш нөмрә,
Вур, вур, вур, вур беш нөмрә,
Тез өтүр топу, тез өтүр топу
Вур, вур, вур!

Сага бахыр, сола бахыр,
Узун гаһычы.
Јерә јыхыр, јерә јыхыр,
Өзүн гаһычы.

Нәгәрәт:

Дур, дур, гаһычы
Дур, дур, дур, дур гаһычы.

Тез ол тут топу, тез ол тут топу,
Тут, тут, тут,
Фит чалында,
Фит чалында,
Гуртарды ојун.
Футболчулар,
Футболчулар,
Топу динч гојун.

Нәгәрәт:

Үч гол вурмушуг,
Үч гол, үч гол вурмушуг.
Сизин гаһыдап,
Сизин гаһыдап,
Үч, үч, үч!!!

Жарыш гуртардыгдан соңра ушаглар жарым даирәјә дүзүлүрләр.

Тәрбијәчи:

«Көрпә нәфәсләрилә
Әтирләсин јер үзү.
Горујат көрпәләри,—
Кәләчәк өмрүмүзү».

(Т. Мүтәллибов).

1 ушаг:

«Јер үзүни шән ушагларыјыг,
Совет јурдувун ишигларыјыг,
Олсун бизим тәк азад, бахтјар,
Бүтүн дүнјада, бүтүн ушаглар!»

(Никмәт Зија).

II ушаг:

Хошбахтлар бизим еләр,
Сүрүрүк биз хош күнләр,
Шән јашајыр көрпәләр,
Бағчамыз олуб күлшән,
Кечир һәјәтимыз шән,
Бәсләјир бизи Вәтән.

Бајрама А. Шангин сөзләринә, Ч. Чананкировун мусиги бәстәләдији «Вәтән нәғмәси» маһнысы илә јекун вурмаг олар.

Чәлләриндир шән,
Һәр јерин күлшән,
Сән нә кәләсән,
Еј ана Вәтән.

Бөјүтдүн бәни,
Вердип гол гаһад.
Јохдур гөм изи,
Шәндир бу һәјәт.

Галбим, чапмаган,
Еј ана јурдум,
Исти гојунда,
Шән јува гурдум.

«Биз сағлам бөјүјүрүк»

(Кичикјашлы ушаглар үчүн идман әјләнчәси).

Ушаглар зала дахил олуб өз јерләринә әјләширләр. Апарычы «гатар» илә мөшәјә әјләнчәли кәзинтијә чырмагы тәклиф едир. Көрпәләр тәрбијәчинин ардынча чәркәјә дүзүлмәклә гатарын «вагонларында» јерләрини тутурлар.

Ушаглардан бири «паравозу», дикәри—«кондуктору» тәмсил едир. Паравоз фит верир. Гатар маһнысынын (мус. Фикрәт Әмировун, сөз. З. Чаббарзадәнин, «Маһны тәһфәләри» китабы) сөзалары алтында көрпәләр зала һәрәкәт едир вә охујурлар.

Гатар кәлир ушагдан,
Так-так, так-так, так-так, так.

Көзлөйрөм байлаган,
 Так-так, так-так, так-так, так.
 Талас-талас, ај гатар,
 Жел кими эс ај гатар. (2)
 Жол калдин күндүз-кеч,
 Так-так, так-так, так-так, так.
 Урајим вурур неч,
 Так-так, так-так, так-так, так.
 Атаи калир сөфөрдан,
 Көзлөйрөм сөфөрдан,
 Јахынлашыр гатар бах,
 Так-так, так-так, так-так, так.

Амырда «кондуктор» дајаначагы илдуугуну едан едир. Ушаглар «Вагонлардан» чыкырлар.

Апарычы: Ушаглар! Биз мешајо калмишик. Бурада јашыл чөмөңлик вар. Биз бу күн чөмөңлијо чатмаг үчүн карөк «батаглыгдан» сонра исе «чајдан» тулланыб кечөк. Калин идманла машгул олаг ки, бу «батаглыгдан», «чајдан» асаңдыгла кечө билөк.

Ушаглар бүтүн зал боју гачышырлар. Тәрбијөчи «Ким севирсө идманы» (мус. О. Зулфугароваун, сөз. Тејмур Елчинидир) маһнысыны ифа едир.

Ким севирсө идман!
 Бир, ики, үч, дөрд.
 Полладан олар чаны
 Бир, ики, үч, дөрд.

Идманы севириб бил,
 Бир, ики, үч, дөрд.
 Бөркөңгө бәдөнмаз,
 Бир, ики, үч, дөрд.

Ушаглар һамин мусиги сөдалары алтында тәрбијөчинин көстөрөңи илман һәрәкәтларини төкрап едирләр.

Апарычы: Ушаглар, иади исе, сөбәләринини вә гозаларла доду вөдәләринини көтүрүң, келәк чөмөңлијо. Елтијатлы олун, бура «батаглыг»дыр! Бурадан елө кечмөк лазымдыр ки, ајагларыңыз иеләнимасин. Беләликлә, мувазинәти сахламаг үчүн «Енисиз јол» ојуну нүмәјини өттириләр. Сонра ушаглар бир-биринин ардынча дүзүлөрөк «батаглыгдан» (узунлугу 2—3 метр, ени 25—30 см олз кимнастика снамјасы илә) кечирләр.

Апарычы: Афөрин ушаглар! Иея ким ајагларыны ислатмады. Инди исе кәлин бу «чајдан» кечмајо чалышаг (дөшмајо араларында бир тәрәфдә 10, дијәр тәрәфдә 40 см. мөсафә сахлапкан кәндир гојулур). «Чајдан һөһпайма» ојуну јеринә јеттириләр. Тәрбијөчи ушаглара «чајын» сили вә евенз һиссәсиндән тулланымагы төклиф едир.

Апарычы: Сиз јәттин ки, јорулмусуңуз! Кәлин бу «чајын» саһиләдә динчәләк.

Ушаглар «саһилдә» әјләширләр. Бөјүк ушаглар онлар үчүн «Самур»

маһнысыны охујур (мус. Рауф һамин-јевин, сөз. М. Раһиминдир («Маһни төһфәси» китабы, сәһ. 35).

На шириндәр сујун, Самур,
 Бах, учалар бојун, Самур.
 Чөлдөриндә отларырлар,
 Гузу, кечи, гојун, Самур.
 Чај гатары кәзмөк олар,
 Сәрин суда үзмөк олар.
 Һәр элөјо, һәр килөјо
 Бөјүк дастан јамаг олар.
 Гушлар бура коччөкдир,
 Ширин сулар ичәчөкдир.
 Бөјүк дурна гатарлары
 Бурадан кәлиб кеччөкдир.

Сонра көрнөзәр «Ким даһа узага ата биләр?» ојунуну көстөрүрләр. Ушаглар апарычы илә биркө вөдрәдәки гозалардан көтүрүб «чајо» атырлар. Һәр бир ушаг гозаны даһа узага атмага чалышыр (1,5—2 метр).

Бу ојуну эвәзинә башга ојун да кечирмөк олар. Мәсәлә, «Ким чөк көбөлөк јыгар?» (Көбәләкләри бош сап чархындан, рәңкли кағыз вә картондан вә с. дүзәлтмөк олар). Ојуну башламаздан эвәл көбөлөкләр залын һәр тәрәфиндә даһаныг һалда јерләштириләр. Апарычынын ишарәси илә көрпөләр көбәләкләри сөбәтларинә јығырлар. Ојуну сонундә көбәләк доду сөбәтләри лазым олан јерә јығырлар.

Апарычы: Ушаглар, баһын, бу да јашыл чөмөңлик! Бурада сизи көзәл јелләнчөк көзлөјир (бәстөкар Т. Гулијевин «Валс») мусигиси алтында ојун јеринә јеттириләр. Тәрбијөчи башы үзәриндә чичәк, јарнаг вә рәңкбөрөңк лентләрлә (һәр тәрәфдән узунлугу 1,5—2 м) бөзәдһамин һалга тутур. Ушаглар һәрәси бир лентдән јалышаг бир-биринин ардынча дүзәләр вә һөчә үзәриндә јүңкүләг гачырлар («сүрүшүрләр»).

Апарычы: Әзиз ушаглар, марәғли кәвинтимиз баша чатлы.

Ушаглар рәңкли бајрагларла, З. Бағыровун «Тәнтәвали јүрүш» мусиги сөдалары алтында залда дөвр едирләр.

Илман бајрамы баша чатыр.

«Биз саглам бөјүјүрүк»

(Бөјүкјавагы ушаглар үчүн илман әјләнчәси).

Илман мејданчәси рәңкбөрөңк һалгалар, топлар, бајраглар, илманла машгул олан һағыл гөһрәмонларынин тәсвирләри илә бәзәдиләр. «Марш» мусиги сөдалары алтында илман формасында бөјүк групуи ушаглары мејданчаја даһил олурлар. Ушаглар чөкә илә мејданчәдан кечиб үзләри тә-

машачыларга тэрэф дөрд сырага дүзүлүрлөр. Һәр сырада дажанмыш иштиракчыларын элинде ажры-ажры вәсантләр (мәсәлән, I сырада гырмызы лентләр, II сырада рәикбәрәнк топлар, III сырада һалгалар, IV сырада исе иләр) олур.

Ушаглар «Көнч идманчылар» маһнысыны охујурлар (сөзләри Рафиг Зәканын, мусигиси Әзиз Әзизовундур).

Бизим сәсимиз кәлир
Өлкәни һәр јериндә.
Авазымыз јүксәлир.
Еши вәфәрләриндә!

Нәгәрәт:

Идманга мәстәлуғ биз,
Идман биз чәк берир.
Сабаһевәр исләмиз
Бу күн имтәһәк берир.

Бизә тәрхусу јөхдур,
Гарларим, јағашларим.
Галбијих, а достлар,
Кәләчәк јарышларим.

Нәгәрәт:

Бајрағымиз күнәш төк,
Шөбәг сачыр дағлар,
Јадым вәфәрләр биз,
Чәкир шәһли чағлар.

Һәр дәфә нәгәрәтдә ашағыдакы һәрәкәтләри јеринә јетириләр. I сырада дурмуш ушаглар топу јухары атыр вә јерә вуруб тутурлар (4 дәфә), II-ләр һалгалары јухары галдырыб чиниләринә ендирир, сонра һалганын ичәрисиндән кечиб ашағы салырлар. III сырада илләри тутмуш ушаглар иллә һопһанма һәрәкәтләрини јеринә јетириләр. IV сыра лентләрлә әләрини һөвбә илә саға, сода, габага вә јухарыја һәрәкәт етдириб, сонра ашағы салырлар (4 дәфә).

Мусиги гуртардыгдан сонра ушаглар вәсантләри тәрбијәчијә вериб јерләриндә әјләширләр.

Апарычы:

— Әзиз ушаглар! Гој јај күнәши сизин маһныларыны ешитсин, сизи шән, чевик, күмраһ вә бачарығлы көрсүн!

Сонра «Шәһлик» ојуну вүмајиш етдириләр. Ушаглар әл-әлә тутуб даирә дүзәлдир вә тәрбијәчинни ишәрәси илә «Шәһлик» маһнысыны (мус. Муса Мпрзәјев, сөз. Гикмәт Зијәтиндур) охујур, маһнынын сөзләринә ујғун һәрәкәт етдирирләр:

Кәлип, кәлип, ушаглар,
Шәһлик едәк биз јәһ!
Шәһлик нәгә охујат,
Бу сәһлик Вәтәнә.

Нәгәрәт:

Көрүн нәчә бахтијар
Кәләк күнләримиз вәр!

Ушаглар јаллы кедәрәк голларыны бир-биринин чининә ашырырлар.

Һәр күн дүшәркәмиздән
Кур сәсимиз умалир.
Далгаланып көј Хәзәр,
Бахыб бизә әл чалир.

Нәгәрәт:

Көрүн нәчә бахтијар
Кәләк күнләримиз вәр!
Гәлбимиз ойнајар
Шән ојунлар, көрүшләр.
Јолухуз кәләјар,
Сәһәртләр, јурушлар.

Нәгәрәт:

Көрүн нәчә бахтијар
Кәләк күнләримиз вәр!
Вәр олсун јараданлар
Бизим хошбәхт сәһәри!
Ундулмаз һеч заман,
Шән ушағым илләри.

Нәгәрәт:

Көрүн нәчә бахтијар
Кәләк күнләримиз вәр!

Мејданчаја бир оғлан вә әлиндә топ тутмуш бир гыз дахил олур. Гыз топу јерә вура-вура охујур: «Һоп-һоп-һоп» (мусигиси Нәриман Мәммәдовун, сөзләри Мәдинә Күлкүнүндур).

Кәлип, кәлип, ойнајар
Һоп-һоп-һоп!

Чинәкләшәк бағна-бағ,
Һоп-һоп-һоп!

Топухуз вәр әг, сары,
Чағарын ушағлары.

Гаҗарам, сән тут мани,
Һоп-һоп-һоп!

Кәләк бу көј чамани,
Һоп-һоп-һоп!

Топланы да авараг,
Сәһисән оғул, ушағ.

Сонра топу оғлана атыр, оғлан топу вура-вура охујур:

Мәстан, сән дә кәл кәләк,
Һоп-һоп-һоп!

Нәгә дејәк, рәг едәк,
Һоп-һоп-һоп!

Чағарын ушағлары,
Кәләк уңа дағлары!

Топу галдырыб јухары атыр вә тутур. Бу заман стулда әјләшән ушаглар ояларын јанына топланыр вә «Чыгырда» ојуну кечириләр.

Бүтүн ојунчулар ики бәрәбәр командалаја бөлүнәр. Пүшкә дүшән командалардан бири о бириндән 1 м аралы даирәдә гарышыг шәкилдә дурурлар. 2-чи команда икнини даирәдә јерләшир.

Оялар тәрбијәчиндән топ алыр вә I даирәдәки иштиракчылар көрмәсин дејә, тез бир-биринә өтүрүрләр. Тәрбијәчинин «Олар!» ишәрәсинә әсәси, топ сәһиб олан ојунчу, ону кичик даирәдә дуран ојунчуја тәрэф атыр вә топун һәмин ојунчуја дәјмәсинә чалышыр. Сонра бүтүн команда II даирә хәттиндән кәнара чыхмаг үчүн гаҗырлар. Әкәр I даирәдә дуран ушағ топла вурулас вә чаваб олараг II даирәдә оялардан һеч кими вура билмәз-

сә, ојундан чыхыр. Ојун о вахта гәдәр давам едир ки, командалардан 8—10 адам вурулсун. Сонра командалар јерләрини дәјиширләр (ојун 10—15 дәгигә давам едир).

Көзләнилмәдән мејданчаја милли кејимдә 1 ушаг «Чыртдан» дахил олур:

— Салам, ушаглар! Мәни таныдыныз? Мән сизин шәлијә гонаг кәлмишәм (о идман формасы кејмиш ушаглара јахылашараг әли илә формалара ишарә едиб разы һалда дилләнир).

— Көрүн нечә дә көзәлдир! Сиз идманы севирсиниз? (Бәли).

— Мән дә севирәм. Истәјирсиниз бачарығымы сизә көстөрим. Бахың!

Чыртдан топу көтүрүб атыб-тутур, илә һолпаныр, гачыр, тулланыр, сонра јерә отуруб дәриндән нәфәс алараг:

— Ај, јорулдум! Бу күн нә јаман истидир!

Иштиракчылардан бир оғлан вә бир гыз она јахылашыб сағында вә солуида дурурлар. Гыз сорушур:

— Чыртдан, ај чыртдан, неч билирсән сәнә ијә исти олду? Она көрә ки, чох кејинмисән. Неч исти һавада да адам бу гәдәр кејинәр?

Чыртдан:

— Нә едим, нәәмни сөзүндән чыхә билмәдим! Нәнәм һәмишә дејир ки, адам чох кејинәндә она неч вахт сојуг олмаз.

Оғлан: — Билирсән биз неч сојугдан горхмурут. Она көрә ки, идманла мәшгул олур, бәдәнимизи мөһкәмләндиририк. Кәл сојунмагда сәнә көмәк едәк (гызла оғлан Чыртданы сојундурурлар. Чыртдан идман формасында галыр. Көјнәјинин архасында 5 рәғәми јазылмышдыр).

— Сағ олун ушаглар, эчәб јүнкүләшдим! Инди јарышаг көрәк кимкимә галиб кәләр!

Чыртдан вә оғлан велосипедә отурут, галан ушаглар ики командаја бөлүнүр:

Чыртданын вә оғланын командасы јарыша башлајыр. «Ким мејданчанын соңуна тез чатар» сетафети кеширилир (онлар тәрбијәчиләрин рәйбәрлији илә маһны охујур, рәгс едирләр).

Ушаглар марш мусигиси алтында мејданчаны тәрк едирләр.

Азәрбајчан ССР Маариф Назирлији Республика Мәктәбәгәдәр Методкабинети.

Мәктәбә һазырлыг группларында садә мәсәләләрин тәртиби вә һәлли

Шаһин ТАҒЫЈЕВ

Азәрбајчан ЕТПЕИ-нин баш елми ишчиси, педагожи елмләр намизәди

Багча дөврүндә ушагларда садә ријази тәсәввүрләрин формалашдырмасы онларын мәктәбә һазырланмасынын әсас мәрһәләләриндән биридир. Һазырда 6 јашдан тәлимә кечмәклә әлағәдар буна хүсуси диггәт јетирилмәси зәруридир. Бу мәрһәләдә 6 јашдан тәлимә башлајан мәктәбләр вә ушаг бағчаларында тәшкил едилмини синифләрин ријазитәт үзрә тәдрис програмлары мәктәбә һазырлыг группларынын тәрбијәчиләри тәрәфиндән нәзәрә алынмалыдыр. Ушаг бағчаларында тәлим вә тәрбијә программ үзрә мәктәбә һазырлыг группларында өјрәдилмәси нәзәрдә тутулан әсас ријазитәт анлајышлардан бири топлама вә чыхмаја аид садә һесаб мәсәләләринин тәртиб олунмасы вә һәллидир. Програма буна 17 мәшгәлә ајрылыр. Бу заман ушагларда садә һе-

сәб мәсәләләри һаггында тәсәввүрләр јарадылмалы, онлара әввәлчә топлама, сонра чыхмаја аид садә мәсәләләри тәртиб етмәк, мәсәләнин суалына чаваб вермәк вә верилән чавабы тәм, әһтәли вә дүзкүн ифадә етмәк өјрәдилмәлидир. Сонраки мәшгәләләрдә мәсәләнин гурулушу илә (шәрт вә суал) ушаглар таныш едилир, бу сәһәдә онларын тәсәввүрләри мөһкәмләнир, онлара мәсәләнин суалына дәгиг чаваб вермәјин өјрәдилмәси давам едирлир. Мәсәләдә суалын һесабы мәнасы ачылыр, сүжетли шәкилләрә әсасән мәсәлә тәртиб етмәк бачарылары ашыланыр; 10 дәирәсиндә дүзүнә вә тәрсинә сәјмаг бачарыларынын мөһкәмләндирмәклә бағлы мүхтәлиф мәзмунлу мәсәләләр тәртиб вә һәлл етмәк өјрәдилир.

Програмын бу тәләбләри бахымын-

дан республиканын ушаг багчаларында ријазн тәсәввүрләрнн, садә билнк вә бачарыгларын ашылавмасы вә формалашдырылмасы вәзижәти өјрәнилмишидр. Мәлум олду ки, садә һесаб мәсәләләриннн тәртиб едилмәси вә онун һәллн саһәсиндә ушагларын элдә етдикләри билдикләр программын тәләбләрннә чаваб вермир. Бу да јени програмларла нини бәзи хүсусијәтләрннн тәрбијәчиләрә там ајдын олмамасыдыр. Буна бахмајараг ушагларла садә һесаб мәсәләләриннн тәртиби вә һәллннн өјрәдилмәси саһәсиндә Қировабад шәһәри 15 нөмрәли (тәрбијәчи Т. Мирзәјева), Бақы шәһәри 59 нөмрәли (тәрбијәчи К. Гасымова) ушаг багчаларында тәдирләјиг ишләрә раат кәлмәк олур. Нәмни багчаларда тәрбијәчи мәсәлә тәртиби һаггында ушагларда илк тәсәввүрләрнн јәрәдылмасына белә башлајыр:

— Назим, мәним столумун үстүнә 4 балача топ гој. Рә'на, сән дә бир данә топ кәтир, онларын јанына гој. (Ушаглар, јеринә јетирирләр).

Сонра тәрбијәчи ушагларла суал верир:

— Назим вә Рә'на нә етдиләр? (Назим столун үстүнә 4 топ гојду. Рә'на да бирини кәтирди гојду).

— Рә'на да бир топ гојандан сонра топлар чоһалды, јохса азалды? (Чоһалды).

— Ушаглар, Назим вә Рә'нанын көрдүју иш һаггында мәсәлә дүзәлтмәк олар. Иди гулаг асын, мән буна айд мәсәлә дүзәлдәчәјәм: «Назим столун үстүнә 4 топ гојду. Рә'на да бир топ кәтирди. Назим вә Рә'на чәми нечә топ кәтирди?» (5 топ).

— Көрүсүнүз, мән мәсәлә дүзәлтдим, сиз исә һәлл етдиниз. Мәктәбдә дә шакирдләр мәсәләләр һәлл едирләр. Сиз дә мәсәлә дүзәлтмәји вә һәлл етмәји өјрәнәчәксиниз. Бунун үчүн мәсәләннн һансы һиссәләрдән ибарәт олдуғуну јакшы баша дүшмәлисиниз. Кәлин јадымыза салаг, мән мәсәләни нечә дүзәлтдим. Әввәлчә мән дедим ки, Назим столун үстүнә нечә топ гојду вә Рә'на нечә топ кәтирди. Онларын чәми нечә топ кәтирдикләринн мән демәдим, сорушдум: «Назим вә Рә'на чәми нечә топ кәтирди?». Мәсәләдә һәмишә нәји исә сорушмаг лазымдыр. Буну јакшы баша дүшмәк вә јадла сахламаг лазымдыр. Мән мәсәлә тәртиб етдим, сиз исә онун суалына чаваб вердиниз, дединиз ки, «Назим вә Рә'на чәми 5 топ кәтирди». Де-

мәли, сиз мәсәләни һәлл етдиниз. Кәлин иди башга бир мәсәлә дүзәлдәк.

— Күләсүм, столун үстүнә 5 кукла гој. Иса, сән дә бир кукла кәтир соя төрәфдән гој. Ушаглар, Күләсүм вә Иса һаггында мәсәлә дүзәлдди. Муса, онлар нә етдиләр? (Күләсүм столун үстүнә 5 кукла гојду. Иса да бир кукла кәтириб онларын јанына гојду).

— Муса дүз деди, анчаг бу, һәлә мәсәлә дејил, бизим билдикләримиздир. Бас биз нәји билмирик? Нә һагда еорушмаг олар? (Күләсүм вә Иса бир јердә нечә кукла кәтирдиләр?).

— Ким буу тәкрар едәр? Бас ким мәсәләни бүтөвлүкдә тәкрар едәр? Мәсәләннн суалына сиз нечә чаваб верарсиниз?

Сонра тәрбијәчи пәјлама материаллары үзәриндә ишә башлајыр:

— Иди сиз өз еләдикләриниз һаггында мәсәлә дүзәлдәчәксиниз. Карточкаларынызы гаршыныза гојуб тапшырыга гулаг асын.

— Јухары золаға 6 шар шәкли, ашагы исә 1 шар гојун.

Тапшырыг јеринә јетиридикдән сонра тәрбијәчи сорушур:

— Јухары золаға сиз нечә шар гојдунуз? Ашагы золаға нечәсини гојдунуз?

Сонра мәсәлә тәртиб етмәк тәклиф олунур вә исә едилир:

— Әввәлчә гисәча нә етдијинизи данышын вә фикирләшин, нәји сорушмаг олар? («Карточканын јухары золагына 6 шар, ашагы золагына исә бир шар гојдум. Јухары вә ашагы золағларла мән чәми 7 шар гојдум»).

Көрүнур ки, ушаглар мәсәләннн суалына гојмадан, бирбаша онун чавабыны дејирләр.

— Мәкәр сәндән сорушан олду ки, јухары вә ашагы золаға нечә шар гојмусан. Јенидән даныш, сән нә етди вә сонра фикирләш, нәји сорушмаг лазымдыр? (Ушаг нә етдијини сөјләјир вә ахырда «Јухары вә ашагы золағларла чәми нечә шар гојдум?»—дејә мәсәләннн суалына мүјјәнләшдирир).

— Бахын, ушаглар, артыг биз мәсәлә дүзәлтдик. (Мәсәлә бир нечә ушага тәкрар етдирилир).

— Сиз ашагыдакы золаға бир данә дә шар гојандан сонра карточкада шарлар чоһалды, јохса азалды? (Чоһалды).

— Ким мәсәләннн суалына чаваб верәр? (Карточкада чәми 7 шар олду).

— Ушаглар, сизинлә бу күн нәји өјрәдик? («Мәсәлә дүзәлтмәји», «Мә-

сала дүзөлтмөжү, һәм да һалла етмөжү»
вә с.).

Совра тәрбијәчи 3, 4 вә 5 әдәлләрин
өзүндә кичик әдәлләрдән ибарәт
олмасы һагда ушагларын тәсәвүрләр
ини мөһкәмләндирмөжә, онарын саг
да, солда, бири о биринә әкс тәрәфдә
дурма кими фәза тәсәвүрләрини да
гигләндирмөжә башлајыр.

Һөвбәти мәшгәләдә тәрбијәчи һесап
мәсәләләри тәртиб етмөжүни ушагларә
өйрәтилмәсини давам етдирир, мәсә
ләнин мазмунундакы әшјаларын миғ
дар дәјизмәләринә ушагларын диггә
тини чәлб едир, онарә мәсәләнин су
алына әтрафлы чавәб вермөжү өйрә
дир:

— Бу күн да биз көрдүјүмүз ишләре
даир мәсәлә дүзәлтдиб чалышчаныг
ки, суала там чавәб верәк: Лалә,
габдан 4 бајраг көтүр, Ибраһ, сән да
бир бајраг көтүр вер Лаләјә. Ушаг
лар, Лалә вә Ибраһни көрдүјү ишә
анд мәсәлә дүзәлдин. Әввалчә тысача
дејин ки, Лалә вә Ибраһ вә етдиләр
(ушаглар дејирләр).

— Дүздүр, булар бизим билдиклә
римиздир. Бәс һәзи билмәк ләзимдыр?
(Лаләнин нечә бајрагы олду).

— Ким бүтүн мәсәләни тәкрар едәр?
(Ушаглардан бири чавәб верир, бир
нечә ушаг да тәкрар едир).

— Ибраһ да бир бајраг верәндән
совра Лаләнин бајраглары чохалды,
јохса азалды? (Чохалды).

— Мәсәләнин суалына ким чавәб
верәр?

Бу һалда тәрбијәчи чалышыр ки,
ушагларын чавәбы әһтәли, конкрет
вә дүзүк олсун (Лаләнин чәми 5 бај
рагы олду). Тәрбијәчи аналогжи гәј
дада бир мәсәлә дә тәртиб вә һәлл ет
дирир, соңра һәлмә материјаллары
үзәриндә ишә кечәрәк ушагларын 10
даирәсиндә әдәлләр ардычыллыгы вә
онларын ваһидләрдән (бирләрдән)
ибарәт олмасы һаггында тәсәвүрләр
ини мөһкәмләндирәлмәсинә башла
јыр.

Һөвбәти мәшгәләдә артыг тәрбијә
чи мәсәләнин гурулушу (шәрт вә су
алдан ибарәт олмасы) илә ушаглары
таныш едир, мәсәләнин суалына дү
зүк вә әтрафлы чавәб вермөжү өйрә
дилмәси ишини давам етдирир: 5-ә
гәдәр олан әдәлләрин тәркибинин өзү
ндән кичик ики әдәлдән ибарәт олмасы
һаггында билдикләрини мөһкәмләндир
ир, ушагларә әлдә олан һәндәси фи
гурлардан јени фигурлар дүзәлтмөжү
өйрәдир.

О, әввалчә столун үстүнә 4 ојунчаг
гојур, ушагларә онары сајдырыр.
Совра ушагларә көзләрини јумдурур.
Ојунчаглардан икисини көтүрүр вә
көзләрини ачмагы тәләб едир, онар
дан нечә ојунчагын кизләдилдијини
сорунур:

— Сиз ики ојунчаг кизләтмисиниз.

— Сиз буну нечә тапдыныз? (4 ојун
чаг варды. Сиз икисини кизләтмисин
из, икиси да галыб).

Совра тәрбијәчи аналогжи чалыш
маны 5 ојунчаг үчүн апарыр. Бу чалыш
маны да ичрасына јекунләндирир:

— Ушаглар, сиз артыг мәсәлә дү
зәлтмөжү өйрәнмисиниз. Инди да мә
сәләни даһа асан дүзәлтмөжү өйрән
чәјик. Буну үчүн мәсәләнин һансы
һиссәләрдән ибарәт олдуғуну вә һәм
һиссәләрин нечә әдәлдигини бил
мәк ләзимдыр. Мән инди өзүмә анд
мәсәлә сөјләјәчәјәм вә мәсәләлә
не дејилирсә, онары едәчәјәм:

— «Тәрбијәчи столун үстүнә 5 јолка
гојду (јеринә јетирир), соңра бирини
дә гојур (ону да јеринә јетирир). Тәр
бијәчи столун үстүнә чәми нечә јолка
гојду?» Мән мәсәлә дүзәлтдим. Кәлин
тәкрар еләк, биз һәзи билмирик, һәзи
билмирик. (Ушаглардан бири чавәб
верир (әввалчә 5 јолка, соңра да бир
јолка гојдунуз).

— Дүздүр, бу, бизә мә'лумдыр. Бу,
мәсәләнин шәртидир. Бәс һәзи билмәк
ләзимдыр? (Тәрбијәчи столун үстүнә
чәми нечә јолка гојду).

— Дүздүр, бу, бизә мә'лум дејил.
Анчаг буну билмәк ләзимдыр, бу, мә
сәләнин суалыдыр. Һәр мәсәләдә ики
һиссә вар: шәрт вә суал.

— Ким мәсәләнин шәртини тәкрар
едәр? Ким суалы тәкрар едәр? Ким
бүтүн мәсәләни јалында сахләди?
Ким мәсәләнин суалына чавәб верәр?

Тәрбијәчи охшар гәјдада бир мәсәлә
дә тәртиб вә һәлл етдиридикдән соңра
«Ушаглар, инди сиз өзүңүз мәсәлә фи
кирләшин. Назилә 6 карандаш көтүр
(өзү Назиләјә 6 карандаш верир). На
зиләдә нечә карандаш вар? Назилә,
Ајдына бир карандаш бағышла. На
зилә вә Ајдына анд мәсәлә фикирлә
шин. Әввалчә мәсәләнин шәртини де
мәк ләзимдыр? (Ики ушаг шәрти де
јир).

— Ким тәкрар едәр? Дүздүр, бу, мә
сәләнин шәртидир. Мәсәләни дүзәлт
мәк үчүн соңра не етмәк ләзимдыр?
(Мәсәләнин суалыны тапмаг).

— Суалы нечә вермәк олар? Бүтүн

мәсələни ким тәкрар едәр? Ким мәсələнин суалына чаваб верер? Бу күн биз нәји өйрәндик?

— Дүздүр, ушаглар, биз өйрәндик ки, мәсələ ики һиссәдән ибарәтдир: шәрт вә суал. Шәртдә бизим билдикләримиз верилр, суалда исе билмәдјимиз сорушулур.

Тәрбијәчи ики ардычыл мәшгәләдә мәсələ тәртиби вә һәллени аналожки гәјдада мейкомләндирдикдән сонра ушаглара топлама вә чыхмаја анд мәсәлә тәртиб етмәји вә мәсәләни бу әмәлләрдә һәлл етмәји өйрәтмәјә башлајыр. Мәсәләни суалы верилдикдә исе процес дөјишр. Ушаглар мәсәләни чавабыны бирбаша дејир. Бу һәлдә тәрбијәчи разыләшмыр вә изаһа башлајыр: Ушаглар, биз бундан сонра мәсәләни суалына јалпыз чаваб вермәкдә кифајәтләнмәјәтәјик. Һәм дә изаһ едәтәјик ки, чавабы нечә тапдыг. Инди мәсәләјә баһар. «Сәбәтдә 6 көк бар инди. Бирини дә гојдуг. Сәбәтдә нечә көк олдуғуну тапмаг үчүн 6-нын үстүнә бир кәлмәк ләзимдир. Аларыг 7. Демәк, сәбәтдә 7 көк олду.

Сонра тәрбијәчи бу гәјдада бир нечә мәсәлә дәтәр тиб вә һәлл етдирр.

Нәвбәти мәшгәләләрдә тәрбијәчи мәсәлә тәртиби вә ошун һәллени сүжетли шәкилләр үзрә өйрәтмәкдә давам етдирр. Бу заман ушаглар шәкилләрдәки тәсвирләрә әсасән мәсәләни шәртини дејир, суалыны мүәјјәнләшдирр, шәкиллә көрдүкләринин сајына әсасән һәмни әдәлләри топламаг вә јахуд чыхмагдә мәсәләни һәлл едирләр. Бу иш мүхтәлиф мазмунлу шәкилләр үзрә бир нечә мәшгәләдә дә тәкрар олуиур.

Һәмни группларда апарылан мүхтәзәм мүшәһидәләр вә ушагларла суал-чаваблар кәстәрди ки, онаар мүхтәлиф мазмунлу мәсәләләр тәртиб етмәји, мәсәләни шәртини вә суалыны ајырмагы, сәдә мүһакимәләрдә чавабыны тапмагы, чавабын нечә тапылдығыны (һәллени), сүжетли мәсәләләри әдәлләрин топланмасы вә чыхымасы илә һәлл етмәји програм чәрчәсиндә даһа кәјфијјәтли мәннмәсәјирләр.

Ушагларын әмәк тәрбијәсиндә мусигинин ролу

Ирадә ӘЛИЈЕВА

Бақыдаки 16 нөмрәли көрпәләр сви-ушаг бағчасынын мусиги рәһбәри

Партија вә һөкүмәтиниз мәһеван зәккиндји, әхлағи сафлығы, физикки камилдји өзүндә бирләшдирән, аһәңкәдар инкшаф едән, ичтиман чәһәтдән фәал олан шәхсләр формалашдырдымасыны гаршыја мәғсәд гојмушлар. Бунун үчүн ушаг бағчасында тутмуш мәктәпләрә гәдәр һәр јердә ләзими шәрант јерадыламыш, кәләчәјимиз өлән ушагларын ихтијарына чәх шөј верилмишдир. Мәһеван тәрбијә мәсәләләринә һәлә кичик јашларыннан — ушагларын бағчаја кетәдји дөәрдән башламаг ләзимдир. Ушаг бағчасы-көрпәләр евләриндә чалынан тәрбијәчиләр ушагларын естетик тәрбијәси, јолдашларына мүһасибәтдә мейрибан, хејрхан, ишкүзәр, әмәксевәр, һағни вәтән-пәрвәр олмалары үчүн бүтүн инкан вә вәсиғәләрдән сәмәрәли нәтифәдә едирләр. Бу иш мән дә хусуси дигәт мәркәзиндә сахламаг чалышырам.

Бағчада кечирилән мусиги мәшгә-

ләләри јүксәк мәһеван кәјфијјәтләр ашыланмасына јахындан көмәк кәстәрр. Вәтән, әнә, әмәк һағгында мәһивиларын инкшарындан нәтифәдә едәрәк ушаглара гәһрәманлыг, чәсурлуг, һуманизм кими мәһеван һиссләр ашылајырам.

Програмда кәстәрилән мусиги парчаларынын ифасы заманы ушагларда әмәксевәрлик һиссләринин јаранмасы нәтиғәмәтвиндә дә иш апармаг мүмкүндүр. Мәсәлән, бәстәкар Р. Шәфәғин «Әмәји севирик биз» нәғмәси ушаглара әмәксевәрлик, әмәјә һөрмәт һисси ашылајыр.

Сөз јох ки, көрпә һөјәтә кәлдји күндән аһлә тәрбијәсинин илк элементләри илә «таһыш олур». Башта сөзлә, көрпәнин кәләчәкдә һәвәс характерә малик олмасынын бүнөврәси аһләдә гојулур.

Мәлумдур ки, һәр бир валдәји өз

өвладынын гайгысыны чөкпүр, онун шөв, мөнөвијатча пак, мөһкөм интизамлы, гайгыкеш, хошрафтар, мөһрибан олмасыны арзулайыр. Лакин ана-атаыны ушагларына көстөрдиклери бу гайгы мүүјөн сөлд дахилиндө олмалыдыр. «Ана галби көврөк олур» дейрлөр. Бәзөн көрпө агламасын дејо ана онун бүтүн истөклөрини сөзсүз һајата кечирир, шылтаглыгларына мүсбөт реакция көстөрир. Бу да ушагы калчөкдө характерчө төрө, мөсулијјәтсиз олмасына, эмөкдөн бөјүн гачырмасына кәтириб чыхарыр. Биз тез-тез белә сөзләрлө дә растлашырыг:—«Евин бирчө ушагыдыр, одур ки, эркөјүн бөјүјүб. Она сөз демөјин!». Анләдө ушагларын бу төрдө тәрбијә олунмасы тәрбијәчиләрө чәтивлик төрөдир, дикөр ушагларын тәрбијәсинә дә мәнфи тәсир көстөрир. Мәктәбәгәдөр мүәссисәләрдө өјрөдилөн әмәји тәрәинүм едөн нәғмәләр бу кимн мәнфи һалларын арадан галдырылмасына көмөк едир. Бәстәкар О. Зүлфугаровун «Мән кимәм?» нәғмәсини охујаркөн ушаглар әл-гол һәрәкәтләри илә көрдүкләри ишләри нүмајиш етдирирләр. «Һәким» ағ халәтдә хәстәни муәјинә едир, «бағбан» ағач әкир вә ону сулайыр. «Дәрзи» балача кукласына тикдији

палтары, «харрат» тахта парчасындан дүзөлтдији балача отурачагы көстөрир. «Машинист» гатары нечө иларә етдијиндөн дашышыр. Нәһајәт, ушаглар көрдүкләри ишдән зөвг алараг бағча ушагларындан калчөкдө һансы пешәјә јијәләнәчөкләрини сорушдугда даһа тез чаваб алырыг. Бу да бағчада кечирилөн мүхтәлиф мәшғәләләр заманы тәрбијәчинин ушагларда әмәјә јаратдыгы һәвәсдән ирәли кәлир. Мәсәлән, «Мән кимәм?» нәғмәсини ифадә едөн ушаглардан калчөкдө һансы пешәјә јијәләнәчөкләрини сорушдугда, нәғмәдәки рол бөлкүсүнә әсасән һәр кәс өз пешәсини адыны чөкир.

О. Зүлфугаровун «Бағчада нөвбәтчијәм» нәғмәсини дә бөјүк группун ушаглары чох һәвәслә охујурлар. Муסיгинин сөзләри ушаглары бир даһа ишкүзар, тәминзкар, әмәксевәр олмага руһландырыр. Маһныја әсасән гурдугум чөдвөлә көрө группда нөвбәтчи олан ушаглар көрөчөкләри елементар ишләри әввәлчәдән билдир вә иш заманы «Бағчада нөвбәтчијәм» нәғмәсини зүмзүмә едирләр.

Үмумијјәтлә, муסיги јалныз естетик зөвг мәнбәји дейил, һәм дә әмәк тәрбијәси үчүн ән көзәл вәсәтәдир.

Ушагларын тәрбијәсиндә шифаһи халг јарадычылығындан истифадә

Күлназ ӘЛИЈЕВА

Нахчыван шәһәр 8 нөврәли көрпәләр еви-ушаг бағчасынын тәрбијәчиси

Ушагларә мөнәви һиссләр ашыламаг үчүн бағчада көзәл имканлар вар. Бәдин әсәрләр, кичик муסיги парчалары, мараглы шәкилләр, пагыллардан иллүстрасиялар бу ишдә гүјмәтли мәнбәләрдир. Ән зәнкин мәнбәләрдән бири дә шифаһи халг јарадычылығыдыр.

Шифаһи халг әдәбијјатынын кениш јайылмыш нүмуналәриндән олан тапмачалар ушагларда һисси марағын инкишафыны тәмин едир. Хүсуслә инти, ирадәси, тәфәккүрү ләзимиыча инкишаф етмәини ушагларын һәјәтында тапмачалар бөјүк әһәмијјәтә малыкдир. Тапмачалар онлары дүшүндүрүр, әнја-һадисә һағгында биликләрини, бачарыг вә вәрдишләрини ашкарә чыхарыр, нитләрини чанландырыр, мәнтигли едир.

Мән тапмачалары мәшғәләләрдә, екскурсияда, кәзинтидә ојун кечирәркөн ушагларә өјрөдирәм. «Тапмачанын чавабыны тап!» дидактик ојунуну кечәркөн группун ушагларынын јарысына 'мүхтәлиф ојунчаглар лајлајыр вә тапмача дейрәм. Совра исә тапмачанын чавабыны тапыб она аид ојунчагы көстөрмәји тәләб едирәм. Јахуд, ушаглары ики јарымгруппа ајырырам, биринчи группун тапмача сөјләјир:

Бујузу вар, гөч дейил,

Ганадымдыр, гүш дейил.

Ганадында халы вар,

Ганады јох, чәсәди вар.

Икинчи јарымгруппун тапмачанын чавабыны, јәһни көпәнәји кәтириб столун үстүнә гөјур. Мән ушагларын диггәтини көпәнәјин ганадында олан рәнк чаларларына чәлб едир вә ушаглары баша салырам ки, көпәнәк көзәл га-

надларынын көмөжилә учур. Сонра икинчи групп тапмача дейр:

Гармызы раикимлә мин бир дөвм вар,
Ким дейр, мәним адым нәдир?

Биринчи групп тапмачанын чавабыны, ја'ни нары кәтириб столун үстүнә гојур. Мән чавабын дүзкүлүлүүнү е'лан едирәм. Белә тапмачалар ушаглары дүшүндүрүр, онларын идрак фәалијјәтини инкишаф етдирир.

Ушагларын дәркетмә габиліјјәтини нәзәрә алараг онларын јаш хүсусіјјәтләринә ујгун тапмача сечирәм. Илин фәсилләринә, мүхтәлиф тәбиәт, һадисәләринә, мүасир техник-мәншәт аваданлыгыларына һәср олуиуиш тапмачалар ушагларын тәфәккүрүнү инкишаф етдирир:

Өзү јохдур јанымда,
Сандыгы вар евимда,
Бахырам о сандыга
Ешдирәм сөзүнү,
Көрүрәм ләт өзүнү.

Ушаглар тапмачанын чавабынын телевизор олдуғуну сөйләјирләр.

Тапмачалар ушаглар үчүн чох мараглы вә әјләнчәлидир. Лакин тапмачалара садәчә әјләнчә кими бахмәг олмаз. Онларын бөјүк тә'лим вә тәрбијәви әһәмийјәти вардыр. Тапмачалар әтраф мүһит һаггында ушагларын тәсәвүрүнү кенишләндирир, онларын мүшаһидәчилик габиліјјәтини артырыр, дүшүнмәјә мәчбур едир вә чавабы ахтарыб тапмаг үчүн фәалијјәтә кәтирир.

Мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын етик вә естетик тәрбијәсиндә мүхтәлиф мәзмунлу аталар сөзләринин дә мүһүм ролу вардыр. Аталар сөзләрини сечәркән гыса вә образлы олмасына фикир верирәм. «Бирлик һарада, дирилик орада», «Ел күчү, сел күчү» кими аталар сөзләриндә коллектив әмәјин бирлијин әһәмийјәти ифадә олуиур. Садә көрүнән бу нүмунәләрдә дәрин мә'на, зәвкән инсан мүнәсибәт, бөјүк тәчрүбә һисс олуиур.

«Иш бәдәнин чөвһәридир», «Ишләмәјән динләмәз» вә с. кими аталар сөзләри илә мән ушаглары әмәјә мәһәббәт руһунда тәрбијә едир, әмәји севмәјә алышдырырам.

Аталар сөзләри ичәрисиндә намәрдлик, һижләкәрлик, икнүзлүлүк кими сифәтләри ифша едән нүмунәләр дә вардыр. Ушагларын естетик тәрбијәсиндә онларын ролу бөјүкдүр. «Пахыл артмаз», «Нә төкәрсән ашына, о да чыхар гашыгына» кими аталар сөзләринин мә'насыны ушагларә изәи едирәм.

Ушаглар һәмни сөзләри өз әмәли фәалијјәтиндә әсәс тутур, лајигли вәтәндаш кими јетиширләр.

Ушагларда достлуг, әмәјә мәһәббәт, гәһрәмәнлиы, садәлик, тәвазәкарлыг һиссәләри ојадаи аталар сөзләри дә чохдур: «Дост мин олса аздыр, дүшмән бир олса чох», «Икид өләр ады галар», «Ештијат икидин јарашыгыдыр», «Көзәллик ондур, догтузу доидур». Мән бу аталар сөзләрини ушагларә өјрәдәркән халгын кечмиш һәјәт тәрзи, дүнјәкөрүшү, һикмәтли сөзләрини онларә чатдырырам.

Мәшгул олдуғум группун ушаглары ше'ри, тапмачаны, халг әјләнчәсини вә сәјмачалары чох севирләр. Онлар јалһыз ојнагыгына, јыгчамлыгына көрә дейд, һәм дә ушаг мәншәтинә бағлы олдуғуна көрә әјләнчә, тапмача вә сәјмачалары чох севирләр.

Әјләнчәләри ојунда, кәзинтидә өјрәдирәм вә ушаглар јери кәлдикчә онлардан истифадә едирләр. Ушаглар кәзинтидән гајјатдыгдан сонра әл-үзләрини јујурлар. Әкәр конарда галан јолдашы варса, ону јујуимага чагырыр вә севинчә охујурлар:

Ај күмүш су, ај күмүш су,
Арзуиун кәл өзүнү ју!

Јухудан сонра ушагларә сачларыны дүзәлтмәји вә сәлигәјә салмагы тәклиф едирәм. Ушаглар күзкү габагында сачларыны дүзәлдә-дүзәлдә охујурлар:

Уаан көрүм, уаан көрүм,
Ај сачларым, сәни һөрүм.

Белә ојун-нәгмәләр онларә зәвг верир вә ушаглары мәншәт естетикасына алышдырыр. Она көрә дә ушаг ојунларына онлары чәлб едән сәјмачаларын дахил еднләмәсн зәруридир. Бу ојунда ушаглар сөзләри дүзкүн тәләффүз етмәји өјрәнир вә онларын иитги даһа да инкишаф едир:

Әкид, бәкид гуш иди,
Ағача гонмуш иди,
Кетдим ону тутмага,
О, мәш тутмуш иди,
Мејдана салмыш иди,
Мејданын ағачлары,
Дәи кәтириб учлары,
Чәпәр чәкдим јол ачдым,
Гызыл кула долашдым,
Бир дәстә кул дәрмәмиш,
Нәһәс кәлди мән гачдым.

Сәјмачалары да ушагларын јаш сәвијјәсинә ујгун сечирәм.

Беләликлә, кәнч нәслин естетик тәрбијәсини инкишаф етдирмәк үчүн иифаһи халг јарадычылыгынын бүтүн нөвләриндән мүнтәзәм истифадә етмәлијик.

Редаксијамызын почтундан

Редаксијаја көндөрлөмүш охучу мектеблери илэ танышлыг көстөрикки, сон вахтлар мўаллимлери бир чогу өз иш төмүрбөсини чөсаратла гөлөмө алып, педагогика елминин нөзөри-жесини өз практикасыны зөнкилөшдирмөжө хидмөт көстөрө билчөк иде-жалар ирели сүрүр. Мөгалалерин бир гиеси мөзмүсини сөһифалериндө там чап олунур, бир гиеси нөзө һөмин мөз-зуда материзлын чөх дөрч олунмасы, иелаватин төлөблерино чаваб пермө-мөси, сөһп олмасы үзүндө чап едил-мир. Бунуна белэ, һөмин мөгалалер-дө дө гиймөтлө фикирлөр олдуғундан ичмал шөклиндө охучулар чатдырма-гы лазым билirik.

Мөгалалерин бир нечөси алтыжаш-лылар проблем илэ элагөлардыр. Күлчәһан Исајева (Ермөнистан ССР, Каланин рајону, Евли кәнд орта мөк-төбнини мўаллими) алтыжашлыларла иш процесиндө мўәффөгийәтләр элдө етмөк үчүн оиларын характерини һәр-тәрәфли өйрөмөжин зарурилијиндөп јазыр. Мўәллиф бу процесдө темпера-ментини тилдерини нөзөрө алмағы мў-һүм шөрт һөсаб едир. О, һәмчинин ва-лидејилөрлө сых элагө сахламагла һәр бир ушаг һаггында конкрет мө-лумат алмағы мөслөһөт көрүр. О, јазыр: «Мўәллим һәр бир ушағы дөриндөп танымалы, нечө дејәрләр, оиларын гөлбинө һаким кәсилмөлидир. О, һәр шеји тез дүјмалы, аилэдө баш верән хошакалмөз вәзијәтин кичик гөлбө нечө тө'сир етдијини билмөли, бунун тө'лимө нечө тө'сир көстөрмөсини тез һисс етмөлидир».

Ғазах шөһөриндөки 3 нөмрөли көр-пөлөр еви-ушаг багчөсинини төрбијә-чиси Нөзәкөт Искөндөрөва мўәссисө-нин мадди базасындан, тәсөррүфәт-төшкиләт ишлөринини төшкилиндөп, ушагларын әмөкөсөврлик төрбијәсин-дөп өз күчлөрн чөтан әмөкдө ишлөмө-лөриндөп, вөтөннөврөрлик өз бөјнөд-миләләчлик үзрө ишини төшкилиндөп,

музејлөрө, тарихи јерлөрө, Вагифин өз С. Вурғунун еви музејлөринө, дијаршү-наслыг музејлөринө, тохучулуг фабри-кинө екскурсијаларын көчирилмөсин-дөп, бир сөзлө, јенидөнгурма илэ эл-гөдәр көрүлмүш ишлөрдөп сөз ачыр.

Лерик рајону Билабөнд кәнд орта мөктебинини мўәллими Мирзәли Әлије-вини мөгаләси әтраф алөмлө танышлыг фәининини тәдрисиндө алтыжашлыла-рын пајызда иһсаиларын әмәји үзә-риндө мўәһидәлөринө һәср олунмуш-дур.

Мўәллиф көстөрикки, бу фәини алты-жашлыларын һөјәтини мөзмүнулу өз марағлы едир, дүгөт ейтијәтини зөк-килөшдирир, јорулмаларыннын гар-шысыны алып, оиларда материалист дүнјәкөрүшү формалашдырар. О, екскурсија өз мўәһидө процесиндө трактор, тохумсөһпән машын, јүк ма-шинлары илэ һәһси ишлөрн көрүл-мөси, оилары идәрө едөллөрн пешә-лөри, көрүлән ишлөрн әһәмийәти, пајызын јаздан өз јәдән фәргинини баша салынмасы, ел малынын гору-масы үзәриндө дөјәныр.

Мўәллиф јухарыда дејиләнлөрлө элагөдәр аталар сөзлөри, мөсәлләр өз тинмәчалардан јестифәдө етмөји мөс-ләһөт көрүр.

Ана дилинини тәдрисинө бир нечө мөгалә һәср олунмушдур. Көлбөчәр рајону Халланлы кәнд сөккизиллик мөктебинини мўәллими һагвөрдн Бәј-рамөв өз мөктебунда иһша јазы про-блеми үзәриндө дөјәныр. О, шакирдлө-рини фонематик ешитмө бачарығына, савад тө'лими дөврүндө мўкәммәл оху өз јазы техникасына јәјәләнмөлөрнн оилары иһша јазмағы өјрөтмөжин мў-һүм шөртлөри һөсаб едир. О, мўстә-гил мөзәуда иһшалара үстүлүк ве-рир өз иһшада һәр бир шакирднн өз кәфөсинини дүјүлмәсыва чөлишчығы-ны билдирир. Шакирднн өз сөзүнү, әшја өз һадисәләрө мўәһәбөтинн бил-дирмөси үчүн оиларын мўстәгил фә-лијәтинө үстүлүк вермөји лазым би-лir.

Лерик району Дурган кәнд ибтидан мәктәбинин муәллими Тәбриз Мирзәев сифәтин тәдриси процесиндә нитг инкишафына һәср етдији мәгаләсиндә I—III сииифләрдә шакирдләрдә сифәт һаггында икки эллијишын јарадылмасындан башлајараг һәр бир мөвзуда шакирдләрин лүгәт еһтијатынын сифәтләр һесабына зәркииләшдирилмәси, сөз јарадычылығы, сифәт дүзәлдән шәкилчиләрин көмәји илә сифәтләрин дүзәлдилмәси, јахымәналы, әксәмәналы сифәтләр, онлардан нитгдә дүзкүн истифадә олунмасы, нитгин үслуби чәһәтдән дәгиг гурулмасы, образлылығы вә ифадәлијиндә сифәтләрин ролундан бәһс едир.

Мәгаләләрин бир гисми ријазиијатын тәдриси илә бағлытыр. Товуз району Бөјүк Гышдаг кәнд орта мәктәбинин муәллими Назим Мустафајев тәликләрин һәлли тәчрүбәсиндән јазыр. О, нисбәтән асан мөвзуларын, иккинчидәрәҗәли мәсәләләрин һесабына тәликләрин тәдрисинә верилмиш вахты артырдығыны билдирәр.

Шамхор району Дәлләр—Чәјир кәнд орта мәктәбинин муәллими Рафигә Гарајева ана дили вә ријазиијат дәрәләриндә карточкалардан нечә истифадә етмәсиндән бәһс едир. О әшја шәкилләринин тематик карточкаларын тәртиб едир, шакирдләр Азәрбајҗан дили дәрсиндә карточкаларда тәсвир олунмуш әшјаларын адларына, ријазиијат дәрәләриндә фигурларын адларына вә өлчүләрини јазырлар.

Тоғиғ һүсәјнов (Илич району, Гарабағлар кәнд I нөмрәли орта мәктәбин муәллими) 100 дәирәсиндә әдәлләрин јазылы нөмрәләймәсини өјрәтмәк үчүн һүсуси чәдвәлләрин тәртибидән сөз ачыр. О көстөрүр ки, $11=10+1$; $12=10+2$ вә с. привсийн үзрә тәртиб олунан чәдвәлләр топлама вә чыхма әмәлләринин асанлығыла өјрәнилдијини билдирәр. Һүсусилә I сииифлә һәр бир дәрән әјаналәшдирмәји тәклиф едир.

Нәркиз Әлијева (Шамхор району Тәзәкәнд орта мәктәбинин муәллими) I сииифлә мәсәлә һәллигә анд мәгаләдә шакирдләри мәсәлә һәллигә нечә алышдырмасындан, онларын мүстәғиллијини нечә тәшкил етмәсиндән, тәдричән мүрәккәб мәсәләләрин һәллигә нечә кәтирмәсиндән бәһс едир. О, фикрини өзүнүн тәртиб етдији оријинал мәсәләләрлә сүбүта јетирмәји чалышыр.

Лерик району Чәјруд кәнд орта мәктәбинин муәллими Елхан Гуламовун мәгаләсин ушағларда гөрхагығыни мәнфи тәзаһүрләринә һәср едилмишидир. Мүәллиф гејд едир ки, гөрхан шакирд гүввәсинә инамыр, һәгигәти сөјләмәкдән чәкинир, икниүзлу кими бөјүүр. О, бәзи муәллимләрин шакирдләрә һәдә-гөрху кәлмәләрини, шакирдләри данламаларынә писләјир, шакирдләрә диггәтә јанашмагы, гајгы илә доғру јол көстөрмәји, онларда өзләринә инам тәрбијә етмәји мәсләһәт көрүр.

«Валидејиләрлә әлагәни нечә јарадырам» мәгаләсиндә Шәки району Зәјид кәнд орта мәктәбинин муәллими Мәләһәт Бәкирова јазыр: «Валидеји мәс’улијәтини вә пәзарәтини артырмаг үчүн валидејиләрлә мунтәзәм әләгә јарадырам. I сииифә гәбул олунмуш һәр ушаға бир дәфтәр ајырырам. Һәмни дәфтәрдә валидејилә әләгә процесиндә ушаг һаггында өјрәндикләрини вә валидејиләрә мәсләһәтләрини јазырам... Үч илдән соңра дәфтәри охујанлар ушаг вә мәним валидејиләрлә ишимин системи һаггында там тәсәввүр әлдә едирләр».

О, валидејиләрлә әлагәнин дикәр формалары үзәриндә дә дәјаныр.

Мәгаләләрин бир гисми тәрбијә мөвзусундадыр. Бақыдакы 254 нөмрәли мәктәбин муәллими Сәлимә Мәһәррәмова естетик тәрбијәгә һәср етдији мәгаләдә естетик тәрбијәнин осасына муәллимин өзүнү, онун шәхсийәтини, кејимини, нитгини, шакирдләрә үнсийјәт мәдәнијјәтини гојур. Соңра о, ана дили дәрәләриндә ајры-ајры бәди парчаларын охунмасы процесиндә шакирдләрин естетик тәрбијәси сәһәсиндә апардыгы ишләри тәсвир едир.

Бу проблемә һәср олунмуш дикәр мәгалә Ордубад шәһәр I нөмрәли орта мәктәбин тәрбијәчисен Зүлмилә Исмајилова тәрәфиндән јазылмышдыр. О, гәдим халг ојунлары, ојун-рәгсләр, онларын тәшкили вә бу процесдә естетик тәрбијәнин тәшкилиндән бәһс едир.

Мәсәллы району Һәсәли кәнд орта мәктәбинин муәллими Әввәр Абдуллајев шакирдләрин әмәк тәрбијәси тәчрүбәсиндән јазыр. Мәгаләдә ивсәнын соснал дәрәрини мүнүм көстөрчиси, шәхсийәтин тәрбијәчисен олай әмәк һәм дә естетик вә әхлағ тәрбијәсини вәситәси кими характеризә едилди. О, ичтиман-фајдалы, мәнсулдар әмәклә

элагәдәр көрдүҗү ишләрдән дә сөз ачыр. Мүәллиф өзүнөхидмәт үзрә жаратдыгы орижинал системин тәсвири-ни верир. О, ибтидан синифләр үчүн эмәк тәлими кабинетини жарадмасыны тәклиф едир.

Шәки РХМШ методкабинетинин мүдири **Ф. Шүкүров** Ибраһимкәнд сәккизиллек мәктәбинин синиф мүәллими **Әманәт Мустафајеванын** иш тәчрүбәсинә әсасланараг јазыр: «Ушагларда халг тәсәррүфатынын мүнүм сәһәләри үзрә лазым олап бир сыра мараглы пешәләрин әкәсәријјәтина мејл јохдур. Бунун башлыча сәбәбләри, фикримизчә, ашагыдакылардыр: 1) дәрсликләрдә пешәләр, онларын маһијјәти вә с. барәдә мә'луматларын аз вә сәтһи олмасы; 2) валидејиләрин пешәләр һаггында ушаглара лазымынча мә'лумат вермәмәләри вә һәмин сәһәләрдә ишләмәјә марагландырмамалары; 3) мүхтәлиф фәнләрин тәдриси процесиндә мүәллимин пешәләр һаггында мә'лумат верәркөн онларын маһијјәтинин ачмамасы, һәмин сәһәләрдә

ишләмәјә мараг ојатмамасы».

Степанакерт шәһәриндән **Жора Фарсијан вә һәмдулла Асланов** «Ријазијјат дәрсләриндә тәлимин техники васитәләриндән комплеке истифада иүмүнәләри» мәгаләсиндә шакирдләрдә ријазин анлајышлар барәдә дүзкүн тәсәввүрүн формалашмасында вә онларын дәривдән мәнимсәнилмәсиндә чәквилмиш чертјојларын әһәмијјәтиндән бәһе едирләр. Мүәллифләрин фикринчә, ријазијјатын тәлими процесиндә лазымы шәрәитлә тәһиз едилмиш диафилм вә диапозитивләрдән истифада етмәк үчүн идарәетмә пулту олап вә башга техники имкәнләра малик кабинетин тәшкили јахшы нәтичә верир.

Бүтүн бунлар көстәрир ки, даим ахтарышлар апаран, тәлим вә тәрбијә процесиндә педагожи-психоложи билкләрдән мүнәтәзәм истифада едән, јарадычы фәалијјәт көстәрән мүәллимләр өз ишләриндә бөјүк наилијјәтләр газанырлар.

КҮНЧҮТ

Сәндим јерә күнчүтү
Чыхды ики мин чүтү.
Ики минн ајырдым,
Һеј сајырдым, сајырдым,
Һагг-һесабы итирдым.
Сонра хәлбир көтүрдүм.
Тәмизләдим тохумлуг,

Јердә галды көр нә чох?!
Бир пәј күләк учурду,
Бир пәј гушлар гачырды.
Бир пәј дүшдү торпага—
Бизимкидир о, даһа.
Анам јығыб сахлајар,
Говургаја гатмага.

Зәһра ВӘЛИЗАДӘ.

Баш редактор: **Зәһра ӘЛИЈЕВА.**

Редактор: **Ј. Кәримов.**

Редаксија һејәти: **С. Аббасова, Л. Гошгарова, Р. Мәһдијева, М. Мусајев, З. Османов, М. Сәфәров, М. һәмзәјев, Ә. Шүкүров.**

Техники редактор вә корректор: **В. Салыгов.**

Јырымга верилмиш: 24.10.86. Чана имзаланмиш: 6.02.87. Кағыз форматы: $70 \times 108 \frac{1}{16} = 2,5$ кағыз вәрәги. Кағыз: тип № 2. Шрифт дәсти: корпус. Јүксәк чап үсулу. 3,0 физики чап вәрәги, 7 шәрти чап вәрәги. 6,5 учот нәшр вәрәги.
ФГ 22989. Сифарш 10761. Тираж 24.840.

Редаксијаның үнваны: 370000, Бақы шәһәри, Низами күчәси, 58.
Телефонлар: 93-55-82, 93-13-45, 32-37-33.

Бақы шәһәри, Азәрбајҗан КП МК-ның «Коммунист» нәшријјаты.

ISSN 0207-5482

Ибтидаи мактаб вə мактабəгəдər тəрбијə

„Азəрбајчан Мактаби“
журналына əлавə

